

T.C.
FIRAT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI
TEFSİR BİLİM DALI

KUR’AN-I KERİM’DE “ HUBB ” (SEVGİ)
KAVRAMI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

DANIŞMAN
Doç. Dr. GIYASETTİN ARSLAN

HAZIRLAYAN
EMİNE ARSLAN

ELAZIĞ – 2010

T.C.
FIRAT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI
TEFSİR BİLİM DALI

KUR’AN-I KERİM’DE “ HUBB ” (SEVGİ) KAVRAMI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

DANIŞMAN
Doç. Dr. Gıyasettin ARSLAN

HAZIRLAYAN
Emine ARSLAN

Jürimiz .../.../... tarihinde yapılan tez savunma sınavı sonunda bu yüksek lisans/doktora tezini oy birliği/oy çokluğu ile başarılı saymıştır.

Jüri Üyeleri:

1. Doç. Dr. Gıyasettin ARSLAN
- 2.
- 3.
- 4.
- 5.

F.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Yönetim Kurulunun.../.../... tarih ve sayılı kararıyla bu tezin kabulü onaylanmıştır.

Prof. Dr. Erdal AÇIKSES
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürü

ÖZET

Yüksek Lisans Tezi

Kur'an'da “ Hubb ” (Sevgi) Kavramı

Emine Arslan

Fırat Üniversitesi

Sosyal Bilimler Enstitüsü

Temel İslam Bilimleri Ana Bilim Dalı

2010; Sayfa VIII+85

Bu çalışmamızda “ hubb ” kavramının etimolojik tahlili yapılacaktır. “ Hubb” kavramının lügavi anlamları araştırılacak, Kur'an'da “hubb” kökünden türeyen kelimelerin geçtiği ayetler tespit edilecek ve ayet içerisinde kazandığı anlamlar belirtilecektir. “Hubb” kavramının eş ve zıt anlamları, ayetler ışığında açıklanacaktır. Ayrıca söz konusu kavram, sosyolojik ve psikolojik açıdan incelenecektir.

Huzurlu bir toplumun temel yapı taşlarından bir tanesi de birbirine karşı sevgiyle muamele etmektir. İnsani ilişkilerin belli bir düzen içinde sürdürülebilmesi için hukuk kurallarının yanında sevginin de bulunması gerektiği bir gerçektir. En küçük toplum olan aileden başlamak üzere bütün toplumlara varıncaya kadar, huzur, güven ve dayanışmanın sağlanmasında sevginin rolü çok büyüktür.

Bir duygu olarak değerlendirilen, dışa akseden belirtileriyle açıklanabilen sevgi konusu, Kur'an açısından incelenmeye çalışılacaktır.

Kur'an'ın gayesi, sevgi ve şefkate dayanan insan eğitimi vermek ve bu eğitim yoluyla insanı kendi aslına, Yaratana, gerçek mahbubuna yöneltmektir.

Anahtar Kelimeler: Kur'an, muhabbet, semantik analiz, Allah, insan, sevgi.

ABSTRACT

Masters Thesis

Hubb” Concept in The Qur’an

Emine Arslan

Fırat University

Social Sciences Institute

Department of Main Sciences of Basic Islamic Sciences

2010; Page: VIII+85

In our this study, an etymologic analysis of the concept of “ hubb ” will be examined. Dictionary definitions of concept of “ hubb ” will be searched; the verses in which the words rooted from “ hubb ” pass will be determined; and the meanings that they attain in these verses will be indicated. The synonyms and antonyms of the concept of “ hubb ” will be explained in the light of these verses. And the concept will be evaluated from both sociological and psychological respects.

One main pillars of a peaceful society is a mutual interaction between individuals. To be able to continue social affairs, it is a widely known fact that love should have a place next to legislation rules. From the smallest social body, that is, the family, to the all kinds of societies, love has a great role in order to attain peace, trust, and solidarity.

The concept of love that is thought as an emotion and explained by its reflections will be tried to be explained with respect to Holy Qur'an.

The goal of the Holy Qur'an is to educate the humans based mainly on a love and affection education; and by means of such an education it tries to direct the individual to himself, at first and then to his real lover, his Creator.

Key Words: The Qur'an, endearment, semantic analysis, the God, Human Being, Love.

ÖNSÖZ

İnsanoğlu, Allah'ın yeryüzünde halife yapıp kendisine ibadet etmesi için yarattığı, yerde ve göklerde bulunan her şeyi hizmetine sunduğu, yeryüzünün tanıklık ettiği en değerli yaratıdır. Kalbi, vicdanı, duygu ve düşünce enginliği ve yetenek potansiyeli itibarıyla dünyada insandan daha donanımlı, daha özel bir canlı yaratılmamıştır.

İnsanoğlu, ilahi emanetleri yüklenmiş, Allah'ın ilah oluşunu kabul etmiş; akıl, vicdan, okuma, anlama, yazma, anlatma, seçme, sevmek, nefret etme, kaygılanma vs. yetenek ve duygularıyla donatılmış bir varlıktır. Üstelik insanoğlu, yaratanın en çok sevdiği ve sevgi beklediği kalbin de taşıyıcısıdır.

Allah, insanı ibadet ile sorumlu tutmuş, bu görevini hakkıyla yerine getirebilmesi için de model olarak peygamberler, kılavuz olarak da kitaplar göndermiştir. Ancak bütün bu lütuflarına rağmen, insanı ibadet konusunda zorlamamış, sadece emir ve yasaklarına uyanlara “mükâfat”, uymayanlara ise “ceza” olduğunu ve hangi inanç, söz, fiil ve davranıştaki insanları sevip sevmediğini bildirerek kullarını, iyi bir mü'min olmaya teşvik etmiştir.

Sevgi, insanda doğuştan var olan bir duygudur. Vücudumuzda dolaşan kan ne ise, iletişimde de duygu ve sevgi o anlama gelir. Duygudan yoksun bir iletişim, istenen sonucu veremez. Bu da göstermektedir ki, sevginin davranışlarla çok yakın bir ilişkisi vardır.

Sevgi, insana hayatı yaşanır kılan, anlamlı hale getiren manevi bir güçtür. Ancak diğer yetenek ve duygular gibi sevgi de eğitim, öğretim, aile, okul, çevre, kültür, gelenek ve göreneklerin etkisiyle iyi veya kötü şeylere yönelebilir.

Sevginin iyi şeylere yönelebilmesi ne kadar güzelse, kötü şeylere yönelebilmesi de o kadar çirkindir. Bu sebeple her şeyde rehber olan Kur'an-ı Kerim, sevgi konusunda da rehberlik etmekte, Allah'ın hangi nitelikteki insanları sevip sevmediğini bizlere bildirmektedir.

Bu çalışmam süresince benden maddi ve manevi desteklerini hiçbir zaman esirgemeyen annem ve babama, kardeşlerime, değerli müdürüme, hocalarıma, arkadaşlarıma tek tek teşekkür ederim. Özellikle de değerli fikirleri ve kaynak eserleriyle yardımcı olan, bana bu konuyu tavsiye eden ve danışmanlığımı üstlenen

saygıdeğer hocam Sayın Doç. Dr. Gıyasettin ARSLAN'a teşekkürü bir borç bilirim.
Çalışmak bizden, başarı ise Allah'tandır.

EMİNE ARSLAN

ELAZIĞ – 2010

KISALTMALAR

a.s.	: Aleyhisselam
AÜEF	: Ankara Üniversitesi Eğitim Fakültesi
bkz.	: Bakınız
By.	: Basım Yeri Yok
c	: Cilt
çev.	: Çeviren
DİB	: Diyanet İşleri Başkanlığı
H.	: Hicri
H.z.	: Hazreti
MEB	: Milli Eğitim Bakanlığı
Neş.	: Neşriyat
s	: Sayfa
Thk.	: Tahkik eden
TDK.	: Türk Dil Kurumu
Trs.	: Tarihsiz
vb.	: Ve benzeri
vd.	: Ve diğerleri
vs.	: Vesaire
Yay.	: Yayınları

İÇİNDEKİLER

ÖZET	II
ABSTRACT.....	III
ÖNSÖZ	IV
KISALTMALAR.....	VI
GİRİŞ.....	1
1. Araştırmanın Konusu ve Önemi	1
2. Araştırmanın Amacı.....	2
3. Araştırmanın Yöntemi.....	3
BİRİNCİ BÖLÜM.....	5
“ HUBB ” (SEVGİ) KAVRAMININ SEMANTİK ANALİZİ	5
A. HUBB KELİMESİNİN ETİMOLOJİSİ.....	5
1. HUBB Kelimesinin Sevgi Anlamı	5
2. HUBB Kelimesinin Tercih Anlamı	7
3. HUBB Kelimesinin Yakın Anlamlıları	8
a) V-D-D	8
b) H-L-L	10
c) V-L-Y	11
d) E-L-F.....	12
e) R-H-M.....	13
f) R-E-F	14
g) Ş-Ğ-F	14
4. HUBB Kelimesinin Zıt Anlamlıları	15
a) B-Ğ-Z	15
b) Ş-H-N.....	16
c) Ğ-L-L	16
d) KA-LA	17
e) K-R-H.....	18
f) Ş-N-E.....	18
g) D- Ğ-N	18

B. SEVGİ KAVRAMINA GENEL BİR BAKIŞ	19
1. Sevgi Kavramının Tanımı	19
2. Sevgi Kavramının Sosyolojik Ve Psikolojik Zemini	22
3. Sevginin Dereceleri	26
İKİNCİ BÖLÜM	28
HUBB KAVRAMININ TASNİF VE TEFSİRİ	28
A-KUR'AN-I KERİM'DE SEVGİ	28
1. Hubb Kelimesinin Allah'a İzafe Edilmesi	28
2. Hubb Kelimesinin Diğer Varlıklara İzafe Edilmesi	34
3. Klasik ve Çağdaş Tefsirlerde Sevgi Temasına Genel Bir Bakış	46
B- ALLAH'IN SEVDİKLERİ	60
1-Muhsinler	60
2- Muttakiler	62
3-Adil Olanlar	64
4-Mücahitler	66
5- Sabredenler	67
6- Tevekkül Edenler	68
7-Temizlenenler ve Tevbe Edenler	70
C- ALLAH'IN SEVMEDİKLERİ	71
1-İnkârcılar	71
2-Fesatçılar	72
3-Kibirliiler	74
4-Haddi Aşanlar ve İsrâf Edenler	75
5-Hainlik Edenler	76
6- Haksızlık Yapanlar	76
SONUÇ	78
BİBLİYOGRAFYA	80
ÖZ GEÇMİŞ	85

GİRİŞ

1. Araştırmanın Konusu ve Önemi

Kur'an-ı Kerim yirmi üç yıl içinde peyderpey indirilmiştir. İçeriği fevkalade zengin ve çeşitlidir. İnsan ve insanlıkla ilgili her konuya, varlığın başlangıç ve sonuna, yaradılış ve yok edilişe, ahlaki erdemlere, fert ve cemiyet olarak insanla ilgili kurallara ve kanunlara, tarihi olaylara, kıssalara temas etmekte, insanları eğitmeye yönelik öğüt ve ibret tablolarına yer vermektedir. Buna rağmen onun ne üslubunda, ne de temas ettiği konular, getirdiği hükümler ve verdiği bilgiler arasında bir tutarsızlık ve bir farklılık vardır. Kur'an'ın sözlü yapısında, surelerinde, ayetlerinde, öğüt ve telkinlerinde, örneklendirmelerinde, kanıt ve tartışmalarında göz kamaştırıcı, duyanları hayrette bırakıcı bir ifade tarzı kullanılmıştır.

Kur'an hakkında yapılan kavram çalışmalarında kavramın nüzul öncesi ve sonrası her iki anlamı dikkate alınarak ıstılahi mana oluşmuştur. Yapılan çalışmalar ortaya koymuştur ki, Kur'an-ı Kerim'i en iyi anlama yöntemi, ondaki kavramları Kur'an'ın bütünlüğü içerisinde değerlendirmektir.

Kur'an'ın ilk inen ayetleri, okumayı, araştırmayı, ibret almayı emretmektedir ki, bu ayetlerde, Allah'ın rabb, yani terbiye edici, eğitici olduğu vurgulanıyor. Bu durumda insan da Kur'an'ın öğrencisi durumundadır. Böylece Allah'ın Kur'an'la insanlara, eğitim ve öğretimde bulunması olayının, başta sevgi olmak üzere tüm ahlaki prensipleri ve uyarıları içerdiği bir gerçektir. Kur'an, insanı Allah'ın en mükemmel yarattığı olarak tanımlar ve ona gösterilen sevgi-saygının yaratıcıya gösterilmiş olacağını, başka bir deyişle yaratılanı yaratandan dolayı sevmeyi öğütler.

Kur'an'ı Kerim'de farklı nüanslarıyla birlikte yer alan “**hubb**” (sevgi) kavramı, önemli kavramlardandır. Bu kavram, yakın ve zıt anlamlılarıyla beraber incelenmeye değerdir.

Araştırmamızın konusu “ hubb ” kavramını semantik açıdan incelemek ve Kur'an'da geçtiği ayetleri tespit ederek Kur'an'ın bütünlüğü içinde kazandığı anlamları ortaya koymaktır.

Böyle bir kavramı açıklamak ona yüklenen manaları Kur'an'ın bütünlüğü çerçevesinde ortaya koymanın tefsir sahasında kayda değer bir çalışma olacağı kanaatindeyiz. Kur'an'ın eşsiz üslubunu daha iyi anlama yolunda büyük bir merhale olduğuna inandığımız bu ve benzeri çalışmaların, Kur'an'ın daha sağlıklı anlaşılmasına imkan sağlayacağı kanaatindeyiz.

2. Araştırmanın Amacı

Kur'an-ı Kerim'de yer alan kelime ve kavramlar hakkında diğer İslami ilimlerle birlikte son zamanlarda tefsir alanında uğraşanların, bu kavramlar hakkında ciddi çalışmaları ortaya koyduklarına şahit oluyoruz. Anlam ve muhteva yönünden çok geniş bir yorumlanma özelliğine sahip Kur'an-ı Kerim'in cümlelerini anlamamanın yolu, bu cümlelerde geçen kavramları anlamak ve açıklamakla mümkün olacağı kanaatindeyiz. Bu çalışma, Kur'an'da geçen sevgi kavramını tespit etmek ve lügavi açıdan ele alıp söz konusu ayetleri inceleyerek bir sonuca gitmek amacını taşımaktadır.

Herhangi bir metni anlama ve yorumlamada kelime ve ifadelerin bilinmesi ve anlaşılması önemlidir. Kutsal metinlerin ve dini nassların anlaşılması ve yorumlanması sürecinde ise, kelime ve ifadelerin anlaşılması diğer metinlere göre daha büyük bir önem arz eder. Çünkü kutsal metinlerin, gönderildiği insanlara vermek istediği mesaj; insana, hayata, varlık ve evrene bakışı, kelime ve ifade formları, kavram kalıpları içerisinde takdim edilmiştir.

Kelimeler semantik açıdan en küçük anlamlı birimler olup, ifade ve cümlelerin temel yapı taşlarını oluştururlar. Kavramlarsa nesnelerin, dış dünyaya ait varlıkların, objelerin zihinlerdeki tasarımları olup, içerikleri anlamlarla örülüdür. Bu sebeple Kur'an'ın dünya görüşünü; insan, toplum, hayat, varlık, eşya ve evrene bakışını doğru bir biçimde anlamak ve yorumlamak, Kur'an'ın kelime ve kavram yapısını, Kur'an'daki mana içeriklerini, anlam alanlarını ve kullanılış biçimlerini bilmekten geçer. Ayrıca önemli bir nokta da şudur: Kur'an'da kullanılan kelime ve ifadeler, ait oldukları ayetler grubu içerisinde, yer aldıkları Kur'ani siyakta ve metinsel bağlamda farklı anlamlara gelebilir. Onun için söz konusu bu kelime ve ifadelerdeki çok anlamlılık boyutlarını ortaya koymak, Kur'an metninin daha sağlıklı bir biçimde anlaşılması için vazgeçilmez temel bir şarttır.

3. Araştırmanın Yöntemi

Bir metni doğru ve sağlıklı bir tarzda anlayabilmek, anlamlandırabilmek, açıklayabilmek ve yorumlayabilmek için her şeyden önce onu, dilsel, dilbilimsel ve anlambilimsel açılardan ciddi bir şekilde etimolojik, filolojik, lengüistik, semantik, hermenötik bir tahlile ve metin analizine tabi tutmak yöntemsel bir zorunluluktur.

Kur'an'ın doğru ve sağlıklı bir biçimde anlaşılması, anlamlandırılması, tefsir edilmesi, yorumlanması, kullandığı kelime ve kavram örgüsünün hakiki anlam alanlarının bilinmesine bağlıdır. Kur'an kelime ve ifadelerini, odak ya da anahtar kavramlarını anlama, anlamlandırma, yorumlama bağlamında günümüzde ortaya çıkan ve geliştirilerek Kur'an'a uygulanmaya çalışılan yöntemlerin derinlemesine bir analizi yapılmadan eleştiriye tabi tutulması isabetli bir yaklaşım tarzı olmayacaktır. Kelime ve kavramlarının doğru ve objektif bir tarzda anlaşılmasına, anlamlandırılmasına yardım eden kavram tefsiri ve semantik analiz yöntemi ve diğer geleneksel ve çağdaş yöntemlerden mümkün olduğu kadar yararlanılmalıdır.

Bilimsel çalışmalarda “veri toplama” “örnekleme” “nedensel karşılaştırma” “analiz” ve “sentez” yöntemleri esastır.¹ Çalışmamızda Kur'an'ı Kerim'de geçen sevgi sözcükleri derlenerek tasnif edilecek, örnekleme metoduyla konuya netlik kazandırılacaktır. Sevgi ve nüanslarının geçtiği ayetler tespit edilip anlamları analiz ve sentez yöntemleri kullanılarak gerekli yorumlar yapıp bilimsel bir sonuca gidilecektir.

Kur'an'da “hubb” (sevgi) kavramını konu edinen bu çalışma, giriş, iki bölüm ve sonuç kısmından oluşmaktadır.

Giriş kısmında, konuya zemin hazırlayacağı düşüncesiyle, araştırmanın konusuna, önemine, amacına ve metoduna dair açıklayıcı bilgilere yer verilmektedir.

Birinci bölümde “hubb” kavramının etimolojik tahlili yapıp, kavramın doğru tanımını ortaya koymak için söz konusu kavram, eş ve zıt anlamlarıyla incelendi. Daha sonra sevgi kavramının tanımı, sevginin basamakları, psikolojik ve sosyolojik zemini incelenerek semantik analiz yapıldı.

¹ Gıyasettin Arslan, *İmam Şafii'nin Kur'an Okumaları*, Rağbet Yay. İstanbul, 2004, s. 20.

İkinci bölümde ise Kur'an'da yer alan sevgi türleri, ardından da Allah'ın sevdiği ve sevmediği insan tipleri, ayetlerle belirlenip "hubb" kelimesinin geçtiği ayetler temel tefsir kaynakları yardımıyla incelenerek genel bir sonuca gidildi.

Dipnotlarda gösterilen eserler kısaca belirtildi. Bu eserlerle ilgili basım yeri, tarih ve diğer açıklamalar, bibliyografya bölümünde verildi.

BİRİNCİ BÖLÜM

“ HUBB ” (SEVGİ) KAVRAMININ SEMANTİK ANALİZİ

A. HUBB KELİMESİNİN ETİMOLOJİSİ

1. HUBB Kelimesinin Sevgi Anlamı

Hubb- Sözlükte ‘sevmek, beğenmek, rağbet etmek, istemek, meyletmek, hoşlanmak ve tercih etmek’ anlamlarına gelir. Sevgi, iradeden daha geneldir. Her sevgi iradedir, ancak her irade sevgi değildir. Canlı, anlayışlı ve bilgili varlıkların bir özelliği olan sevgi, kalp ve duyu organlarının zevk aldığı ve hoşlandığı şeylere meyletmesidir. Sevgi, bilgiye ve tanımaya bağlıdır. İnsan bilmediği, tanımadığı, görmediği, anlamadığı ve duymadığı şeyleri sevemez.²

“ Hubb ” kelimesi türevleriyle birlikte, Kur’an-ı Kerim’de 81 yerde geçmektedir.³ “ Hubb ” kelimesinin kökü olan H-b-b (ح-ب-ب) fiili; birincisi bağlılık ve kararlılık, ikincisi bir şeyin özü veya nüvesi olmak, üçüncüsü ise küçüklük ve kısalık olmak üzere üç anlam damarını barındırmaktadır.⁴

Bir yere çöken ve kıpırdamadan orada kalan veya bir yerinde kırık olan devenin ölene dek çöktüğü yerden kıpırdamaması ve oraya bağlanmasını ifade ederken “ihbab” (احباب) terimi kullanılır.⁵ Bu da sevilen şeyin kalpte yer edinmesini ve oraya bağlanmasını ifade eder. Ancak aynı terimin bazen hastalıktan tamamen kurtulmak anlamına da geldiğini görmekteyiz.⁶ Hastalıktan kurtulmak, vücudun direnci ve mikroba karşı koyma sonucu erişilen bir durumdur. Arkadaşlık anlamını bu gruba dâhil etmek mümkündür. Çünkü arkadaşlık, bağlılığı esas alan bir ilişki türüdür. Ancak bağlanmanın gerçekleşebilmesinin daha önemli şartları vardır. Onlar da istek, yönelme ve bu tavırların ne denli gerçekçi olduğu hakkında bizlere fikir verecek olan ve saf niyetin de bir göstergesi sayılabilecek konumdaki samimiyettir. Arkadaşlık ve sevgi bağlılıklarında, kötü huylardan uzaklaşmak, güzel huylarla donanmak suretiyle

² Fikret Karaman, İsmail Karagöz, İbrahim Paçacı, Mehmet Canbulat, Ahmet Gelişgen, İbrahim Ural, *Dinî Kavramlar Sözlüğü*, DİB Yay., İstanbul., 2009, s. 233.

³ Muhammed Fuad Abdulbaki, *el-Mu’cemu’l Mufehres Fi Elfazi’l Kur’an’ı Kerim*, Daru’l-Marife, Beyrut 2005. s. 60,336, 436, 851, 916.

⁴ Kazvini, İbn Faris *Mu’cemu Makayisi’l- Luğa*, Matbaatu’l Menar, Mısır, 1331–1332 c. 2, s. 26.

⁵ Ebu’l-Fadl Cemaluddin Muhammed b. Mükerrrem İbn Manzur, *Lisanu’l Arab*, *Lisanu’l Arab*, Dar Sader, Beyrut, 2004, c. 3, s. 9

⁶ İbn Manzur, *Lisanu’l Arab*, c. 3, s. 10.

mahbubla veya arkadaşıyla yakınlaşmak, onunla olan ilişkiyi sürdürmek gerçekleşebilir. Zira nefsin kötülüklerden arınması, onun sevgiye meyletmesine neden olur.⁷ Bunun aksi, sevginin zıddı olan nefreti doğurur.

“Hubb” kelimesinin “hunb” orijinli Farsça bir kelime olup daha sonra Arapçalaştırıldığı öne sürülmektedir.”⁸

H-b-b kökünün içerdiği üç anlam damarından ikincisinin bir şeyin özü, tohumu, çekirdeği ve nüvesi olmak anlamına geldiğini belirtmiştik. Ancak bunun da kendi içinde birkaç anlama gelebildiğini görmekteyiz. Şöyle ki “Habb” kelimesi, arpa ve buğdaya denildiği gibi, biçme ve hasat sonucu elde edilen her türlü taneli ekine de denilmektedir.⁹ Bu kullanımda “ Habb”, taneli oluşu vurgulamaktadır. Taneli bitkilerin özelliği, ekildiği takdirde her tanenin kendinin en az bir veya birkaç katı ürün vermesidir. Verdikleri ürün de yine en az kendileri kadar, hatta şartları daha elverişli ise kendilerinden daha da çok olmaktadır.

Sevgide de durum böyledir. Sevgi tohumu, hamı alınıp nadaslanmış, taşı ayıklanıp keseği kırılmış, emek ve işçilikle sürülüp gözyaşıyla sulanmış selim bir kalbe ekilirse; yürek, harcadıkça çoğalan bitmez tükenmez bir sevgi ambarına dönecek, bir tohum, bire on değil bire bin, bire yüz bin veren yürek toprağının ölümsüz hazinesi olacaktır.¹⁰

“Habb” kelimesinin öz ve nüve anlamlarının bazen, hem kendiliğinden yetişen hem de insan tarafından yetiştirilen bitkilerin tohum ve çekirdeğini¹¹ ifade etmek için kullanıldığını görmekteyiz. Bu ikinci anlam damarını göz önünde tutarak rahatlıkla diyebiliriz ki sevgi, var oluşun tohumudur, çekirdeğidir, özüdür. Varlığın yaratılış hikmeti, insanın var oluş illetidir. Her şey değerini ve ömrünü illetinden alır. İleti ölümsüz olan değerlerin kendisi de ölümsüzdür.¹²

Kelimenin barındırdığı üçüncü anlam damarı ise kısıklık ve ufak tefeklik anlamıdır. “Habhab” (حباب) kelimesiyle ifade edilen kısıklık bir kimsenin boyunun

⁷ Süleyman Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, Marifet Yay, İstanbul,1995, s. 59.

⁸ İbn Manzur, *Lisanu'l-Arab*, c. 3, s. 11.

⁹ Enam, 6/95; Kaf 50/9.

¹⁰ Mustafa İslamoğlu, *Yürek Devleti*, Denge Yay., İstanbul, 1997, s. 93.

¹¹ Bakara, 2/261.

¹² İslamoğlu *Yürek Devleti*, s. 93.

kısalığını veya ufak tefekliğini belirtmek için kullanılır.¹³ Burada şunu diyebiliriz ki; sevgi ufak-tefek bir şeydir. Taşıyan onu kendi dışında bir şey olarak görmeyip içselleştirdiği ve kendinden bir parça haline getirdiği sürece, taşıyanı bıktıran bir yorgunluğa neden olmayacaktır. Yani sevgi bir kambur değil, bir kanat olacaktır.

“Hubb” kavramı hakkında yukarıda söylenilenlerden başka ifadeler de vardır. Sözelimi denilmiştir ki; muhabbetin kökü olan “hubb” payandalık yapan dörtgen sehpa manasına gelir. Binaenaleyh muhabbete hubb ismi, mahbubun hem izzetini, hem de zilletini kabul edişinden verilmiştir.¹⁴ Çünkü muhib ve âşık, habibin ve maşukun rahatını ve meşakkatini de acısını da tatlısını da belasını da cefasını da yüklenir ve bu, ona ağır gelmez. Çünkü aşığın görevi, dörtgen sehpa gibi sevgilinin meşakkatini taşımaktır. Sevgili bunu yük olarak asla algılamaz, tersine görev olarak kabul eder.

Yine denilmiştir ki, Hubb kökünden gelen Hubab (حباب) şiddetli yağış anında su üzerinde beliren kabarmaya¹⁵ denir. Bu görüşe binaen muhabbet, mahbubun mülakatına susanıldığı anda kalpte kabaran manaya denir.¹⁶ Yani sevgili ile konuşurken, kalbin yerinden fırlayacakmışçasına heyecanlanması gibi. Kesre ile olduğunda ise; el-mehabbetü vel-meveddetü , yani karşılıklı sevgi anlamındadır.¹⁷

Başka bir tarif ise şöyledir: Muhabbet, içinde su bulunan testi manasına gelen “hubb” kökünden alınmıştır. Çünkü testi içindekini dökmeden korur. İçindeki nesne ile dolu olduğundan başka bir nesneyi içeriye kabul etmez. Kalp de sevgi ile dolduğunda mahbubun gayrisini kabul etmez. Zira doludur.¹⁸ Dolayısıyla şekilsel bir gerçek, duygusal bir gerçeğe referans olmuş olur.

2. HUBB Kelimesinin Tercih Anlamı

Hubb’un türevlerinden biri de isteme, irade etme, seçme anlamına gelen istihbab (استحباب) fiilidir. Kelimeye tercih etme anlamını veren, talep bildiren istif’al babından

¹³ İsmail b. Hammad el-Cevheri, *es-Sıhah Tacu’l-Luğa*, Thk., Muhammed Abdulgafur Atar, Daru’l Kitabi’l Arabiye, Mısır, Trs., c. 1, s. 107.

¹⁴ Kuşeyri , Abdülkerim, *Kuşeyri Risalesi*, çev., Ali Arslan, Alperen Yay., Ankara, 2003, s. 524,525.

¹⁵ Cevheri, *Es- Sıhah*, c. 1, s. 106.

¹⁶ Kuşeyri, *Kuşeyri Risalesi*, s. 524.

¹⁷ Cevheri, *Es- Sıhah*, c. 1. s. 106.

¹⁸ Kuşeyri, *Kuşeyri Risalesi*, s. 525.

olması değildir. Sadece anlam, bizatihi kelimenin kendinde vardır. “*Hiç sizden biri ölü kardeşinin etini yemek ister mi?*”¹⁹

İstihbab (استحب) ala (على) çekim ekiyle kullanıldığında ise bir şeyi diğerine tercih etme anlamına gelir. Fussilet suresinin 17. ayetinde bu kullanım vardır: “*Semûd kavmine gelince, onlara doğru yolu gösterdik ama onlar körlüğü doğru yola tercih ettiler ve böylece, yaptıkları kötülüklerin bir karşılığı olarak onların üzerine alçaltıcı bir azap yıldırımını düştü*”.

3. HUBB Kelimesinin Yakın Anlamlıları

a) V-D-D

V-d-d kökünden türetilen “Vudd” kelimesi sevmek, temenni etmek²⁰ anlamlarının yanı sıra arkadaş ve kitap²¹, anlamlarına da gelmekte, olanca gücüyle koşan ve koşu uğruna bütün enerjisini tüketen atı²² betimlerken de kullanılmaktadır.

Ayrıca “mevedde” olarak da ifade edilen “Vudd” kelimesi, her türlü iyiliğe vesile olan sevgi anlamına da gelmektedir.²³

Orijinalinin “vetd” (وئد) olduğunu ancak telaffuz güçlüğünden dolayı idğam edilip (kaynaştırılıp) vedd (ودد) olarak kullanıldığını ileri süren İsfehani, bu şekliyle cezbedilen şeyin, cazibesine kapıldığı şeye bağlanması ve öylece kalakalması, yani ondan ayrılmaması anlamına geldiğini belirtmektedir.²⁴

Hubb ve vudd kelimelerinin eş anlamlılığı özeldir, ikisi de özleri itibariyle sevmek ve temenni etme içeriğine sahiptir.

Vedud (وود) ise çok seven anlamındadır. Abartının vasfı için kelime müennes ve müzekkere eşittir.²⁵

¹⁹ Hucurat, 49/12.

²⁰ Huseyn b. Muhammed er-Rağıb el-İsfehani, *Müfredat Fi Garibi'l-Kur'an*, Daru'l Ma'rife, Beyrut, 2001. c. 4, s. 212, Cevheri, *Es-Sihah*, c. 1, s. 546.

²¹ İbn Manzur, *Lisanu'l-Arab*, c. 15, s. 248.

²² İbn Manzur, *Lisanu'l-Arab*, c. 15, s. 248.

²³ Es-Seyyid Muhammed Murtaza el-Huseyni Zebidi, *Tacu'l Arus min Cevahiri'l Kamus*, Daru'l Fikr, Beyrut 1994, c. 5, s. 304.

²⁴ İsfehani, *Müfredat*, c. 4, s. 212.

²⁵ Cevheri, *Es-Sihah*, c.1, s. 546.

Vedud, Allah'ın en güzel isimlerinden biridir. Kendisine bilinçli bir biçimde itaat edip emir ve yasaklarına uyan kullarını çok seven, onlara şefkat gösterip hoşnut olan veya sevmeye ve dostluğu kazanılmaya layık tek varlık anlamındadır. Hem çok seven hem de çok sevilen olması bu güzel ismin gramatik özelliğidir. “Feul” vezninden mübalağa sığasının anlam olarak hem etken hem de edilgen bir yapısı vardır. Yani fail olarak “çok seven” anlamına geldiği gibi mef’ul olarak da “ çok sevilen” anlamına da gelir.²⁶

Mukatil b Süleyman’a göre Meveddet (مودة) kelimesinin açıklaması dört türdür:

1. Sevmek, sevgi beslemek anlamına gelen mehebbet (محبة) tir. bu kapsamda olan ayetler şunlardır: Meryem-96, Hud-90, Buruc-14, Rum-21.

2. Nasihat anlamını ifade etmektedir. Bu kapsamda olan ayetler ise şunlardır: Mücadele-9 ve Mutaaffifin-18

3. Sıla, yani yakınlık, akrabalık bağı ve ilişkisi anlamında alınmıştır. Al-i İmran 92. Ayetinde geçen meveddet bu anlamdadır.

4. Dindeki sevgi anlamını ifade eder. Bu, Allah'ın kendisine velayet verdiği kişilere mahsus bir sevgidir. Bakara-177. ayette geçtiği gibi.²⁷

Rivayet edilir ki, Allah Musa (a.s.)’ya buyurdu: “Ne küçük olması sebebiyle küçükten (işten) ne de büyük olması sebebiyle büyükten habersiz (gafil) olmam. Ben çok sevilen ve şükredilenim.”²⁸

“Ehli kitaptan bir grup sizi saptırmayı istedi.”²⁹ ayetinde ise dilek, temenni anlamını taşıyan meveddet (مودة) kapsamında olduğunu görmekteyiz.

El-veddu (الود) kelimesine baktığımızda, kazık anlamına geldiğini, bağlanan nesnenin bağlılığı sebebiyle veya yerinde sabit olmasından kaynaklı olarak, sevgi ve bağımlılığı tasvir ettiği için bu ismi aldığını³⁰ görmekteyiz.

²⁶ İslamoğlu, *Yürek Devleti*, s. 91.

²⁷ Mukatil bin Süleyman El- Belhi, *el-Eşbah ven-Nezair fi Kur'an'il Kerim*, Thk. Abdullah Muhammed Şehatih, El Heyetu'l Mısriye, by., 1994, s. 309.

²⁸ İsfahani, *Müfredat*, s. 567.

²⁹ Al-i İmran, 3/69.

³⁰ İsfahani, *Müfredat*, s. 567.

b) H-L-L

Sevgi kelimesiyle uyum içinde olan “Hill” kelimesi H-1-1 (خ-ل-ل) kökünden türemiştir. Bu kelimenin içerdiği anlamları ve bu anlamların sevgi kelimesiyle hangi açılardan uyum içinde olduklarını tespit edecek olursak; bu ilişkiyi en iyi şekilde vurgulayan temel noktanın, aynı kökten gelen “Hall” (خل) sözcüğünün elbise giymeyi -üzerine geçirmek- ifade etmek için kullanılması ve bu bağlamda kendisiyle içli dışlı olunan ve her türlü sırrın paylaşıldığı kişiye de aynı anlam gözetilerek Halil (خليل) dost denilmesidir.³¹

Sevgi kelimesiyle diğer bir uyumu, her ne kadar abdest alırken suyun saç ve sakal diplerine veya parmak aralarına girmesini sağlamak anlamında kullanılsa da Tahlil (تحليل) kelimesi, sevgi kalbe nüfus etmiş olan, dostluğu içe sindirilen sevgili ve dost anlamıyla da uyum göstermektedir.³² Bir bakıma dostluk ve muhabbetin gereklerinin manifestosudur. Bizatihi bünyesinde barındırdığı anlama “Hille (خل) kelimesine göre dostlar birbirlerinin ayıp ve kusurlarını kapattıkları³³ ölçüde dostturlar. Ve ancak bu sayede hiçbir aksaklık –halel- içermeyen bir dostluk ve muhabbet³⁴ ilişkisi düzeyine ulaşabilir.

En normal şekliyle iki taraflı bir ilişki türü olan sevgi, kalpleri birbirine kaynaştırır, ulaştırır. Bu yüzden iki menzili birbirine kavuşturduğu için “yol”a “Hall” (خل) denmiştir. Bu yorum, kalpten kalbe giden bir yol olduğu düşüncesini güçlendirmektedir.

Hulle (حُلْ) otlaklarda yetişen otlardan ekşi olanın değil, tatlı olanın adıdır.³⁵ Ama aynı zamanda dikenli olan ağaca³⁶ da Hulle denir. Bu da dostluk ve muhabbet yolunda acı ve tatlının yan yana olduğunu göstermektedir. Acıdır; çünkü iyilik yolu engelli bir yoldur. Zorluklarla daha ancak aynı zamanda tatlıdır ve bu tat ve haz da zorlukların aşılmasının hemen akabinde ortaya çıkar. Çünkü her zorlukla beraber bir kolaylık vardır.

³¹ İbn Faris, *Mu’cem*, c. 2, s. 155.

³² İbn Manzur, *Lisanu’l-Arab*, c. 4, s.200; Zebidi, *Tacu’l Arus*, c. 14, s. 208.

³³ İbn Manzur, *Lisanu’l-Arab*, c. 4, s. 202.

³⁴ İbn Manzur, *Lisanu’l-Arab*, c. 4, s. 203; Zebidi, *Tacu’l Arus*, c. 14, s. 208.

³⁵ İbn Manzur, *Lisanu’l-Arab*, c. 4, s. 200.

³⁶ İbn Manzur, *Lisanu’l-Arab*, c. 4, s. 198.

Hill kelimesinin orijininde belirleyicilik ve tahsis de bulunmaktadır. Genellemenin aksine özel dostu “halil” denmiştir.³⁷ Bu “özel olma”nın kendine özgü zorluklarının olduğundan ve en azından bedelsiz olmadığından söz etmek mümkündür. Bu kelime Allah’ın kendine seçtiği dost Halil (خليل) olması hasebiyle Hz. İbrahim’de anlam bulur ve Hz. İbrahim’in unvanı olur.³⁸ Bu özel dostluk ve muhabbet dolayısıyla Hz. İbrahim’in katlandığı zorluklar, kendisini iki sevgili arasında tercih yapma gibi bir konumda bulan insanın yaşadığı o tarif edilemez ızdırabın; bu yolun çilesini, can dostu tarafından, canının bir parçası olanın yeniden kendine bağışlanması anında duyulan sevinç ise bu yolda olmanın verdiği mutluluk ve hazzın sembolleridir.

c) V-L-Y

V-l-y (ولى) kökünden türeyen “ vela ” (ولى) kelimesini analiz edecek olursak yakınlık ve tabi olma anlamlarıyla “ hubb ” kelimesiyle uyum içinde olduğunu görürüz.

Kelimenin anlamları arasında sevgi ve dostluğa dayalı yakınlıkların ifadeleri de vardır. Sözelimi “Mevla” (مولى) arkadaş, sırdaş, kuzen, yardımcı, komşu, efendi ve köle³⁹ anlamlarıyla en temelde yakın olmayı gerektiren, zaman zaman da kaçınılmaz olan zorunlu birlikteliklere denmektedir. Bunlardan arkadaş, sırdaş, destekçi ve yardımcı olmak önce sevgiyle, sonra da yakınlığa dayalı iken, kölelik, efendilik, komşuluk ve kuzen olma durumu ise birinci derecede zorunlu bir yakınlık, ikinci derecede ise, aralarında ki anlayış ve saygıya bağlı olarak sevgi ve samimiyete dayalı olacaktır.

Mevla kelimesi bazen de iki insanın arasını açmak gibi biraz önce ifade ettiğimiz anlamın tam tersi olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu, bir kelimenin aynı anda iki zıt anlamı içermesini ise Arap dilbilimciler yöresel kullanımlardan ortaya çıkan farklılıklara dayandırmaktadır. Onlara göre bazen kelime bir yörede dostluğa denirken, aynı kelimeye başka yörede düşmanlığa dönmektedir ve zamanla yöreler arası ilişkilerin bir parçası olan kültürel alışverişin getirisi olarak taraflara arsında bu anlam alışverişi gerçekleşmekte ve böylece bir anda kelime birbirine zıt iki anlama sahip olmaktadır. Her dilde sonu böyle olan kelimelere rastlamak mümkündür.

³⁷ İbn Manzur, *Lisanu'l-Arab*, c. 4, s. 202.

³⁸ Ahmet Nedim Serinsu ve Diğerleri, *Dinî Terimler Sözlüğü*, MEB Yay., Ankara, 2009, s. 117.

³⁹ Zebidi, *Tacu'l Arus*, c.20,s, 310, İbn Manzur, *Lisanu'l Arab*, c.16, s.402-403.

Allah’a iman ve içtenlikle yapılan kulluğun sonucunda onun sevgisini dostluğunu kazanan kişiye de evliya, eren denir. Yüce rabbimiz onlar için kesinlikle korku ve kaygının olmayacağı ayrıca onların mahzun da olmayacakları hususunda teminat vermiştir.⁴⁰

Allah’ın en güzel isimlerinden biri de El-Veli’ dir ki bu güzel isim yarattığı varlıkların tüm ihtiyaçlarını karşılayan, onları koruyup gözetleyen, seven ve işlerini idare eden anlamındadır.⁴¹

d) E-L-F

Kökü E-l-f (أ-ل-ف) olan bu kelime, bir şeyin diğer bir şeyle kucaklaşması veya birçok şeyin birbiriyle kaynaşması⁴² anlamına gelmektedir. Rakamsal bir değer olan 1000 “ Elf ” (ألف) de bu kökün bir türevidir. Kökün anlamını çok somut bir biçimde yansıtmaktadır. Çünkü bin sayısı çokluk ifade eder ve birçok “bir” in bir arada olma durumudur.

Ülfe (الفة) aynı zamanda bağlanma anlamına da gelir. Bir şeye bir yere veya bir insana alışmak, bağlanmak ve artık onu yabancı görmemek, ona yabancı kalmamak demektir. Dağınık uçların bir araya getirilmesi, bir şeyin hiçbir kesintiye uğramadan sürekliliği ve devamlılığının sağlanması, yani takibiyetinin bekası anlamlarına da gelir ve bu, ilaf (إيلاف) kelimesiyle ifade edilir.⁴³ Fil ve Kureyş süresinin bir bütün olarak değerlendiren müfessirlerin bu değerlendirmelerindeki referansları bu takibiyeti sağlama anlamına dayalıdır.⁴⁴ Zira Ebrehe’nin Mekke’ye yaptığı çıkartmanın temel nedenlerinden biri de Kureyş’in mutad ticari seferlerini baltalamak ve onları ekonomik olarak zor durumda bırakmaktır. İşte Yüce Allah bu orduyu dağıtmasının nedeninin Kureyş’in düzenli olan Yemen ve Şam seferlerinin bu takibiyetini sağlamak olduğunu belirtmekte ve bunun karşılığında da onlardan hiç olmazsa bu iyilik ve ikram karşısında kendine ibadet etmelerini, şükretmelerini istemektedir.

Aynı kökten gelen ألف kelimesinin belki de yukarıdaki bağlama uygun olarak gelişen ve zekatı hak edenler arasında gösterebileceğimiz “ Müellefe-i Kulub ” (قلوب)

⁴⁰ Yunus, 10/62.

⁴¹ Serinsu, *Dinî Terimler Sözlüğü*, s. 384.

⁴² İbn Faris, *Mu’cem*, c.1, s.131.

⁴³ İbn Manzur, *Lisanu’l Arab*, c.1, s.180.

⁴⁴ Fahrudin Razi, *Tefsiru’l Kebir (Mefatihü’l Gayb)*, Darul Kutubil İlmiye, Tahran, Trs., c. 8, s. 689.

مألفا) denilen ve kalpleri İslam’a ısındırılmaya çalışılanlar olarak tanımlanan bir gruba verilen isimde kullanıldığını görmek, dikkate şayan bir durumdur.

“ Elif ” ألف evcil demektir. Evcillik ise bir bakıma doğallığın bir parçası olan vahşiliğin tezhip edilmesi ve eğitilmesi sonucu ortaya çıkan olumlu bir durumdur. Bu da eğitimin vazgeçilmez bir parçası olan sabrı ve kararlılığı, belki de zaman zaman kusurları görmemezlikten gelip eğitime deneme-yanılma yöntemiyle daha kalıcı bir eğitim vermeyi gerektirir. Bu fiil aynı zamanda güven vermek ve bir şeyi hazırlamak anlamına da gelir.⁴⁵

Anlam alanını değişik yönleriyle yukarıda sergilemeye çalıştığımız ülfе (اللفة) nin hubb kavramıyla olan anlam uyumunu da görmek mümkündür. Bu kelimenin hubb kelimesine olan katkısı, onun anlamlarını desteklemenin yanı sıra sevginin gerçekleşmesi için gerekli olan tolerans, tahammül, kaynaşma ve en önemlisi de güven telkin etme ilkelerini gündeme getirmesi bakımındandır.

e) R-H-M

Sevgi kelimesinin uyumlu olduğu diğer bir kelime ise rahman ve rahim sıfatlarının kaynağı olan rahim kelimesidir. Kapsayıcılık, kuşatma gibi çağırışımlar yapan bu kelime, yufka yürekli olma ve acıma anlamlarına gelmektedir.⁴⁶ Ancak bir şeye karşı yufka yürekli olmak, o şeye karşı duyarlı olmayı ve ona karşı sevgi beslemeyi gerektirir. Çünkü kendisinden nefret edilen bir şeye acımak ve ona karşı yufka yürekli olmak mümkün değildir. İşte bu noktada hubb kavramıyla olan ilişkinin karşılıklı, birbirini gerektiren bir ilişki tarzı olduğu ortaya çıkmaktadır.

R-h-m (ر-ح-م) kelimesinde esas olan yakınlıktır. Bir kadının doğuma kadar bebeğini taşıdığı yere “Rahim (رحيم) ” denildiği gibi , ki bu durum tartışmasız olarak iki canlının yani anne ve bebeğinin birbirine en yakın olduğu durumdur ve yakınlığın ilk tecrübesidir. Aynı rahimde taşınanlardan kinaye olarak yakınlara akraba da denir.⁴⁷

Dilimize merhamet olarak geçen “ Rahme” iyilik yapmayı gerektiren bir yufka yürekliliktir. Ancak “ Allah’ın rahmeti ” denildiğin de kelime nimet ve lütuf anlamına gelirken, beşeri düzlemde insanların birbirine acıması, şefkat ve incelik, yufka yüreklilik göstermesi anlamlarına gelmektedir.⁴⁸ El vucuh ve’n nezair bahsinde Suyuti

⁴⁵ Zebidi, *Tacu’l Arus*, c.12, s. 90.

⁴⁶ İbn Faris, *Mu’cem*, c.2, s. 498.

⁴⁷ İsfahani, *Müfredat*, s. 60.

⁴⁸ İsfahani, *Müfredat*, c. 2, s. 61.

kontekslerine göre anlam değiştiren birden fazla anlama sahip olan Kur'an kelimeleri arasında "Rahme" kelimesine de yer vermiş ve رَافَةٌ وَرَحْمَةٌ⁴⁹ ayeti ve رُحَمَاءُ بَيْنَهُمْ⁵⁰ ayetindeki söz konusu kelimenin " Mevedde" anlamında kullanıldığını belirtmiştir.⁵¹

f) R-E-F

R-h-m (ر-ح-م) ile bir bakıma anlamdaş olan " R-e-f " (ر-أ-ف) kökünden türeyen "Re'fe" (رَأْف)'den de söz etmek yerinde olacaktır. Bu terim de yufka yüreklilik ve acıma anlamlarında kullanılmıştır.⁵² Ancak " Re'fe " mana itibariyle aşırılık içerir. Yani daha şiddetli bir acıma duygusu ve yufka yürekliliğin adıdır. Buna göre aşırı acımanın olduğu yerde karşı tarafın iyiliği için de olsa hiçbir zarar kötülük yapılmasına imkân yoktur. İşte Rahme ile "Re'fe " arasındaki ince ayırım budur.⁵³ Çünkü merhamet bazen, aslında nihai anlamda karşı tarafın iyiliği gözetildiği halde dışarıdan bakana kendisine kötülük yapılıyormuş gibi bir his uyandırmaya imkân tanıyan tavırlar sergilemeye neden olabilir. Sözgelimi Allah'ın sevdiği bir kulunu ikaz etmesi olarak nitelendirilen rahmet tokadı olarak da ifade edilen bu tavır, merhametin bazen iyilik olsun diye sert bir hal alabileceğinin apaçık göstergesidir.

g) ř-Ğ-F

" şeğafe " (ř-غ-ف) kökünden türemiştir. Aslında kalbin zarı manasını ifade eden kelime, sevginin kalbe işlemesi anlamında kullanılmaktadır. Dilimizde kullanılan "kalbinin zarına kadar işleme" tabiri, eş-şeğaf'ın karşılığıdır. Kur'an-ı Kerim' de eş-şeğaf bu anlamıyla kullanılmaktadır. "şehirdeki bir kısım kadınlar: "Azizin karısı, delikanlının nefsinden murad olmak istiyormuş. Sevgi yüreğinin zarına işlemiş. Görüyoruz ki o, muhakkak apaçık bir sapıklıktadır" dediler."⁵⁴ Bu ayette olduğu gibi.

⁴⁹ Hadid, 57/27.

⁵⁰ Fetih, 48/26.

⁵¹ Celaleddin Abdurrahman b. Ebi Bekr Suyuti, *El-İtkan Fi Ulumi'l Kur'an*, Daru İbn Kesir, Dımeşk , 2002, c. 1, s. 471.

⁵² İbn Faris, *Mu'cem*, c. 2, s. 471.

⁵³ İbn Manzur, *Lisanu'l-Arab*, c. 5, s. 82.

⁵⁴ Yusuf, 12/30.

4. HUBB Kelimesinin Zıt Anlamlıları

a) B-Ğ-Z

Nefret, kin, düşmanlık, tikslenme, iğrenme anlamlarına gelir kelime olarak. Bir kişiye yapmış olduğu kötülükten dolayı kin besleme, husumet demektir. İslam dinine göre, kişisel çıkarların dolayı bir kimseye buğzetmek hoş karşılanmamıştır.⁵⁵

B-ğ-z (ب-غ-ض) kökünden türeyen buğz (بغض) kelimesi, hubbun (حب) zıddıdır.⁵⁶ Sevimsiz, iğrenç karakterli kişiyi tanımlarken de (ب-غ-ض) den türeyen kelimeler kullanılır, bağiz (بغيض) gibi. Buğz, damme ile olduğunda hubb'un zıddı olan nefrettir. Bu ise, nefretin şiddetli olduğunu ifade eder.⁵⁷

Peygamberimiz Bağiz et-Temimin adındaki bir sahabenin adını Habib olarak değiştirmiştir.⁵⁸ Peygamberimizin bu davranışı sergilemesinin nedeni kanaatimize göre bağiz (بغيض)'in negatif anlamlar taşımasındandır. Nitekim insanların taşıdıkları negatif ismin özelliklerinin belli bir süre sonra karakter haline geldiği bilinmektedir. Bir sevgi öğretmeni olan peygamberimizden de nefret yerine sevgiyi çağrıştıran ismi sahabeğine vermesi de kendisinden beklenen bir harekettir.

Buğz, nefsin arzulamadığı, istemediği uzak durduğu, çekirdeği veya imtina ettiği şeyden kaçması, ona karşı nefret duymasıdır. Hubb'un zıddıdır. Nitekim hubb, nefsin istediği, arzu ettiği ya da beğendiği şeye doğru meyletmesidir.⁵⁹

Fiil olarak bir nesnenin nefret verici veya nefret edilen, iğrenilen olması anlamındadır.⁶⁰ Yüce Allah şöyle buyurur: “*Biz onların arasına kıyamete kadar devam edecek nefret ve düşmanlık bıraktık.*⁶¹ *Şeytan ancak aranızda kin ve düşmanlık düşürmeyi ister.*⁶²

⁵⁵ Serinsu, *Dinî Terimler Sözlüğü*, s. 41.

⁵⁶ Zebidi, *Tacu'l Arus*, c.1, s.56; İsfahani, *Müfredat*, c.1, s.17-18; İbn Manzur, *Lisanu'l-Arab*, c.7, s. 121; Alaaddin el-Bağdadi el-Hâzin, *Lübabü't-Te'vil fi Meani't-Tenzil*, Çağrı Yay., İstanbul, 1979, c. 1, s. 237.

⁵⁷ Firuzabadi, *El-Kamusu'l-Muhit*, c.1, s. 298.

⁵⁸ Firuzabadi, *El-Kamusu'l-Muhit*, c.1, s. 298.

⁵⁹ İsfahani, *Müfredat*, s.55.

⁶⁰ İsfahani, *Müfredat*, s.55.

⁶¹ Maide, 5/64.

⁶² Maide, 5/91.

b) Ş-H-N

Ş-h-n (شَحَن) kökünden türeyen bu kelime, dolu anlamındadır.⁶³ Allah şöyle buyurmaktadır: “...*Dolu gemide فَأَنْجَيْنَاهُ وَمَنْ مَعَهُ فِي الْفُلِّ الْمَشْحُونِ*”⁶⁴ Yine eş-şahnau (اشْحَاء) Nefsin kendisiyle dolduğu düşmanlıktır.⁶⁵ Gözlerden yaş akmadan önce doluluğu ifade ederken de şahane (شَحَن) fiili kullanılır.⁶⁶ Bu kelime kinin, nefretin kalpteki şiddeti ifade eder. Öyle bir şiddet ki kabına sığmaz, taşar.⁶⁷ Teçhizatıyla tamamlama.⁶⁸

c) Ğ-L-L

Ğ-l-l (غَل) ve ğalel (غَلَل) araya girmek, sarıp bağlayarak organı arada bırakmaktır. Ağaçlar arasında akan suya ğalel ve ğıl denilir. *Onların derunlarında kin kibrinden ne varsa söküp atmışsızdır.*⁶⁹ ayetinde, cennet halkının gönlünde, dünyâda olduğu gibi birbirlerine karşı kin ve düşmanlık bulunmadığı, tertemiz bir ruh hali içinde, birbirlerine karşı tam sevgi ve dostluk içinde karşılıklı oturup cennet nimetlerinden gönül ferahlığı ile yararlandıkları anlatılmaktadır. “ *Rabbimiz, gönüllerimizde iman etmiş olanlara karşı kin tutturma. Şüphesiz ki sen Rauf, Rahimsin.*”⁷⁰ Bu âyette de ilk Mekkeli Müslümanlar ile ilk Medineli Müslümanların ardından Müslüman olan sahâbîlerin ve onlardan sonra gelecek kuşakların, kendilerinden önce İslama girmiş kardeşleri için mağfiret diledikleri ve birbirlerine karşı içlerinde bulunacak kin ve tasayı gönüllerinden çıkarmasını Allah'tan niyaz ettikleri anlatılmaktadır.

Uğalle-iğlâl (اُغْلَلْ-إِغْلَل) ihanet anlamındadır. Hiyânet etmek, gizlice almak, aşırma anlamlarına gelir. Esasen ğulûl, suyun yavaş yavaş fark edilmeden ağacın hücrelerine geçmesidir. Gizlice ve çabucak yapıldığı için bir şey aşırıya da ğulûl denmiştir.

⁶³ İsfehâni, *Müfredat*, s. 55.

⁶⁴ Şuara, 26/119.

⁶⁵ İsfehâni, *Müfredat*, s. 55.

⁶⁶ İsfehâni, *Müfredat*, s. 55.

⁶⁷ İsfehâni, *Müfredat*, s. 55.

⁶⁸ Ebu'l Kasım Carullah Mahmud b. Ömer Zemaşşeri, *Esasu'l Belağa*, Matbaatu'l-Darili'l Kütübi'l-Mısır, Kahire, 1922, c. 4, s. 481.

⁶⁹ Hicr, 54/47.

⁷⁰ Haşr, 59/10.

Kasap ve deriyi yüzen, hayvanın derisinde biraz et bıraktığında da bu fiil kullanılır. Bu iğlaldan olup, hıyanet anlamındadır. Sanki o kasap, onu (eti) taşıyan deride bırakıp hıyanet etti anlamındadır. Bu konuda Kur'an'da: *“Bir peygamberin hile yapması olacak şey değil; çünkü kim hile yaparsa, herkesin yaptıklarının tam karşılığını alacağı ve hiç kimseye haksızlık yapılmayacağı Kıyamet Günü'nde hilesi yüzüne vurulacaktır.”*⁷¹ ifadeleri yer almaktadır. Âyette, hiçbir peygamberin ğulûl (hiyânet) yapmayacağı, ganîmet malını zimmetine geçirmeyeceği; ğulûl yapanın, aşırıldığı şeyi âhirete getireceği ve yaptığı hiyânetin cezasını göreceği anlatılmaktadır.

El-ğulletu ve el-ğalil (الغلة- الغليل) ise insanın içinde büründüğü zırh gibi aşırı öfkedir. El-muğalğale (المغلغلة) nefisleri karışan bir topluluğun arasına nüfuz eden mektup⁷² demektir.

Ğull'un çoğulu olan aġlâl, bağlar, zincirler, kelepçeler anlamındadır.⁷³ “ O (Peygamber) üzerlerindeki ağırlıkları, sırtlarındaki zincirleri kaldırıp atar.”⁷⁴ (A'râf: 39/157)

Bu âyette Hz. Muhammed, insanların sırtına binen yükleri, el ve ayaklarını bağlayan kelepçeleri, bağları kırıp atan bir elçi olarak tanımlanmaktadır. Diğer bir ayette “ Biz onların boyunlarına halkalar geçirdik. Çenelere kadar dayanan o halkalar yüzünden kafaları kalkıktır.”⁷⁵ şeklinde ifade edilmektedir.

d) KA-LA

“ Kala ” (قلى) aşırı nefret demektir. “Rabbin sana veda etmedi ve darılmadı”⁷⁶ Bu kelimenin geçtiği diğer bir ayet ise şudur: “ Allah ‘Ben şüphesiz sizin fiilinizden nefret edenlerdenim.’ buyurdu”.⁷⁷

“ Kala ” (قلى) ‘nın aslının “ kalave ” (قلو) olduğunu ileri süren dilciler de vardır. Bu şekliyle fiil, atma anlamı taşır. Sanki nefret edilen kişinin “kalbin ona duyduğu nefretten dolayı, atıp kullanmadığı kimse olduğu” denilir.⁷⁸

⁷¹ Al-i İmran, 3/161.

⁷² İsfehani, *Müfredat*, s. 363.

⁷³ İsfehani, *Müfredat*, s. 363.

⁷⁴ A'raf, 7/157.

⁷⁵ Yasin, 36/8.

⁷⁶ Duha, 93/3.

⁷⁷ Şuara, 26/168.

Kala (قلى)'nın aslının kalaye (قلى) ile olduğunu kabul edenlere göre bir şeyi tavada kavurmaya denir.⁷⁹ Adıyaman'ın yöresel dilinde de tavada kızartılan yumurtaya “ mıkla ” denir.

e) K-R-H

Hubb'un zıddı sayılan bir diğer kelime ise K-r-h (كره) dir. Bu kelimenin baskın olan iki anlamı vardır. Birincisi zorlama, insana dıştan gelen zorluk, ve doğası itibarıyla iğrenilen şey seilmeyen anlamına gelen ikinci anlamdır. Biz daha çok “ hubb ” (حب) 'un zıt anlamlarından biri olması hasebiyle ikinci anlamı üzerinde duracağız. “ Savaş, hoşunuza gitmediği halde, size farz kılındı. Olur ki, bir şey sizin için hayırlı iken, siz onu hoş görmezsiniz. Yine olur ki, bir şey sizin için kötü iken, siz onu seversiniz. Allah bilir, siz bilemezsiniz.”⁸⁰ Yani doğası bakımından onu hoş görmemektesiniz. “.....Sizden birini kardeşinin ölü etini yemeyi sever mi? Ondan tiksindiniz!.....”⁸¹ nefis, kardeş etinin yenmesinden yaratılışından tiksine üzeredir. Ölü etinin iğrençliği doğası itibarıyla.⁸² İkrâh ise insanın hoşlanmadığı bir şeye zorlanması anlamındadır.⁸³ Allah “Cariyelerinizi fuhşa zorlamayın ”⁸⁴ ve “ Dinde zorlama yoktur ”⁸⁵ buyurmuştur. Mekruh (مكروه) seilmeyen, yapılması uygun olmayan, şeklinde fıkıh literatürüne geçmiştir.

f) Ş-N-E

Ş-n-e (شئاً) Seilmeyen, sevimsiz anlamındadır.⁸⁶ Güzel olsa bile değişmeyecek. Adüvvün şanii (عضو شانى) derken “kin besleyen düşman” denir.⁸⁷

g) D- Ğ-N

D-ğ-n (ضغن) aşırı kin nefret demektir. El-idğan (الإضغان) elbise, silah ve benzerlerini kuşanmak.⁸⁸ Bu elbise, silah vb. kuşanmak, savaşı çağrıştırmaktadır. Savaş, nafreti doğurur ya da nefretle doğar. Nefret ise sevgisizliğin göstergesidir.

⁷⁸ İsfahani, *Müfredat*, s. 412.

⁷⁹ İsfahani, *Müfredat*, s. 412.

⁸⁰ Bakara, 2/216.

⁸¹ Hucurat, 49/12.

⁸² İsfahani, *Müfredat*, s. 412.

⁸³ İsfahani, *Müfredat*, s. 412.

⁸⁴ Nur, 24/33.

⁸⁵ Bakara, 2/256.

⁸⁶ İsfahani, *Müfredat*, c. 2, s. 758.

⁸⁷ Zemahşeri, *Esasu'l Belağa*, c. 4, s.506.

B. SEVGİ KAVRAMINA GENEL BİR BAKIŞ

1. Sevgi Kavramının Tanımı

Sevgi, insanları birbirine yakınlaştıran “görünmez bir bağ” denilebilecek bir duygudur. Nasıl ki atomun içinde nötron, proton ve elektron varsa ve bunları birbirine bağlayan şey, çekim kuvveti ise; canlılar arasında çekimi sağlayan şey de sevgi duygusudur. Eskilerin “kuvve-i cazibe“ dedikleri şeydir bu.⁸⁹

İnsanı bir şeye veya bir kimseye karşı yakın ilgi ve bağlılık göstermeye yönelten duygudur sevgi.⁹⁰ Sevgi suya benzer. Nasıl ki su, girdiği kabın şeklini alırsa sevgi de içinde bulunduğu düşünce kalıbının biçimine girer. Yani sevgi bir nesnede kendini gösterir, şekil alır. İçinde su bulunmayan bir tas, susuzluk çeken biri için hiçbir önem taşımaz. Aynı şekilde sevgi olmadan hiçbir şeyin değeri olmaz. Ancak sevgi ile nesneler, olgular, düşünceler değer bulur, anlam kazanır. İçimizdeki kap ancak sevgiyle doldurulursa bir anlam ifade eder.

Sevgi yalın anlamıyla bir duygu ve heyecan türüdür. Sevgi, insanın bir şeye ya da bir kimseye karşı yakın ilgi göstermesine ve bağlanmasına denir. Bir başka tanıma göre de “sevgi, öğrenilen duygusal bir tepkimedir.”⁹¹

İbn Arabî’ye göre sevginin tanımı yapılamaz. Sevgi ancak tadılır. Tadan kişi de sevginin ne olduğunu yeterince anlatamaz.

Sevgi evrensel bir duygudur. Annenin çocuğunu sevmesi, eşlerin birbirlerini sevmeleri, ilâhî bir sır olarak, gayesi “bir tenle bir teni, bir canla bir canı kavuşturmak” olan sevginin evrenselliğine en güzel örnektir.⁹² Aynı zamanda İbn Arabî sevgi için, “Sevgi seveni sevilene bağlayan bir bağdır ve sevgi sevenin var oluşudur.”⁹³ der.

Gazali’nin tanımı ise şöyledir: Sevgi, kökü son derece sağlam, dalları göklere doğru yükselmiş, meyveleri gönüllerde, dilde ve organlarda görülen hoş bir ağaçtır.

⁸⁸ Zemahşeri, *Esasü'l Belağâ*, c. 5, s. 297.

⁸⁹ Nevzat Tarhan, *Duyguların Dili*, Timaş Yay., İstanbul, 2008, s. 65.

⁹⁰ Şükrü Haluk Akalın ve Diğerleri, *Türkçe Sözlük*, TDK, Ankara, 2005, s. 1742.

⁹¹ Leo Buscaglia, *Sevgi*, çev. Nejat Ebcioğlu, İnkılab Yay. İstanbul, 1995, s. 88.

⁹² İbn Arabî, *İlâhî Aşk*, çev. Mahmut Kanık, İnsan Yay., İstanbul, 1998, s. 11.

⁹³ İbn Arabî, *İlâhî Aşk*, s. 63.

Bunlardan marifet ve zikir (bilme ve anma) meydana gelir, organlarda kendini gösterir. Bundan da hareket ve davranışlar doğar. Böylece kalp, dil ve diğer organlarda açığa çıkan marifet, zikir ve davranışlar; dumanın ateşsiz, meyvenin ağaçsız olamayacağı gibi onların da sevgisiz olamayacağını ifade ederler ki, bunlar pek çoktur.⁹⁴

İbn Kayyım el-Cevziyye'ye göre “Sevgi, kalbin azığı, ruhun gıdası, gözün nurudur. Sevgiden mahrum olan kimse, ölümler sınıfından sayılır. Sevgi nurunu kaybedenler, karanlıklar denizinde yok olurlar. Sevgi şifasından mahrum kalanların kalpleri, bütün hastalıklara açık durumdadır. Sevgide başarılı olmayanlar, hayatlarını elem ve kederler içinde geçirirler. Sevgi iman ve amellerin, birtakım makam ve hallerin ruhudur; özüdür. Bu duygudan mahrum olanlar, ruhsuz ceset gibidirler.”⁹⁵

İbn Kayyım, yukarıda söylediklerine ek olarak, hakkında ne kadar söylene ve anlatılmaya çalışılsa sevgiye tam bir sınır çizmenin ve eksiksiz bir tarif yapmanın mümkün olmayacağını ifade ederek şunları söyler; “sevgiye kendinden daha anlaşılır bir sınır çizilemez. Ne kadar anlatılmaya çalışılsa, gizli ve kapalı kalan yönleri daha çok olur. Konu ile ilgilenenlerin söyledikleri ise, sevginin sebepleri, gerekleri, belirtileri, tanıtıcı örnekleri, faydaları ve hükümlerinden ibarettir. Bunlara bakılarak, çeşitli kelime ve terimlerle pek çok ima ve işaretlerle konu açıklanmaya çalışılmıştır. Herkesin aklının farklı oluşu, her insanın içinde bulunduğu durum ve halin değişikliği sebebiyle de, birbirinden farklı şeyler söylenmiştir.”⁹⁶

İlk sufilerden bazılarının tariflerine bakacak olursak:

Haris el-Muhasibi'ye göre sevgi “bir şeye her halinde meyletmendir. Sonra da onu kendi nefsin, eşin ve sevdiğin malına tercih etmendir. Daha sonra gizli ve aşikâr ona muvafakat etmen, en sonunda sevilenin sevgisinde kendi kusurunu bilmendir.”⁹⁷

Cüneyd el-Bağdadi'nin tarifi ise şöyledir: “Sevgi sevenin kendinde bulunan sıfatlarını terk ederek, onların yerine sevgilinin sıfatlarına girmesidir.” Bununla işaret

⁹⁴ Ebu Hamit Muhammed b. Muhammed Gazali, *İhyau' Ulumi'd-din*, Tercüme: Ahmet Serdaroğlu, Bedir Yay., İstanbul, 1974., *İhyau' Ulumu'd-din*, c. 4, s. 592.

⁹⁵ İbn Kayyım, el-Cevziyye, *Medâricu's-Sâlikîn*, Matbaatu'l Menar, Mısır, 1331–1332, c. 3, s. 4.

⁹⁶ İbn Kayyım, *Medâricu's-Sâlikîn*, c. 3, s. 6.

⁹⁷ İbn Kayyım, *Medâricu's-Sâlikîn*, c. 3, s. 10.

etmek istediği, sevilenin zikri, seveni o kadar kuşatmalıdır ki, sevdiğinin sıfatlarını zikretme, kendine ait sıfatlardan ise tamamen uzaklaşma, kendi nefsinin bile hissetmeme halinin kişiye galip gelmesidir.”⁹⁸

Ebu Abdullah el-Kuraşı” Sevgi, elinde bulunan bütün varlığı sevdiğine bağışlayıp, senden sana hiçbir şey kalmamasıdır. Yani sen kendi iradeni, azmini, vaktini ve işlerini, nefsinin ve malını sevdiğin kimsenin mülkü edip, onun rızasını ummandır. Sevdiğinin verdiği başka bir şey almamandır, onu da alırken sevdiğinin rızası için almandır.”⁹⁹ demektedir.

İlk sufilerin tanımlarından verdiğimiz birkaç örnek, onların sevgi anlayışları hakkında asgarî bir fikir vermektedir. Bu fikrin ana teması, sevginin mücerred bir duygu olarak kalpte hissedilmesinden ziyade, insan hayatının bütün safhalarını kapsayacak şekilde aktif bir yaşama tarzını gerçekleştirme.¹⁰⁰

İslam âlimleri, sevgiyi kişinin gayreti ile ulaşılabilir makamlardan biri olarak kabul etmişler, bu makama ulaşmanın yollarını teşvik etmeyi de ihmal etmemişlerdir.¹⁰¹ İslam âlimlerinin, sevgi konusuna yaklaşımlarındaki temel prensipleri Kur’an ve sünnetten almış oldukları gerçeği göz önünde bulundurulmalıdır. Bu durum Kur’an ve sünnetten insan gerçeğini kavrama açısından, onların lehine kaydedilmesi gereken bir başarıdır.

İslam’ın bu iki ana kaynağının mücerredini aşarak müşahhaslaştırdığı sevgi kavramı insanı, insana yakın ve uzak çevresini, içinde yaşadığı toplumu ve insanlığı hatta bütün canlı ve cansız varlıkları kapsayıcı niteliktedir. İslam’ın yeryüzüne bir “sevgi medeniyeti” takdim ettiğini söylememiz mübağa sayılmamalıdır.¹⁰²

“Sevgi, sevdiğini, kendisinin sahip olduğu her şeye tercih etmektir.” Bu, sevginin ahkâmından ve onun görünürdeki eserlerinden biridir.

⁹⁸ Kuşeyri, *Kuşeyri Risalesi*, s. 525.

⁹⁹ İbn Kayyım, *Medâricu’s-Sâlikîn*, c. 3, s. 8-9.

¹⁰⁰ Raşit Küçük, *Sevgi Medeniyeti*, Rağbet Yay., İstanbul, 2007, s. 27.

¹⁰¹ Mahir İz, *Tasavvuf*, Rahle Yay., İstanbul, 1969, s. 91.

¹⁰² Küçük, *Sevgi Medeniyeti*, s. 37.

Sevgi, kendi tarafından olan çoğu, az addederek, dost tarafından olan azı çok saymaktır. Bu da sevginin gereklerindendir. İnsan, sevdiğine elinde bulunan ve gücünün yettiği her şeyi verse, yine de hiçbir şey yapamadığı inancı içinde olup, hayali davranması icap eder.¹⁰³

Sevgi, kalpte bulunan ve sevgilinin arzu ve isteklerinin dışında kalan her şeyi yakan bir ateştir.¹⁰⁴

İbn Hazm'a göre sevgi ve aşk, ruhların çeşitli yaratılmışlar arasında bölünmüş parçalarının birleştirilmesidir. Bu birleşme ruhların yüksek konumlarındaki durumlarına uygun bir biçimde ve bu durumlara yakın olmalarına göre meydana gelir.¹⁰⁵ Bu yaklaşımda sevginin varlıkları birleştirme gibi bir fonksiyonu olduğunu görüyoruz. Sadece sevgi ve aşk, varlıkları birleştirerek onları varlıklar olarak tamamlamaya muktedirdir. Dolayısıyla tamamlanmış, bir başka ifadeyle kemâle ermiş insan, seven ve sevilen insandır diyebiliriz.

Sevginin ihata edici bir tanımının yapılamamasının sevgiyi daha gizemli bir hale getirdiğini söyleyen Dr. Peck, yetersiz kalacağını da belirterek sevgiyi şöyle tanımlar: “Sevgi, insanın, kendisinin ve bir başkasının ruhsal tekâmülünü desteklemek amacıyla benliğini genişletme arzusudur.”¹⁰⁶ Bu tanım bize sevginin bir süreç olduğunu ve seven ile sevilende olumlu yönde geliştirici etkisi olduğunu gösteriyor. Yapılan tanımlamaların birleşebileceği ortak nokta, sevginin ilâhî aşkın bir yansıması ve aynı zamanda psikolojik anlamda çift yönlü duygusal bir tepki olduğudur.

2. Sevgi Kavramının Sosyolojik Ve Psikolojik Zemini

Sevgi, insanın sahip olduğu en önemli duygulardan biridir. Sevginin kalıtımın mı ya da öğrenmenin mi ürünü olduğu şeklindeki tartışma günümüzde de varlığını sürdürmektedir. İnsanın doğasında mı sevgi vardır, yoksa sevgi sonradan mı kazanılmaktadır?

¹⁰³ İbn Kayyım, *Medâricu's-Sâlikîn*, c. 3, s. 8.

¹⁰⁴ İbn Kayyım, *Medâricu's-Sâlikîn*, c. 3, s. 10.

¹⁰⁵ İbn Hazm, *Güvercin Gerdanlığı*, çev. Mahmut Kanık, İnsan Yay. İstanbul, 1998, s. 54.

¹⁰⁶ M. Scott Peck, *Az Seçilen Yol*, çev. Rengin Özer, Akaşa Yay., İstanbul, 1992, s. 81.

Sevginin oluşumu ile ilgili her iki yönde de teoriler bulmak mümkündür. Sevginin, insan tabiatının kalıtımıyla geçen birinci derecede bir ögesi olduğunu söyleyen bir görüş vardır. Bu görüşün sözcüsü Montagu'dur. Montagu şöyle söylemektedir: "İnsan tabiatının niteliğine dair takdir olunması, bilinmesi gereken en anlamlı eleman, insan benliğinde mevcut olan aşktır."¹⁰⁷ Kuşkusuz insanda sevmeye yönelik doğal eğilimler bulunmaktadır. Ama gerçek anlamda sevginin ve onun çeşitli nedenlerinin ortaya çıkması, çeşitli yollarının gerçekleşmesi, hayatın normal akış sürecinde olabilmektedir. Buna göre diğer bir teori de sevginin; çocuğun, ihtiyaçlarını yerine getiren kişiye karşı tatmin olma sonucu ortaya çıkan bir duygu olduğunu belirtir.¹⁰⁸ Böylece sevgi, bireyin hoşlanma duygusu içinde, birine veya birilerine, bir şeylere yönelmesi, onunla olmak istemesi, kendisiyle onun arasındaki sıcak yakınlığı algılaması, onu kendisini tamamlayan, bütünleyen bir varlık olarak algılaması sonucu gelişmektedir.¹⁰⁹

Sevgi ancak devamlı bir beraberlik ve anlayış sonunda gerçekleşir. Seven kişi sevgisinde kişiliğini yansıtan yanları araştırır ve sevgi böylece geniş anlamda kişinin kendisini açıklama çabası olur. Sevginin gerçek anlamını kavramak için tarih boyunca sayısız incelemeler yapılmıştır. Üzerinde bu denli durulmasının sebebi sevginin insanda var olan insanı yakinen ilgilendiren güçlü bir duygu durumunda bulunmasıdır. Bunun yanında da kâinatta, umumi manada bir muhabbet görmekteyiz.¹¹⁰

Sevilen insanın kendine olan değer ve saygısı da artmaktadır. Seven insanın ise paylaşma, verme duyguları gelişmekte, işbirliği ve bütünlenme ihtiyaçları karşılanmaktadır. Sevgi unsuru sadece bir gereksinmeyi karşılamakla kalmamakta, aynı zamanda insana estetik bir güzellik duygusu da verebilmektedir. Sevgi ve gelişim arasındaki ilişkileri konu edinen birçok araştırma, sevginin bireyde bütün gelişim dönemleri ve öğrenim için gerekli olduğunu ortaya koymuştur.

Kişinin motivasyonunda sevginin, iki yönde etkisi olduğu söylenebilir: Doğrudan ve dolaylı. Sevginin doğrudan etkisi kişide güven duygusunu pekiştirmede,

¹⁰⁷ Arthur T. Jersild, *Gençlik Psikolojisi*, çev. İbrahim N. Özgür, Gün matbaası, İstanbul, 1974, s. 146.

¹⁰⁸ Arthur T. Jersild, *Gençlik Psikolojisi*, s. 146.

¹⁰⁹ Gürsen Topses, *Eğitim Sürecinde İnsan ve Psikolojisi*, Arzu Ofset, Ankara, 1992, s. 171.

¹¹⁰ Tümsek, Abdullah, *Gerçek Sevgi*, Fatih Gençlik Vakfı Matbaa İşletmesi, İstanbul, 1984, s.14.

başarı hissini artırmada ve kişinin kendisini tanıyıp olgunlaşmasında görülür. Çünkü insanın davranışlarına yön veren, tutum ve davranışlarını belirleyen duygularıdır. İnsan, bireysel bir etkinliğinde veya çevresiyle etkileşiminde, olumlu ya da olumsuz bir duygu içerisindeydir.¹¹¹

Sevginin dolaylı etkisi daha çok kişinin gelişme safhalarında olmaktadır. Bunun için gelişim ve eğitim psikolojisi eserlerinde bu konuya yer ayrılır. Rogers olumlu bir benlik bilinci geliştirilmesi için beklentisiz bir sevgi ortamında yetişmenin gerekli olduğunu belirtmiştir.¹¹² Maslow da kendini gerçekleştirmede en önemli faktörün sevgi olduğunu vurgulamıştır.¹¹³ Görülüyor ki gelişim döneminde sevgi ile oluşan kişilik yapılanması hayatı mutlu ve verimli kılacaktır. Kendine güvenen kişi sevgiden aldığı güçle başarıya ulaşacaktır. Böylece elde ettiği başarı bir sonraki başarısını da motive edecektir.

Başarıyı motive eden gücün sevgi olduğu birçok psikolog ve eğitimci tarafından dile getirilmiştir. Gerek ailede anne-babanın ve gerekse okulda öğretmenin sevgi ve ilgisi öğrencinin başarısını arttırmada, onu motive etmede önemli bir rol oynamaktadır.

Sevginin dolaylı etkisinin önemli sonuçlarından biri de insanda güzellik duygusunu pekiştirmesidir. Sevgi ile dopdolu olan insan bu hayatta mutlu olmakla birlikte, güzel eserleri görme ve niçin güzel olduğunu anlama çabasına girer.¹¹⁴ Çünkü “sevgi unsuru sadece bir gereksinmeyi karşılamakla kalmamakta, bireye estetik bir güzellik olgusu da verebilmektedir.”¹¹⁵ Güzellik duygusuyla hemhal olan insan, kişiliğinin güzelliklerini üretebilir. Bu süreç onda kişiliğin duygu alanının incelenmesine, duyarlılık kazanmasına, çirkin ve kötüyü ayırt etmesine katkıda bulunur.

Sevginin doğrudan motive edici etkisi ise, daha çok iletişim alanında olmaktadır. “İletişim kaynağının sevilen, hoş bir kimse olması kendi başına önemli bir etken olarak belirmektedir. Öyle ki bir propagandacının bizi etkilemeye uğraştığı açıkça belli olduğu

¹¹¹ Arthur T. Jersild, *Çocuk Psikolojisi*, çev. Gülseren Günçe, AÜEF Yay., Ankara, 1974, s. 74.

¹¹² Doğan Cüceloğlu, *İnsan ve Davranış*, Remzi Yay., İstanbul, 1992, s. 428.

¹¹³ Cüceloğlu, *İnsan ve Davranış*, s. 235-236.

¹¹⁴ Cavit Binbaşıoğlu, *Gelişim Psikolojisi*, Binbaşıoğlu Yay., Ankara, 1990, s. 162.

¹¹⁵ Topses, *Eğitim Sürecinde İnsan ve Psikolojisi*, s. 172.

halde sevdiğimiz, beğendiğimiz bir kimse olduğu için sanki bu etkiyi severek kabul etmekte, hatta belki de onu memnun etmek ister gibi davranabilmekteyiz.”¹¹⁶

Sevilen bir arkadaş tarafından istenilen tutum değişikliği ve bunun derecesi, sevilmeyen bir arkadaşın isteğinden daha etkili olacaktır. Bu etki Zimbardo ve arkadaşları tarafından yapılan bir araştırmayla ispatlanmıştır. Denekler iki farklı araştırmacı tarafından çekirge yemeye razı edilmişlerdir. Bir uygulamada araştırmacı memnun, rahat, resmîlikten uzak ve arkadaşça sevgi mesajlarını kullanarak davranır. İstediklerini zorlamadan ortaya koyar ve olabildiğince çekici görünebilmek için elinden geleni yapar. Diğer uygulamadaki araştırmacı soğuk, resmî, biraz saldırgan ve korku mesajlarını kullanarak oldukça yasaklayıcı davranır. Genel olarak, sevimsiz biri olabilmek için elinden geleni yapar. Sonuç olarak bu deneyde görülmüştür ki deneklerin araştırmacıya karşı sevgisi arttıkça, yememe mazeretleri ve çekirgeleri sevdiğine karar verme ihtiyaçları azalmıştır. ¹¹⁷

Sevgiyi daha çok bilimsel verilerle açıklamaya çalışan Nevzat Tarhan'ın ise yorumu şöyledir: Elektronlar, kütlesi olan ışınlardır ve elektrik bu ışınlardan üretilir. Fotonlar da ışık benzeri her tarafa yayılabilen kütlesiz ışınlardır. Sevgi, foton enerjisinden oluşmuş gibidir. Hatta son yıllarda ışık hızından daha hızlı bir enerji parçacığından söz edilmekte ve ismine “psikon” denilmektedir. Vücudumuzdaki elektrik devrelerini çalıştıran enerji, elektron özellikli bir enerjiden; sevgi, foton özellikli kütlesiz bir enerjidir. Kalp ise bir baz istasyonu gibi vericilerle bağlantı kurar. İçindeki duyguları ve fikirleri gönderir yahut dışarıdan gelen bilgileri alır. Bu özelliği ile uyuşu benzer. ¹¹⁸

E. Fromm'a göre ise sevgi, iki insanın birbirlerinin varlıklarını ve her birinin de kendi varlığını tanıması sonucu gerçekleşir. Bu yönüyle sevgi, kişiyi diğer insanlardan ayıran duvarları yıkan, onu diğerleriyle birleştiren, insanın içindeki en etkin bir güçtür. ¹¹⁹ Burada sevginin bir anlamda insan olma, insanlaşma sürecinin de temel yapı

¹¹⁶ David Krech, Richard S. Cruthchfield, *Sosyal Psikoloji*, çev. Erol Güngör, İnkılap Yay., İstanbul, 1980, s. 47.

¹¹⁷ J. L. Freedman ve arkadaşları, *Sosyal Psikoloji*, çev. Ali Dönmez, İmge Yay., İstanbul 1989, s. 418.

¹¹⁸ Nevzat Tarhan, *İnanç Psikolojisi*, Timaş Yay., İstanbul, 2009, s. 127-128.

¹¹⁹ Erich Fromm, *Sevme Sanatı*, çev. Işitan Gündüz, Say Yay. İstanbul, 1998, s. 29.

taşı olarak karşımıza çıktığını görmekteyiz. Sevgi ve aşk, insanı egosundan, nefsinden sıyıran en etkili güçtür. Bu da sevginin sosyolojik açıdan önemini gösterir.

Tüketim çılgınlığının yaşandığı yüzyılın insanı olarak üretici bir duygunun izini sürmek amacıyla, yaratılanların sevginin peşine düşüldüğünde, sevginin hareketli yapısının yanı sıra bir o kadar da geniş etki alanına sahip olduğu görülebilir.

Üreticiliğinden şüphe edemeyeceğimiz sevgi, Gasset'e göre en bereketli duygudur. Ve bu haliyle doğurganlığın simgesi bile olabilir. Çünkü kişinin sevgisinden pek çok şey doğar; arzu, sitem, düşünce, eylem. Ancak bir tohumdan çıkan ürünler gibi sevgiden çıkan bu şeylerin de hepsinden sevgi olarak bahsetmek doğru olmayabilir. Ancak bunların hepsinin onun varlığını öngördüğü söylenebilir.¹²⁰

Sevgi, hiçbir baskı olmadan sadece özgür olduğunda yaşanabilen, kendiliğinden oluşan neşeyle, güzellikle; hatta gözyaşlarıyla ifadesini bulan bir duygudur. Bu yönüyle sevgi bütün tutum ve davranışların temelinde bulunan bir güçtür.

3. Sevginin Dereceleri

Gazaliye göre, duygu organları ile sevgi arasında bağ vardır. Mademki sevgi, bilgi ve anlama ile bağlantılıdır; o halde bilgi ve anlayışın dereceleri nispetinde sevginin de dereceleri olacaktır¹²¹

Sevgi, muhabbet, kalbdeki kuvvet ve zaaf derecesine göre çeşitli isimler alır. Muhabbetin **ilk derecesi** “ alâka ” dır. Kalb, sevilene yapışıp bağlandığı için, sevginin bu derecesine alâka denmiştir.

Sevginin **ikinci derecesi** “ irâde ” ; yani kalbin sevdiğini istemesi, ona yönelmesidir. **Üçüncüsü**: “ sabâbet ” yani sargın eğilim; kalbin, uzakta olan sevgiliye doğru, suyun tepeden aşağı akması gibi akmasıdır. Bu kökten sıfat ismi sabun sevgisi, sevgilisine akan kimsedir.

¹²⁰ Gasset Jose Ortega, *Sevgi Üzerine*, çev. Yurdanur Salman, Yapı Kredi Yay., İstanbul, 1996, s. 8.

¹²¹ Ebu Hamit Muhammed B. Muhammed Gazali, *İhyau' Ulumi'd-din*, Tercüme: Ahmet Serdaroğlu, Bedir Yay., İstanbul, 1974, c. 4, s. 551.

Dördüncüsü: “ğarâm ”dır. Bu da kalbden hiç ayrılmayan, alacaklının borçluya yapışması gibi sahibine yapışan sevgidir. Suçluya yapışacak cehennem ateşine de ğarâm denmiştir. Daimi bir sevgiyle ortaya çıkan, sevgilide helak olmayı isteme halidir.

Beşincisi: “ Vedâd ”dır. Bu da sevginin çok temiz ve hâlisine denir. Bunun için Allah'ın en güzel isimlerinden biri de el-Vedûd'dur. Çünkü en hâlis sevgi, O'nun yarattıklarını sevmesidir.

Altıncısı: “ şeğaftır ”. Şeğaf, kalbi istilâ eden, yahut kalbin içinden tâ dış zarına kadar taşan sevgiye denilir.

Yedincisi: “ Işk ”tır ki sahibinin sonucundan endişe edilen bir sevgidir. Türkçemizde buna sevda, daha ileri derecesine kara sevda denilir.

Sekizincisi: “ teteyyüm ”dür. Teteyyüm, tapmak, küçüklenmek, demektir. Sevgi onu küçülttü, taptırdı demektir. Daha doğrusu, teteyyüm, taparcasına sevmek, demektir.

Dokuzuncusu: “ te'abbud ”dür. Te'abbüd, teteyyümün üstünde bir sevgidir. Bu sevgi, taparcasına sevmek değil, sevdiğine fiilen tapmaktır. Sevgilisi, onu tamamen kendisine kul köle, kul yapar. Artık onun, kendisine âit bir şeyi kalmaz. Açık ve gizlide nesi varsa hepsi sevgilisinin olur. İşte kulluğun hakikati, bu tür bir sevgidir.

Onuncusu: hulletdir. Bu da sevenin ruhunun içine, kalbinin hücrelerine işleyen, orada sevgiliden başkasına hiç yer bırakmayan sevgidir.¹²²

¹²² Süleyman Ateş, *İslam Tasavvufu*, Yeni Ufuklar Neşriyat, İstanbul, trünnnnnnnnnnnns., s. 421-422.

İKİNCİ BÖLÜM

HUBB KAVRAMININ TASNİF VE TEFSİRİ

A-KUR'AN-I KERİM'DE SEVGİ

1. Hubb Kelimesinin Allah'a İzafe Edilmesi

Kalbin tek gıdası vardır: sevgi. Sevgisiz kalp, harap ve hastadır. Kalp hem sevmekten hem de sevmekten hoşlanır ve tatmin olur. Kalbi tatmin eden ve ona zevk veren birinci sevgi ise onu yaratanın sevgisidir. Allah kalbi her şeyden önce kendisini sevsin diye ve ancak O'nu sevdiği zaman tatmin olacak şekilde yaratmıştır.

İnsan kendisini güçsüz, zayıf, yetersiz hissettiğinde her şeyi bilen, her şeye gücü yeten, bütün olayları kontrol altında tutabilen, sınırsız güce sahip olan, her şeyin anahtarı kendinde olan, göremediği ama hissettiği bir güce sevgi besler. Bu devasa güce yönelen his, manevi özelliği olan bir muhabbettir. Bu güçlü duygu bağlılıkla birleşirse, Mevlana'nın Allah a olan sevgisi gibi derin bir aşk olur. İnsan bu dereceye erdiğinde öyle bir hale gelir ki, sanki her an yaratıcısını görüyordur. O 'nun yanındadır.¹²³

Kur'an-ı Kerim'de sevginin işlendiği ayetlere bakıldığında, bu ayetlerin Kur'an'ın bütünlüğü içerisinde bir hayli etkin bir mahiyet arzeden ve tevhid ilkesinin bir nevi en temel prensibi olarak ortaya çıkan Allah sevgisi olduğu görülecektir. Nitekim Allah sevgisi, Allah'a imanın varlık şartları içinde en önemlisidir. Bütünsel bir yapıda olması sebebiyle imanı salt duyguya indiremiyorsak da eğer imanı, unsurları içinde sadece biriyle ifade etmek zorunluluğu doğsaydı, herhalde burada onun sevgi olduğu söylenebilirdi. İnsanın, evrende var olan her şeyin yaratıcısı ve yegâne mâliki Rahmân, Rahîm ve Velî olan bir Rabb'e iman etmesine bağlı olarak onu sevmesi doğal bir sevgidir. Kur'ân-ı Kerîm'de *“İnsanlardan kimi Allah'tan başkasını Allah'a eşler ve benzerler edinir de, Allah'ı sever gibi onları severler. İman edenler ise en çok Allah'ı severler”*¹²⁴, buyurularak bir taraftan ubûdiyetin temelini sevgi olduğu beyan olunmakta, diğer taraftan mü'minlerin en çok Allah'ı sevdiği ifade edilmektedir. İnsanın Allah'a kulluğunda asıl olan sevgi olup; ilah aynı zamanda en yüksek sevgilidir. Dolayısıyla kişi en çok neyi seviyorsa, onu kendine ilah edinmiş olur. Dinde riyanın

¹²³ Nevzat Tarhan, *Duyguların Dili*, Timaş Yay., İstanbul, 2008, s. 67.

¹²⁴ Bakara, 2/165.

kabul edilmemesi ve kınanması da kullukta sevginin şart olduğuna işaret etmektedir. Genelde Allah’a ortak koşanların tanrılarını sevdiklerinin, ancak Allah’a inananların Allah’a olan sevgisinin daha şiddetli olduğunun belirtildiği ayette vurgulanan bu gerçek, dinin de özü olmuştur. Ayette “iman edenler en çok Allah’ı severler” buyurularak en çok sevilecek varlığın Allah olabileceği vurgulanmıştır. Bu ayet en çok Allah sevildikten sonra sevilmesi meşru ve makul başka varlıkların da sevilebileceğini gösterir.¹²⁵

Allah sevgisinin imanın gerçekleşmesinin önkoşulu olmasını sadece az önce belirttiğimiz ayette değil, Kur’an’ın bütün bir dokusunda görmek mümkündür. Sözelimi “Kur’an’ın özü” olarak bilinen ve bir bakıma dahi kelamın girişi olan Fatiha Süresinde, insana Allah ile nasıl bir iletişim içinde olması gerektiğinin örneği verilirken izlenen mantık silsilesi oldukça dikkat çekicidir. Bu silsileye bakıldığında şöyle bir neticeyle karşılaşmak mümkündür.

Besmele’den başlayacak olursak, girişte Allah’ın hangi sıfatlarının kullanıldığına dikkat etmek gerekmektedir. Bu sıfatlar bir taraftan Allah hakkında bir fikir verirken, diğer taraftan iletişimin mahiyeti ve hangi esasa dayalı olması gerektiği hakkında da bir fikir vermektedir. Rahman ve rahim sıfatları bağışlayıcılık, şefkat ve acıma anlamlarının birer ifadesidir. Allah’ın sıfatları belli başlı birkaç grupta toplanacak olursa, sevgi ve merhamet grubu sıfatlardan söz etmek de mümkün olur. Bu grupta yer alan sıfatlar ise başta Rahman ve Rahim olmak üzere Fettah, Latif, Rauf ve Vedud’tur. Grup ilişkisinde ise, grubun elemanları arasında zorunlu ve birbirini gerektiren bir ilişki türünden söz etmek mümkündür. Bu grupta yer alan bu elemanların en merkezi olan Rahman ve Rahim sıfatlarının Fatiha Süresinde kullanılması dikkat çekici bir husustur. Diyaloga davet edilen muhataba, bir yandan nasıl bir varlıkla diyalog kuracağı belirtilerek , Yüce Varlığın özelliklerine yer verilirken, diğer yandan diyalogun ekseni belirlenerek de ilişkinin mahiyeti ve zorunlulukları gündeme getirilmiştir.

Kendini, Seven-Vedud- sıfatıyla tanıtan Varlığın sevilebilmesinin mümkün olup olmayacağına bakacak olursak, ayetlerle bunun imkânı ortaya konmuştur. İnananlara hitaben inandıkları şeylere olan inançlarını yitirdikleri takdirde, O’nun sevdiği ve O’nu

¹²⁵ Heyet, *Kur’an Yolu Türkçe Meal Ve Tefsir*, DİB Yay., Ankara, 2007, c. 1, s. 250; ayrıca bkz. İsmail Hakkı Bursevî, *Ruhu’l-Beyan*, Daru’l-Fikr, 1330, c. 1, s.271.

seven insanlarla değiştirilecekleri ve bu alternatif grubun karakteristiğinin ise kendi aralarında birbirlerine karşı alçak gönüllü ancak hakikat inkârcılarına karşı saygınlıklarına gölge düşürmeyecek tarzda son derece onurlu, kendilerine olumlu katkıları olacağını bildikleri için eleştirilmekten korkmayan aksine eleştiriye açık olmalarıdır. Bunlar ise Allah'ın dilediklerine –vahiy öğretilerinin kriterlerine uyum sürecini en iyi şekilde yerine getirmeye çalışanlara- bahşettiği bir lütuftur, değerini ancak insan olmasının bu inceliklerinden haberdar olanların anlayabileceği nazik bir ikramdır. Bu tür inceliklerin ise hiçbir sınırı olamaz, yeter ki insanlar buna talip olsun ve ihtiyaç duysunlar.

Kuşeyrî şöyle diyor: "Mahabbet yüce bir haldir. Allah, kulunun kendisini sevdiğini; kendisinin de kulunu sevdiğini bildirmiştir. Allah, "kulunu sever", kul da "Allah'ı sever" sıfatı ile vasıflanır. Sevgi hali, kulu, Allah'a saygıya, O'nun rızâsını üstün tutmağa, O'nun yolunda sabra, Allah'a kavuşmağa, O'nsuz kararının kalmamasına, kalbi sürekli Allah'ı anmağa ve onunla kaynaşmağa sevk eder. Kulun Allah'ı sevmesi, meyl ve ihtitât (çevirme, kaplama, kuşatma, kucaklama) anlamı taşımaz. Zira O'nun hakikati, yetişilmekten, kuşatılmaktan münezzehtir. Sevenin, sevgilisinde helak olma vasfı, ihtitât ile vasıflanmasından daha iyidir."¹²⁶

Gazâlî şöyle diyor: "Kulun Allah'ı sevmesi, mecaz değil, gerçektir. Çünkü dilde mahabbet, nefsin, kendisine uygun bir şeye duyduğu eğilimdir. Aşk ise bu eğilimin aşırı derecesidir. İyiliğin ve güzelliğin nefse uygunluğu; güzellik ve iyilik bazen baş gözüyle, bazen de basiretle (gönül gözüyle) algılanır. Sevgi ise her ikisi ile algılanabilir, sadece söze mahsus değildir.

Fakat Allah'ın kulu sevmesi, bu anlamda olamaz. Bütün kavramlar da öyledir. Allah'tan başkası hakkında bir mânâ ifade eden kavramlar, Allah hakkında başka bir mânâ ifâde eder. Yaratanla yaratıklar arasında en ortak isimlerden olan "varlık" bile, Yaratan ile, yaratıklar hakkında aynı anlamı vermez, her biri için ayrı bir anlam kazanır. Çünkü yaratıkların varlığı, Allah'tan alınmıştır. Tâbi' varlık ile, tâbi olunan varlık bir olamaz. Ortaklık, sadece kelimededir, anlam farklıdır."¹²⁷

¹²⁶ Kuşeyri, *Kuşeyri Risalesi*, s. 523.

¹²⁷ Gazali, *İhya*, c. 4, s. 538.

Cehmiyye, kul ile Rab arasında her iki taraftan da (ne Rabden kula, ne de kuldun Rabba) muhabbet olamayacağını söylemiştir. Onlara göre muhabbet, nefsin bir şeye eğilimidir. Allah'ın, bir şeye eğilimi düşünülemez. Çünkü bu, eksikliklidir. Eğilim, kendinde bulunmayan bir kemâli elde etme girişimidir. Allah, hiçbir kemâle muhtaç değildir, her kemâl O'ndadır, O'nun eksikliği yoktur. Öyle ise Allah'ın kula muhabbeti muhaldir. Kulun Allah'a muhabbetine gelince: Kul, algılayabileceği bir şeye eğilim duyar. Allah ise algılanamaz. Öyle ise kulun da Allah'a muhabbeti muhaldir. Böylece Cehmiyye, kulun Allah'ı, Allah'ın kulu seveceğine dair bütün nasları, te'vîl etmişler, kulun muhabbetini Allah'a tâat ve ibadet olarak; Allah'ın muhabbetini de kuluna iyiliği, sevâb vermesi şeklinde yorumlamışlardır. Demişlerdir ki:

Îrâde eğer kula yüce haller ve makamlar vermeğe ilişkin ise, "muhabbet" adını alır; ceza ve intikama ilişkin ise "gazab" adını alır; genel ihsan ve özel nimet vermeğe ilişkin ise "birr" adını alır.

Bir kavim de: "Hakk'ın kulu sevmesi, onu övmesidir. Bu takdirde muhabbet, Allah'ın kadîm kelâmına âit bir şeydir" demiş; bir kavim de: "Allah'ın kulu sevmesi, O'nun hayır sıfatlarından" deyip bunun üzerinde yorum yapmaktan kaçınmışlardır.¹²⁸

Akıl, nakil, fitrat, ibret, zevk ve vicdan kanıtları hep kul ile Rab, yaratılan ile Yaratan arasında iki yönlü muhabbetin varlığını gösterir. Allah'ın yaratması, doğru yolu göstermek için emirler vermesi, peygamberler göndermesi, davranış ve eylemlere sevap ve ceza belirlemesi hep muhabbetinin, yaratıkları kollamasının eseridir. Gökler ve yer muhabbetten yaratılmıştır. Tanrılığın sırrı muhabbettir.

Yaratıcının, yaratığını sevmesi, kendi zâtını ve fiillerini sevmesi demektir. Yaratılanın, yaratana sevmesi ise, eksiğin kemâle eğilimidir. Parçanın bütününe incizâbı, elektronun çekirdeğe, gezegenlerin güneşe; güneşin sistemiyle birlikte tâbi olduğu galaksi merkezine incizâbı (çekilimi) gibi. Çünkü yaratığın varlığı, hayâtı ve eylemleri hep Yaratana bağlıdır. Yaratanın sevgisi, yaratılanın, özellikle de tam bilinç sahibi insanın hücrelerine, ruhuna karıştırılmıştır. Mahlûkâtın hamuru, Halik sevgisiyle yoğrulmuştur. Allah cinleri ve insanları kendisine kulluk etmeleri için yaratmıştır.¹²⁹ İbâdet, muhabbetin en son derecesidir: Sevgi onu kul etti, taptırdı, boyunduruğu altına

¹²⁸ Kuşeyri, *Kuşeyri Risalesi*, s. 526.

¹²⁹ Zariyat, 51/56.

aldı" denilir. Kulluğun hakikati muhabbettir. Muhabbetsiz inâbe, rızâ, hamd ve şükür, havf ve recâ mümkün değildir. "Allah, İbrahim 'i halîl edinmiştir."¹³⁰ Hullet de muhabbetin en olgunudur. Muhabbet kalbde şevk, üns, inbisât ve rızâ gibi güzel haller doğurur.¹³¹

Hız. İbrahim'in kavmini Allah'a iman etmeye davetinde kullandığı bir misalde, yıldızın batmasından hareket ederek onun, tanrısı olamayacağını; yıldıza iman edilemeyeceğini açıklamak için "*ben batanları sevmem*" ifadesini kullanmış olması da kul ile yaratıcı arasındaki iman bağının sevgi temelli olduğunu vurgulamıştır.

Allah sevgisi daha önceden de belirtildiği gibi bütün sevgilerin üzerinde bir sevgidir. Sevdığı uğruna sahip olduğu her şeyi terk eden insan gibi Allah'ı gönülden seven kul, bütün her şeyini Onun rızasını kazanmak uğruna feda eder. Dünya edebiyatı bu tür sevda öyküleri üzerine kuruludur. Ancak sevenin sevdiği yolunda her şeyden feragat etmesi sadece kitap satırlarında var olan bir gerçeklik değil, yaşanan bir gerçekliktir.

Allah sevgisi, kısır bir sevgi değildir. Allah'tan başlayarak diğer insanlara, nesnelere yayılmaktadır. Bu sevgi, insanları tek bir noktada birleştiren bir güçtür. Sevgilerin en yücesi olan bu sevgi doğal olarak insanın diğer varlıklara sevgi duymasını sağlar. Tasavvuf felsefesinde yoğunlukla bu sevgi işlenir. Yûnus'a "Yaratılanı severim Yaradan'dan ötürü" dedirten, Yaratana'ı merkeze alıp O'nun yarattığı bütün mahlukata yayılan engin bir sevgidir Allah sevgisi.

Üstelik müminin kalbindeki sevgi, hayatın her anında etkin, güçlü ve aktif bir sevgidir. Bir başka ifade ile sevgi bir kalpte gerçekten yerleştiğinde insanın davranışlarını yönetir. Burada insan zaman zaman sevgisine ters düşecek eylemlerde bulunsa dahi, sevginin hükümlerliği içinde kaldığı sürece, sonuçta yine sevileni hoşnut etme çabası içinde olmaya devam eder.

Allah'ı sevmenin birinci şartı O'nu tanımak ve bilmektir.¹³² Müşrikler ise Allah'tan gayrısını (put ve reislerini) Allah gibi severler.¹³³

¹³⁰ Nisa, 4/125.

¹³¹ Ateş, *İslam Tasavvufu*, s. 426.

¹³² *Kur'an Yolu*, c. 1, s. 251.

Süleyman Ateş'in Allah sevgisi ile ilgili yorumu ise şöyledir: En çok sevlmeye layık olan varlık kuşkusuz Allah'tır. Çünkü insan nefsinin sever ve korur. Kendini bilen, nefsinin, kendi kendine var olmadığını; yaratılışının, yaşamasının Allah'a bağlı olduğunu; yaratanın ve yaşatanın Allah olduğunu; yalnız kendisinin değil, bütün kâinat varlıklarının, ölmeyen, varlığı kendisinden olan Allah ile var olduğunu anlar. Kendisini seven, doğal olarak kendisini var eden ve yaşatanı sever. Eğer kendisini var edeni sevmezse, kendi kendisini ve Rabbini bilmiyor, demektir. Çünkü sevgi, bilginin ürünüdür. Bunun içindir ki Hasan-ı Basrî: "Rabbini bilen, O'nu sever: Dünyayı bilen, ona değer vermez" demiştir. İnsanın kendisini sevdiği halde kendisini yaratan ve yaşatanı sevmemesi, nasıl düşünülebilir? Bazı müfessirlere göre bu sevgi o putlara meyl etmektir. Putlarla Alla'ı sevgide eşit tutmaktır.¹³⁴

Kalb, kendisine iyilik edeni sever. Allah, iyilik edenlerin başındadır. İnsana varlığını, rızıkını, sağlığını, sahip olduğu her şeyi veren Allah'tır. Hatta Allah'tan başkasının iyiliği de gerçekte Allah'ın iyiliğidir. Çünkü ötekilerin kalbini, birine iyilik yapmağa yönelten odur. Odur ki kullarının birine onu sevdirmiş, böylece o kimse kendisine iyilik etmiştir. Demek ki yaratıkların iyiliği, gerçekte Yaratan'ın iyiliğidir.

Yüce Allah, başka bir sebepten dolayı değil, zâtıyla (kendisi) sevgiye lâyıktır. Çünkü kalb, yaratılışında iyilik bulunan kimseyi, fiilen kendisine iyilik etmemiş olsa da sever. Yüce Allah, yaratıcıdır, rızık verendir, her şeyin sahibidir, yarar verendir. Her türlü güzel sıfatlar ve huylar ondadır. Öyle ise gönül O'na yönelmelidir. Bundan dolayı insanlık yaratıldığından beri her insan, kendisine, tapacağı, yalvarıp yakaracağı bir Tanrı aramıştır. Tapılmağa layık olan da Allah'tan başkası değildir.

Allah, kâinatın yaratıcısıdır. Varlıkların güzelliği, O'nun güzelliğinden birer parçadır. Yaratıkların güzelliği içinde görünen, O'nun güzelliğidir. Her güzelin arkasında O vardır. Her güzel, onu algılayınca sevilir. Her güzelin arkasında gizli olan

¹³³ Muhammed Ali es-Sabuni, *Safvetu't-Tefasir*, Daru'l Kur'ani'l-Kerim, Beyrut, 1981, c. 1, s. 111.

¹³⁴ Abdullah bin Ömer Beydâvî, *Envaru't-Tenzil ve Esraru't-Te'vil*, Çağrı Yay., İstanbul, 1979, c. 1, s. 237; Abdullah bin Ahmed Ebu'l Berekat en-Nesefî, *Medaricu't-Tenzil*, Çağrı Yay., İstanbul, 1979, c. 1, s.297; Muhammed Tahir İbn Aşûr, *Tefsiru't-Tahrir ve't-Tenvir*, Daru't-Tunusiyye, Tunus, 1984, c. 2, s. 90.

mutlak güzel, o eşi, ortağı olmayan, göklerin ve yerin sahibi, eksiksiz, kusursuz Allah'tır.¹³⁵

Allah sevgisinin bir başka boyutu da, Allah korkusudur. Allah korkusu, Allah sevgisinin bir meyvesidir. Bu korku, bir insanın marifetullah (Allah'ı tanıma) derecesine göre farklı anlamlar ifade eder. Marifetullahın ilk basamaklarında olanlar için Allah korkusu demek Cehennem korkusudur. Ancak marifetullahta ileri seviyelerde olanlar için Allah korkusu sevgiliyi incitmekten korkmaya benzer. Mesela güçlü kuvvetli insanlar yaşlı ve kuvvetten düşmüş annelerinden korkarlar. Bunun sebebi, bir hata yaptıklarında bedeni bir ceza göreceklerinden değil, annelerini üzme endişesindendir. Allah'ı seven insanların korkusu da Cehennemden ziyade ters bir davranış yaparak her şeyden çok sevdikleri Rabblerinin rızasını ve sevgisini kaybetmektendir. Bu nedenle Allah'a karşı muhabbeti artanların korkuları ve takvaları da artar.

Allah'a bu derece sevgi ile bağlı olan insanların kalplerinde yukarda anlattığımız şekliyle Allah korkusundan başka hiç bir korku ve üzüntü kalmaz. Allah sevgisi bütün korku ve üzüntülerin ilacı olur.

Allah sevgisinin ve Allah için sevmenin en güzel şekli ibadettir. Aynı zamanda Allah sevgisinin, ibadet eden insanların kalbinde olması zorunludur. Allah'a karşı sevgi duymadan ibadet etmek mekanik bir uğraştan öteye geçmez.

Bu sebeplerden dolayı, manevi terakkinin ve Allah'a yaklaşmanın en etkin yolu sevgidir. Allah, Peygamber, Kur'an ve mahlukat sevgisi, hem ibadeti hem de mahlukata ve beşere hizmeti kolaylaştırır. Marifet olmadan iman, iman olmadan sevgi, sevgi olmadan ibadet ve hizmet olmaz. Marifetullah'ın artması, muhabbetin artmasını getirir; çünkü güzeli tanıyan onu sever, daha çok tanıyan daha çok sever.

2. Hubb Kelimesinin Diğer Varlıklara İzafe Edilmesi

Kur'an-ı Kerim'de konu edilen, Allah sevgisinden başka sevgilere baktığımızda; ilk olarak Allah'ın insanlara yine insanların içinden seçerek gönderdiği elçilerine sevgiyle yaklaşılmasını önerdiğini görmekteyiz.

¹³⁵ Ateş, *İslam Tasavvufu*, s. 420-421.

Sevgi konusunda insanların en üst zirvesini peygamberler teşkil eder. Çünkü onların ruhundaki sevgi halesi o kadar gelişmiştir ki, kendi şahıslarıyla ilgili olan her türlü korku ve ümit belirtilerini yok etmiştir.¹³⁶

Peygamberler, insanlığın ahlak ve sevgi önderleridir. Yüce Rabbimiz, kullarına elçilerinin liderliğinde hitap etmiştir. Yaradanın temsilciliğini yüklenip insanlığa ilahi öğretileri tebliğ etmek, insanların dünya ve âhîret hayatlarını tanzim etmeye çalışmak, kısacası insanlarla ilgilenmek, görev ve sorumlulukların en ağıridir. Peygamberlik başka hiçbir liderlik yüküyle kıyaslanamaz. İşte bu sebeplerden, Rabbimiz gönderdiği elçileri onaylamamız ve yürekten sevmemiz için çağrıda bulunuyor. Hatta Allah kullarını sevmesinin önkoşulunun, peygamber sevgisi olduğunu, *De ki [ey Peygamber]: “Eğer Allah’ı seviyorsanız bana tâbi olun ki Allah da sizi sevsin ve günahlarınızı affetsin; zira Allah çok affedicidir, rahmet kaynağıdır.”*¹³⁷ âyetiyle vurgulayarak bu sevginin ne kadar önemli olduğunu bildirmiştir. Burada Allah sevgisi, peygamber sevgisini gerektirmektedir.¹³⁸

Peygamberler, görevlerini en güzel şekilde yapmalarına karşılık, ümmetlerinden, dünyalık hiçbir şey istememişlerdir. Buna mukabil, çağrısına yoldaşlık ve sevgi istemiştir ki bu da isteklerin, sevgilerin en masumudur. *De ki, [ey Muhammed]: “Bu [mesaj] karşılığında sizden yol arkadaşlarınızı sevmenizden başka bir şey beklemiyorum.”*¹³⁹

Kur’an-ı Kerim’de bahsedilen sevgi türlerinden bir diğeri de ebeveyn sevgisidir. Toplumun en küçük yapı taşı olan ailenin temel taşları olan anne ve babaya sevgi ve saygı, Kur’an-ı Kerim’de defalarca vurgu yaptığı bir konudur

*Çünkü Rabbin, başkasına değil, yalnızca O’na kulluk etmenizi ve ana-babaya iyi davranmanızı buyurmuştur.*¹⁴⁰

¹³⁶ Muhammed Kutup, *İnsan Psikolojisi Üzerine Etütler*, çev. Bekir Karlığa, İşaret Yay., İstanbul , 1992, s. 129.

¹³⁷ Al-i İmran, 3/31.

¹³⁸ *Kur’an Yolu*, c. 1, s. 542.

¹³⁹ Şura, 42/23.

¹⁴⁰ İsra, 17/23, 24.

Eğer onlardan biri ya da her ikisi senin yanında kocarsa, onlara sakın “Öf!” demeyesin; onları azarlamayasın; onlara saygılı, yüceltici sözler söyleyesin, ve onlara alçak gönüllüce ve acıyıp-esirgeyerek kol-kanat geresin; ve “Ey Rabbim!” diyesin, “Onların beni küçükken sevgi ve şefkatle besleyip büyüttükleri gibi, Sen de onlara merhamet eyle!”

Biz insana, ana-babasına iyi davranmasını tavsiye etmişizdir. Çünkü anası onu nice sıkıntılara katlanarak taşımıştır. Sütten ayrılması da iki yıl içinde olur. (İşte bunun için) önce bana, sonra da ana-babana şükret diye tavsiyede bulunmuşuzdur. Dönüş ancak banadır.¹⁴¹

Sana (Allah yolunda) ne harcadıklarını soruyorlar. De ki: Maldan harcadığınız şey, ebeveyn, yakınlar, yetimler, fakirler ve yolcular için olmalıdır. Şüphesiz Allah yapacağınız her hayrı bilir.¹⁴²

Şimdi, insana emrettiğimiz [füllerin en güzellerinden biri, anne-babasına karşı iyi davranmasıdır. Annesi onu zahmetle taşıdı ve zahmetle doğurdu; annesinin onu taşıması, onun anneye bağımlılığı otuz ayı buldu. Nihayet tam olgunluğa erişip kırk yaşına vardığında o, [dürüst ve erdemli biri olarak], “Ey Rabbim!” diye yakarır, “Bana ve anne-babama lütfettiğin nimetler için ebediyyen şükretmemi ve Senin kabulüne mazhar olacak şekilde doğru ve yararlı şeyler yapmamı nasip et; benim soyuma da iyilik bağışla. Gerçek şu ki pişmanlık içinde Sana döndüm: elbette ben Sana teslim olanlardanım!”¹⁴³

Söz konusu ayetlere bakarak, anne-babaya iyilikte bulunma tavsiyesinden ebeveyn sevgisini çıkarmak mümkündür. Yaşlandıklarında kendilerine destek olmak, onları incitmemek adına “öf” bile dememek, gönüllerini hoş tutmak gibi bir tavır geliştirmesi istenmektedir. Özellikle anne sevgisi ile ilgili olarak, anneye derin bir minnet içinde olunması gerektiğinin altı çizilmiştir. Ayetlerde de vurgulandığı gibi, anne, hem çocuğunu karnında zorluklarla taşıyan, hem doğuran ve doğumdan sonra onu büyüten ve koruyandır. Ancak sevgiyle açıkladığımız bu iyilik, Allah’a karşı çıkmadıkları müddetçe sürdürülebilir. Aksi bir durum söz konusu olduğunda onlara

¹⁴¹ Lokman, 31/14.

¹⁴² Bakara, 2/215.

¹⁴³ Ahkaf, 46/15.

hakikate geri dönmeleri yönünde bir çağrı yapılması öngörülür, olumlu bir tepki verdikleri takdirde ilişkiler sevgiye ve dostluğa dayalı şekliyle devam edeceği halde küfrü tercih etmeleri halinde ise onlarla olan ilişki sevgi ve dostluk çizgisine varmayan bir iyilik anlayışıyla devam ettirilebilir. Bu konudaki ayetler şunlardır:

Biz, insana, ana-babasına iyi davranmasını tavsiye etmişizdir. Eğer onlar, seni, hakkında bilgin olmayan bir şeyi (körü körüne) bana ortak koşman için zorlarlarsa, onlara itaat etme. Dönüşünüz ancak banadır. O zaman size yapmış olduklarınızı haber vereceğim¹⁴⁴.

Eğer onlar seni, hakkında bilgin olmayan bir şeyi (körü körüne) bana ortak koşman için zorlarlarsa, onlara itaat etme. Onlarla dünyada iyi geçin. Bana yönelenlerin yoluna uy. Sonunda dönüşünüz ancak banadır. O zaman size, yapmış olduklarınızı haber veririm.¹⁴⁵

Aşağıdaki ayetle ise anne-babanın miras hakkını-hukuku korunmakta ve bu yolla ebeveyn sevgisi diri tutulmaya çalışılmaktadır.

Allah size, çocuklarınız hakkında, erkeğe, kadının payının iki misli (miras vermenizi) emreder. (Çocuklar) ikiden fazla kadın iseler, ölünün bıraktığının üçte ikisi onlarındır. Eğer yalnız bir kadınsa yarısı onundur. Ölenin çocuğu varsa, ana-babasından her birinin mirastan altıda bir hissesi vardır. Eğer çocuğu yok da ana-babası ona vâris olmuş ise, anasına üçte bir (düşer). Eğer ölenin kardeşleri varsa, anasına altıda bir (düşer. Bütün bu paylar ölenin) yapacağı vasiyetten ve borçtan sonradır. Babalarınız ve oğullarınızdan hangisinin size, fayda bakımından daha yakın olduğunu bilemezsiniz. Bunlar Allah tarafından konmuş farzlardır (paylardır). Şüphesiz Allah ilim ve hikmet sahibidir¹⁴⁶.

Hız. Musa'nın bir sandığa konduktan sonra denize atılması ve onun annesine ulaşana kadarki serüveninde anne ve kardeş sevgisinin kusursuz bir şekilde yansıtıldığını görmekteyiz. Kıssanın sevgi ile ilgili kısmı şöyledir:

Bir zaman, vahyedilecek şeyi annene (şöyle) vahyetmiştik:

¹⁴⁴ Ankebut, 29/8.

¹⁴⁵ Lokman, 31/15.

¹⁴⁶ Nisa, 4/11.

*Musa'yı sandığa koy; sonra onu denize (Nil'e) bırak; deniz onu kıyıya atsın da, benim düşmanım ve onun düşmanı olan biri onu alsın. (Ey Musa! Sevilmen) ve benim nezaretimde yetiştirilmen için sana kendimden sevgi verdim.*¹⁴⁷

*Musa'nın anasına: Onu emzir, kendisine zarar geleceğinden endişelendiğinde onu denize (Nil nehrine) bırakıver, hiç korkup kaygılanma, çünkü biz onu sana geri vereceğiz ve onu peygamberlerden biri yapacağız, diye bildirdik.*¹⁴⁸

*Musa'nın anasının yüreğinde yalnızca çocuğunun tasası kaldı. Eğer biz, inananlardan olması için onun kalbini pekiştirmemiş olsaydık, neredeyse işi meydana çıkaracaktı.*¹⁴⁹

*Hani, kız kardeşin gidip "Ona bakacak birini size bulayım mı?" diyordu. Böylece seni, gözü gönü mutluluk dolsun ve üzülmesin diye annene geri verdik. Ve sen, birini öldürdün de seni endişeden kurtardık. Seni iyiden iyiye denemeden geçirdik. Bunun için yıllarca Medyen halkı arasında kaldın. Sonra takdire göre (bu makama) geldin ey Musa!*¹⁵⁰

*Biz daha önceden (annesine geri verilinceye kadar) onun süt annelerini kabulüne (emmesine) müsaade etmedik. Bunun üzerine ablası: Size, onun bakımını namınıza üstlenecek, hem de ona iyi davranacak bir aile göstereyim mi? dedi.*¹⁵¹

*Böylelikle biz onu, anasına, gözü aydın olsun, gam çekmesin ve Allah'ın vadinin gerçek olduğunu bilsin diye geri verdik. Fakat yine de pek çoğu (bunu) bilmezler.*¹⁵²

Annenin çocuğunun denizden sağ bir şekilde çıkmasını istemesi bir taraftan sağ olarak kurtulsa da Firavun'un gazabına uğramasından endişe etmesi gibi karelerle evlat sevgisini, kız kardeşinin sandığının izini sürerek kardeşinin durumunu merak etmesi ve bu konuda tatmin edici bir sonuca ulaşana kadar buna devam etmesi gibi tasvirlerle de kardeş sevgisine vurgu yapılmaktadır.

Evlat sevgisinin bir başka örneğini de Hz. Nuh'un kıssasında görmek mümkündür. Söz konusu ayetler şöyledir:

*Gözlerimizin önünde ve vahyimiz (emrimiz) uyarınca gemiyi yap ve zulmedenler hakkında bana (bir şey) söyleme! Onlar mutlaka boğulacaklardır!*¹⁵³

¹⁴⁷ Taha, 20/38, 39.

¹⁴⁸ Kasas, 28/7.

¹⁴⁹ Kasas, 28/10.

¹⁵⁰ Taha, 20/40.

¹⁵¹ Kasas, 28/12.

¹⁵² Kasas, 28/13.

*Gemi, dağlar gibi dalgalar arasında onları götürüyordu. Nuh, gemiden uzakta bulunan oğluna: Yavrucuğum! (Sen de) bizimle beraber bin, kafirlerle beraber olma! diye seslendi.*¹⁵⁴

*Oğlu: Beni sudan koruyacak bir dağa sığınacağım, dedi. (Nuh): "Bugün Allah'ın emrinden (azabından), merhamet sahibi Allah'tan başka koruyacak kimse yoktur" dedi. Aralarına dalga girdi, böylece o da boğulanlardan oldu.*¹⁵⁵

Hiz. Nuh' un bir baba olarak evladını Allah'a inanmaya davet ederek, onu tufandan kurtarmaya çalışması ve bu konuda ilahi ikaza maruz kalacak kadar ısrar etmesi bir açıdan evlat sevgisine örneklik teşkil ederken diğer taraftan imanin prensiplerine aykırılığın olduğu da ortaya koymaktadır. Esasen bu tavrın arkasında bile inkar edenin iyiliğini gözetmek yatmaktadır. İnkârcıların cezalandırılması söz konusu olacağından bir çok sıkıntı göze alınarak o nihai cezaya uğramaktan vazgeçirebileceği ümidiyle bu sert tavrın sergilendiği söylenebilir.

Baba ve evladı arasında var olan sevginin diğer bir örneği de Hiz. İbrahim'in oğlu İsmail'i kurban etme emri karşısındaki tepkisinde görmekteyiz. Bir tarafta inanan bir insan için her şeyin üstünde olan Allah'ın emri diğer tarafta fitri bir sevgi bağıyla bağlanılan evlat-ki bu evladın, ne kadar zor bir süreçten sonra sahip olunduğu bilinmektedir- ortada ise her iki taraf karşısında sınav veren bir baba. Hiz. İbrahim'in bu sınavda ortaya koyduğu tavır, inanan insanın ortaya koyması gereken ideal tavır olarak açıklanabilir. Buradan yola çıkarak imanin öngördüğü Allah sevgisinin sevileni 'başım gözüüm üstüne' diyerek feda ettirebilecek bir sevgi olduğu söylemek mümkündür. Hiz. İbrahim sevgi sınavını başarıyla geçmiştir. Bu hadiseyi anlatan ayetler şunlardır:

*Babasıyla beraber yürüyüp gezecek çağa erişince: Yavrucuğum! Rüyada seni boğazladığımı görüyorum; bir düşün, ne dersin? dedi. O da cevaben: Babacığım! Emrolunduğun şeyi yap. İnşallah beni sabredenlerden bulursun, dedi.*¹⁵⁶

*Her ikisi de teslim olup, onu alnı üzerine yatırınca: Ey İbrahim! Rüyaı gerçeleştirdin. Biz iyileri böyle mükâfatlandırırız. Bu, gerçekten, çok açık bir imtihandır, diye seslendik.*¹⁵⁷

¹⁵³ Hud, 11/37.

¹⁵⁴ Hud, 11/42.

¹⁵⁵ Hud, 11/43.

¹⁵⁶ Saffat, 37/102.

¹⁵⁷ Saffat, 37/103-106.

*Biz, oğluna bedel ona büyük bir kurban verdik. Geriden gelecekler arasında ona (iyi bir nam) bıraktık: İbrahim'e selam! dedik. Biz iyileri böyle mükâfatlandırırız. Çünkü o, bizim mümin kullarımızdandır.*¹⁵⁸

Kur'an-ı Kerim'de geçen evlat sevgine bir başka örnek de Hz. Yakub'un oğlu Hz. Yusuf 'a olan sevgisi de verilebilir. Hz. Yusuf'un kaybolmasıyla Hz. Yakub'un gözlerinin göremez hale gelmesi, Hz. Yusuf'un gömleği kendisine getirilirken O'nun kokusunu hissetmesi, bu sevginin en güzel göstergesidir. Ayrıca Hz. Yusuf'un kardeşlerinin bu sevgiyi kıskanmaları da evlatların anne-babayı paylaşamamalarına örnektir.

*Bir vakit Yusuf'un kardeşleri kendi aralarında şöyle konuşuyorlardı: "Sayımız bu kadar çok olduğu halde bile, Yusuf ve kardeşi Bünyamin babamızın gözünde daha değerli/daha sevgili; gerçek şu ki, babamız açık bir yanlıgı içerisinde!" İçlerinden biri: "Yusuf'u öldürün" dedi "yahut o'nu uzak bir yere götürüp bırakın ki böylece babanız sevgi ve alakasıyla yalnızca size kalsın ve siz de bundan sonra artık tevbe edip iyi insanlar olarak yaşamak için serbest olasınız!"*¹⁵⁹

*Ve başını onlardan öteye çevirip: "Vah bana, Yusuf için vah bana!" dedi ve içini dolduran hüzünden gözleri bulutlandı.*¹⁶⁰

*Fakat ne zaman ki müjdeci çıkagelip Yusuf'un gömleğini o'nun yüzüne sürdü ve o'nun gözleri ışıgına kavuştu, "Ben size, 'ben Allah katından sizin bilmediğinizi biliyorum' dememiş miydim?" diye haykırdı*¹⁶¹

Kur'an'da evlat sevgisi ile ilgili gördüğümüz gibi birçok ayet vardır. En son olarak da, evlat sevgisinin bir kibir malzemesi olmasının istenmeyen bir durum olduğunu görüyoruz. Bu sevginin niteliği şöyle belirtiliyor:

*Biliniz ki, mallarınız ve çocuklarınız birer imtihan sebebidir ve büyük mükâfat Allah'ın katındadır.*¹⁶²

¹⁵⁸ Saffat, 37/107-111.

¹⁵⁹ Yusuf, 12/8-9.

¹⁶⁰ Yusuf, 12/84.

¹⁶¹ Yusuf, 12/96.

¹⁶² Enfal, 8/28.

*Onların malları ve çocukları seni imrendirmesin. Çünkü Allah, bunlarla ancak dünyada onların azaplarını çoğaltmayı ve onların kâfir olarak canlarının güçlkle çıkmasını istiyor.*¹⁶³

*Servet ve oğullar, dünya hayatının süsüdür; ölümsüz olan iyi işler ise Rabbinin nezdinde hem sevapça daha hayırlı, hem de ümit bağlamaya daha lâyıktır.*¹⁶⁴

*Ey iman edenler! Mallarınız ve çocuklarınız sizi Allah'ı anmaktan alıkoymasın. Kim bunu yaparsa işte onlar ziyana uğrayanlardır.*¹⁶⁵

*Doğrusu mallarınız ve çocuklarınız sizin için bir imtihandır. Büyük mükâfat ise Allah'ın yanındadır.*¹⁶⁶

Kur'an-ı Kerim'de karşı cinsler arasında sevgiye de değinilmiştir. Bu sevgi Züleyha'nın Yusuf'a duyduğu türden, aralarında hukuki bir bağlılık bulunmayan iki insanın sevgisi ve eşler arasındaki meşru temelli sevgi olarak iki bölümde ele alınmıştır. Züleyha'nın Yusuf'a beslediği sevginin kendisini yanlış şeyler yapmaya sevk ettiğini görmekteyiz. Sevgi, yanlış yönde kullanılırsa ters yöne dönmüş ok gibi kişiyi yaralar. Bu sevgiyi anlatan ayetler şunlardır:

*Şehirdeki bazı kadınlar dediler ki: Aziz'in karısı, delikanlısının nefsinden murat almak istiyormuş; Yusuf'un sevdası onun kalbine işlemiş! Biz onu gerçekten açık bir sapıklık içinde görüyoruz.*¹⁶⁷

*Kadın dedi ki: İşte hakkında beni kınadığınız şahıs budur. Ben onun nefsinden murat almak istedim. Fakat o, bundan şiddetle sakındı. And olsun, eğer o kendisine emredeceğimi yapmazsa mutlaka zindana atılacak ve elbette sürünenlerden olacaktır!*¹⁶⁸

*Evinde bulunduğu kadın, onun nefsinden murat almak istedi, kapıları iyice kapattı ve "Haydi gel!" dedi. O da "Hâşâ, Allah'a sığınırım! Zira kocanız benim velinimetimdir, bana güzel davrandı. Gerçek şu ki, zalimler iflah olmaz!" dedi.*¹⁶⁹

¹⁶³ Tevbe, 9/85.

¹⁶⁴ Kehf, 18/46.

¹⁶⁵ Münafikun, 63/9.

¹⁶⁶ Teğabun, 64/15.

¹⁶⁷ Yusuf, 12/30.

¹⁶⁸ Yusuf, 12/32.

¹⁶⁹ Yusuf, 12/23.

*And olsun ki, kadın ona meyletti. Eğer Rabbinin işaret ve ikazını görmeseydi o da kadına meyletmişti. İşte böylece biz, kötülük ve fuhşu ondan uzaklaştırmak için delilimizi gösterdik. Şüphesiz o, ihlaslı kullarımızdandır.*¹⁷⁰

*İkisi de kapıya doğru koştular. Kadın onun gömleğini arkadan yırttı. Kapının yanında onun kocasına rastladılar. Kadın dedi ki: Senin ailene kötülük etmek isteyeninin cezası, zindana atılmaktan veya elem verici bir işkenceden başka ne olabilir!*¹⁷¹

Karşı cinsler arasındaki ikinci tür sevgi ise eşler arasındaki meşru temelli sevgiydi. “*Kaynaşmanız için size kendi cinsinizden eşler yaratıp aranızda sevgi ve merhamet peydâ etmesi de O'nun varlığının delillerindendir. Doğrusu bunda, iyi düşünen bir kavim için ibretler vardır.*”¹⁷² ayetiyle insanlara, birbirlerini tamamlamak ve türün devamı için yaratılan çiftlerin birbirlerinden eşler seçmesi ve bu seçim sonucu gerçekleştirilecek olan meşru birlikteliklerin sevgi ve merhamete dayalı olduğu yönünde ipuçları verildiği söylenebilir.

Akrabalık sevgisi de yine Kur'an'da yer alan bir sevgi türüdür.¹⁷³ İsrail oğullarının yapmaya taahhüt ettiği ancak yerine getirmediği ahlaki yükümlülükler arasında yer alan akrabaya iyilikte bulunmak bütün semavi dinlerin çağrısının Tevhid inancı olduğu düşünüldüğünde bütün Tevhid dinlerini bağlayıcılığı söz konusudur. *Ve bir zaman, ey İsrailoğulları, sizden şu konularda kesin taahhüt almıştık: “Allah'tan başkasına kulluk etmeyeceksiniz; akraba ve ebeveyninize, yetimlere ve fakirlere iyilik yapacaksınız; bütün insanlarla güzellikle konuşacaksınız; namazlarınızda dikkatli ve devamlı olacaksınız ve karşılıksız yardımda bulunacaksınız.”*¹⁷⁴

Akraba kavramından ister kan bağına dayalı yakınlıklar, ister kelimenin kök itibarıyla yakın çevredekiler, komşu arkadaş kastedilsin bu tavsiyeyi Kur'an 'ın birçok yerinde görmek mümkündür. İhsan kavramıyla ifade edilen bu tavır İhsan'ın sevgi anlayışının bir parçası olması göz önünde bulundurulduğunda sevgiyle açıklanabilir.

İçinizden faziletli ve servet sahibi kimseler akrabaya, yoksullara, Allah yolunda göç edenlere mallarından vermeyeceklerine yemin etmesinler; bağışlasınlar; feragat

¹⁷⁰ Yusuf, 12/24.

¹⁷¹ Yusuf, 12/25.

¹⁷² Rum, 30/21.

¹⁷³ Sabuni, *Safvetu't-Tefasir*, c.1, s. 74; *Kur'an Yolu*, c. 1, s. 151.

¹⁷⁴ Bakara, 2/83.

*göstersinler. Allah'ın sizi bağışlamasını arzulamaz mısınız? Allah çok bağışlayandır, çok merhametlidir.*¹⁷⁵

*O halde sen, akrabaya, yoksula, yolda kalmışa hakkını ver. Allah'ın rızasını isteyenler için bu, en iyisidir. İşte onlar kurtuluşa erenlerdir*¹⁷⁶.

Beşeri düzlemdeki sevgi türlerinin, sonuncusu olarak din kardeşliğine dayalı sevgiyi görmekteyiz. Yüce Rabbimiz “إِنَّمَا الْمُؤْمِنُونَ إِخْوَةٌ...” “*inanananlar ancak ve ancak kardeşler*”¹⁷⁷ buyurarak Müslümanları kardeş ilan etmiştir. Ensar’ın Muhacir’le olan ilişkisiyle de açıklanabilecek olan bu sevgi türü, inançta birliğin bir gereği olarak karşımıza çıkmaktadır. *Onlardan önce bu yöreyi yurt edinmiş ve (gönüllerine) imanı yerleştirmiş olanlar [arasındaki yoksullara da ganimetin bir kısmı verilecektir], bir sığınak arayışı içinde kendilerine gelenlerin hepsini seven ve başkasına verilmiş olanlara karşı kalplerinde hiçbir haset olmayan, aksine kendileri yoksulluk içinde bulunsalar bile diğerlerini kendilerine tercih edenler: işte böyleleri, açgözlülüktan korunanlardır, onlardır mutluluğa ulaşacak olanlar!*¹⁷⁸

Allah’ın bir lütfu olarak da belirtilen ‘kardeşlik’ samimiyetin ve sevginin ortaya çıkmasını kolaylaştıran bir araya gelme esasına dayalıdır.

*Ve Allah, onların kalplerini birleştirmiştir. Sen yeryüzünde bulunan her şeyi verseydin, yine onların gönüllerini birleştiremezdin, fakat Allah onların aralarını bulup kaynaştırdı. Çünkü O, mutlak galiptir, hikmet sahibidir.*¹⁷⁹

Din kardeşliğine dayalı sevginin bir özelliği de iyilik ihsan ile zorunlu olarak yan yana oluşudur. Yukarıda diğer sevgi türlerini açıklarken, bu sevgilerin ancak iman koşuluyla var olabileceği aksi takdirde, sevginin sadece bir parçası olan iyilik ihsan ile sınırlı kalacağı belirtilmişti.

Ayet-i Kerimede ifadesini bulduğu gibi, gerçek ve samimi bir şekilde oluşan İslam kardeşliği, sevgi, saygı ve iyilik düşünceleri üzerine kurulması halinde anlam taşır. Zira

¹⁷⁵ Nur, 24/22.

¹⁷⁶ Rum, 30/38.

¹⁷⁷ Hucurat, 49/10.

¹⁷⁸ Haşr, 59/9.

¹⁷⁹ Enfal, 8/63.

kendisi için istediğini din kardeşi için de istemek, kendisi için istemediğini din kardeşi için de istemek, imandan kaynaklanan İslam kardeşliğinin tezahürüdür.¹⁸⁰

Beşeri sevginin dışında Kur'an-ı Kerim'de beşeri zaatlardan sayılan ve sürekli kontrol altında tutulması gereken maddi unsurlara duyulan sevgiden de söz edilir. Mal, mülk mücevherat mal sevgisi diyebileceğimiz bu kategoride altın, gümüş gibi kıymetli madenlerin yanı sıra kadın, çocuk gibi beşeri unsurlar da göze çarpmaktadır. “ *Hayır; aksine, siz yetime ikram etmiyorsunuz. Yoksula yedirmek için birbirinizi teşvik etmiyorsunuz. Mirası, sınır tanımaz (helal, haram aldırılmaz) bir tarzda yiyorsunuz. Malı ‘bir yığma tutkusu ve hırsıyla’ seviyorsunuz.*”¹⁸¹ Ancak Bursevî, meşru mal sevgisini istisna eder.¹⁸²

“*Mal, mülk ve servette Çoklukla övünmek, sizi ‘tutkuyla oyalayıp, kendinizden geçirdi.’ “Öyle ki (bu,) mezarı ziyaretinize (kabre gidişinize, ölümünüze) kadar sürdü.*”¹⁸³ Bursevî’ye göre kalbî meyl de helak sebebidir.¹⁸⁴

“*Gerçek şu ki, Karun, Musa’nın kavmindendi, ancak onlara karşı azgınlıktı. Biz, ona öyle hazineler vermiştik ki, anahtarları, birlikte taşımaya davranan güçlü bir topluluğa ağır geliyordu. Hani kavmi ona demişti ki: “Şımararak sevinme, çünkü Allah, şımararak sevince kapılanları sevmez.*”¹⁸⁵

Öyle ki, elinizden çıkana karşı üzüntü duymayasınız ve size (Allah’ın) verdikleri dolayısıyla sevinip-şımarmayasınız. Allah, büyüklük taslayıp böbürleneni sevmez.”¹⁸⁶

Bir de yurtlarından refahtan şımarıp-azıtarak, insanlara gösteriş yaparak çıkanlar ve (halkı) Allah’ın yolundan alıkoyanlar gibi olmayın. Allah, onların yaptıklarını çepeçevre kuşatandır.”¹⁸⁷

Gerçek şu ki bunlar, çarçabuk geçmekte olan dünyayı seviyorlar. Önlerinde bulunan ağır bir günü bırakıyorlar.”¹⁸⁸

¹⁸⁰ Mehmet Kemal Gündoğdu, *İslam’da İnsanî İlişkiler ve Ahlâkî Hayat*, Nesil Yay., İstanbul, 2003, s. 27.

¹⁸¹ Fecr, 89/17-20.

¹⁸² Bursevî, *Ruhu’l-Beyan*, c. 10, s. 429.

¹⁸³ Tekasür, 102/1-2.

¹⁸⁴ Bursevî, *Ruhu’l-Beyan*, c. 10, s. 502.

¹⁸⁵ Kasas, 28/76.

¹⁸⁶ Hadid, 57/ 23.

¹⁸⁷ Enfal, 8/47.

¹⁸⁸ İnsan, 76/27.

*Allah dilediğine rızkı genişletir-yayar ve daraltır da. Onlar ise dünya hayatına sevindiler. Oysaki dünya hayatı, ahiretteki sınırsız mutluluk yanında geçici bir meta'dan başkası değildir.*¹⁸⁹

*Bu, onların dünya hayatını ahirete göre daha sevimli bulmalarından ve şüphesiz Allah'ın da inkâr eden bir topluluğu hidayete erdirmemesi nedeniyledir.*¹⁹⁰

*Hayır; siz çarçabuk geçmekte olanı (dünyayı) seviyorsunuz. Ve ahireti terkedip-bırakıyorsunuz.*¹⁹¹

*Bu dünya hayatı, yalnızca bir oyun ve '(eğlence türünden) tutkulu bir oyalanmadır'. Gerçekten ahiret yurdu ise, asıl hayat odur. Bir bilselerdi.*¹⁹²

*Kadınlara, oğullara, kantar kantar yığılmış altın ve gümüşe, salma güzel atlara, hayvanlara ve ekinlere duyulan tutkulu şehvet insanlara 'süslü ve çekici' kılındı. Bunlar, dünya hayatının metaıdır. Asıl varılacak güzel yer Allah katında olandır.*¹⁹³

*Gerçekten dünya hayatı, ancak bir oyun ve tutkulu bir oyalanmadır. Eğer iman ederseniz ve sakınırsanız, O, size ecirlerinizi verir ve mallarınızı da istemez.*¹⁹⁴

*Dinlerini bir oyun ve eğlence (konusu) edinenleri ve dünya hayatı kendilerini mağrur kılanları bırak. Onunla (Kur'an'la) hatırlat ki, bir nefis, kendi kazandıklarıyla helake düşmesin; (böylesinin) Allah'tan başka ne bir velisi, ne bir şefaatchisi vardır; her türlü fidyeyi verse de kabul olunmaz. İşte onlar, kazandıkları nedeniyle helake uğrayanlardır; küfre saptıklarından dolayı onlar için çılğınca kaynar sular ve acıklı bir azab vardır.*¹⁹⁵

Bilin ki, dünya hayatı ancak bir oyun, eğlence türünden tutkulu bir oyalama', bir süs, kendi aranızda bir övünme (süresi ve konusu), mal ve çocuklarda bir 'çoğalma-tutkusu'dur. Bir yağmur örneği gibi; onun bitirdiği ekin ekicilerin (veya kafirlerin) hoşuna gitmiştir, sonra kuruyuverir, bir de bakarsın ki sapsarı kesilmiş, sonra o, bir çer-çöp oluvermiştir. Ahirette ise şiddetli bir azab; Allah'tan bir mağfiret ve bir hoşnutluk (rıza) vardır. Dünya hayatı, aldaniş olan bir metadan başka bir şey

¹⁸⁹ Ra'd, 13/26.

¹⁹⁰ Nahl, 16/107.

¹⁹¹ Kıyame, 75/20-21.

¹⁹² Ankebut, 29/64.

¹⁹³ Al-i İmran, 3/14.

¹⁹⁴ Muhammed, 47/36.

¹⁹⁵ En'am, 6/70.

değildir.¹⁹⁶ Kitabı sol eline verilen ise; o da, der ki: “Bana keşke kitabım verilmeseydi.” “Hesabımı hiç bilmeseydim.”

“Keşke o (ölüm her şeyi) kesip bitirseydi. “Malım bana hiç bir yarar sağlayamadı.” “Güç ve kudretim yok olup gitti.”¹⁹⁷

Kim dünya hayatını ve onun çekiciliğini isterse, onlara yapıp ettiklerini onda tastamam öderiz ve onlar bunda hiç bir eksikliğe uğratılmazlar. İşte bunların, ahirette kendileri için ateşten başkası yoktur. Onların onda (dünyada) bütün işledikleri boşa çıkmıştır ve yapmakta oldukları şeyler de geçersiz olmuştur.¹⁹⁸

Kalbi ile malı arasına Allah’ı koyan her zaman mutludur. Aradan Allah çekilirse, her mal kalp kırar. Dünya malı sadece şükürle boyanırsa huzur sunar, maldan zevk umanı da içinde boğar.¹⁹⁹

3. Klasik ve Çağdaş Tefsirlerde Sevgi Temasına Genel Bir Bakış

Sevgi temalı ayetlerin, müfessirlerin dikkatini çeken ayetlerden olduğunu söylemek güçtür. Genelde sessiz kaldıkları bu konu hakkında konuştuklarında ise, söz oldukça kısa tutulmaktadır.

Her şeyden önce bu konuya olan ilgileri diğer konulara olan ilgilerinden daha az demek, bu alanda fikir üretenlerinin çabalarının göz ardı edildiği ve dolayısıyla da konunun bütünüyle ilgisiz bırakıldığı anlamına gelmemelidir.

Tefsir, Kur’an ayetlerinin hem sentaktik hem de semantik açıdan ele alınarak ilahi maksat göz ardı edilmeden yorumlanmasından ibarettir. Ancak sentaktik yapı üzerinde abartılı bir şekilde durmak, söz konusu ayetin semantik yönünün aleyhine olan bir durumun gelişmesine neden olur. Bu ise yorumun amacına ulaşmaması gibi tatmin edici olmayan ve malzemenin iyi işlenmediğini gösteren bir aksaklığın habercisidir.

Tefsir geleneğinde, özellikle de rivayete dayalı olmayanında, bu türden aksaklıklara rastlamak mümkündür. Bu aksaklıkları abartılı gramatik açıklamalar veya ayetin ardındaki hikmetlerin göz ardı edildiği yorumlama ve bu iki aksaklığa ilaveten, ayetin tam olarak ne dediğinin anlaşılamayacağı yönünde sergilenen septik tavır gibi...

¹⁹⁶ Hadid, 57/20; geniş bilgi için bkz. Bursevî, *Ruhu'l-Beyan*, c. 9, s. 370.

¹⁹⁷ Hakka, 69/25-29.

¹⁹⁸ Hud, 11/15-16.

¹⁹⁹ Muhammed Bozdağ, *Sevgi Zekâsı*, Yakamoz Yay., İstanbul, 2008, s. 120.

Hâlbuki Kur'an ayetlerinin yapısında iki özelliğin göze çarptığı söylenebilir. Bunlardan ilki, ayetlerin yapısında iki özelliğin göze çarptığı söylenebilir. Bunlardan ilki, ayetlerin her okuyana anlam olarak bir şeyler sunduğu, ikincisinin ise düşünenlere sunduğu anlamların daha fazla olduğu gerçeğidir. Ancak bu düşünme gelişigüzel bir düşünme eyleminin ötesinde, belli mantık silsilesi içinde, tutarlı ve genel anlamda Kur'an'ın bütünü göz ardı edilmeden, özel olarak da üzerinde çalışılan ayetin bağlamı, indiriliş nedeni (nüzul sebebi) göz önünde bulundurularak olmalıdır. Böylesi bir metotla sadece metin değil, aynı zamanda metnin satır araları da çözümlenerek, sadece zahiri anlama değil, bütünsel bir anlama ulaşılabilecektir. Bunun da daha tatmin edici olacağı kanaatindeyiz.

Bunlardan sadece birini göz önünde bulundurmak ayetin yorumunu yetersiz bırakabilir. Sözgelimi Maide Süresi'nin 93. ayetine Taberî'nin getirdiği yoruma baktığımızda bu yorumun sadece ayetin indiriliş amacı göz önünde bulunarak yapıldığı ve dolayısıyla ayetin evrensel boyutunun, tarihsel boyutla perdelendiğini görürüz. Söz konusu ayet içki yasağını bildiren ayet indirildiğinde bir grubun bu ayet indirilmeden önce ölen içki içenlerin ve daha önce içki içmiş birileri olarak kendilerinin durumunun ne olacağını merak etmeleri üzerine indirilmiştir. İçeriği ise şöyledir:

لَيْسَ عَلَى الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ جُنَاحٌ فِيمَا طَعِمُوا إِذَا مَا اتَّقَوْا وَآمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ ثُمَّ اتَّقَوْا وَآمَنُوا ثُمَّ اتَّقَوْا وَأَحْسَنُوا وَاللَّهُ يُحِبُّ الْمُحْسِنِينَ

“İnanıp iyi işler yapanlar, Allah'a karşı sorumluluklarını yerine getirip iman ettikleri ve iyi işler yaptıkları, sonra yine sorumluluklarını yerine getirip iman ettikleri ve bu yaptıklarını da iyi yaptıkları takdirde daha önce yaptıklarından dolayı günaha girmezler, Allah iyilik yapanları sever.”²⁰⁰

Taberî yukarıda ifade ettiğimiz sebebi nüzulü belirttikten sora, ayette sıkça geçen “**takva**” kelimesini korkuya dayalı bir gözetmeyle, “**ihsan**” kelimesini ise Allah'ın farz kılmadığı nafil amelleri yapmakla açıklamıştır.²⁰¹ Bu açıklama kontekste

²⁰⁰ Muhammed Esed, *Kur'an Mesajı*, çev. Cahit Koytak, Ahmet Ertürk, İşaret Yay. 1999, Ankara, c. 1, s. 212.

²⁰¹ Muhammed İbn Cerir et- Taberî, *Tefsir et- Taberî*, Mustafa el-Babi, Mısır, 1954, c. 7, s. 36.

uygun olmakla birlikte kanaatimce son derece sınırlı ve eksik bir açıklamadır. Çünkü bu açıklamaya göre ayetin sonunda yer alan “**muhsinin**” ifadesi Allah’tan korktukları için O’na nafile amelle yaklaşmak isteyenler olarak nitelenecektir. Bu grubu sadece bu özellikle sınırlamanın doğru olmayacağı kanaatini taşımaktayım. “**İhsan**”ın içinde Taberî’nin işaret ettiği özellik yok değildir; ancak “**İhsan**” sadece o değildir. Böyle bir yorum ayete tek bir bakış acısı ile bakmaktır.

Yine aynı ayete Zemahşerî’nin nasıl yaklaştığına bakacak olursak, onun da sevginin nedenine hiç işaret etmediğini görürüz.²⁰² Ancak ihsan kelimesini “yapılan işin iyi yapılması” veya “insanlara iyi davranılması” şeklinde açıklamış olmasından, onun kimlerin neler yaptığı için sevildiğine işaret etmiş olduğu anlaşılabılır.

Mevdudi’ye ve Muhammed Esed’e baktığımızda ise, onların bu konuda sessiz kaldığını görmekteyiz.

Görüldüğü gibi yorumlarda belki de ayetin mahlasında yer aldığı için üzerinde fazla durmama gibi bir tavır söz konusudur. Bu tavrın, haklı bir gerekçeyle, ayetin açıklamak isteği ana temanın kaybolmaması için alınmış ihtiyati bir tedbir olduğunu söylemek mümkünse de bunların bu mahlasın üzerinde daha ciddi bir şekilde durmaya engel durumlar olmadığını söylemek yanlış olmayacaktır.

İçkinin yasaklandığı bu ayette inancın ve sorumluluğun önemsendiğini görürüz. Spesifik olarak Allah’a karşı olan sorumluluk işlense de, yüce bir varlığa mertebesi başta olmak üzere diğer varlık mertebelerine karşı sorumluluklarını yerine getirmeyi öğrenmesi gerektiği söylenebilir. Allah’a karşı sorumluluk, her şeyden önce O’na inanarak yerine getirilebilir. Ancak inanmaya terettüb eden başka sorumluluklar da vardır. Bu sorumlulukların başında ise iyi işler yapmak ve iman da dâhil yapılan işlerin iyi yapılması gelmektedir. Ayette “**İhsan**” tabiriyle ifade edildiğinden “yapılan işlerin iyi yapılması” bir anlamda yapılanın Allah’ı görüyormuşçasına yapılması anlamına da gelebilir. O halde sorumluluk, inanma, iyi işler yapma ve iman da dâhil yapılan işlerin iyi ve bilinçli bir şekilde yapılması sorumluluğudur. Temelinde Allah’ın sevgisine

²⁰² Zemahşerî, *el-Keşşaf an Hakaiki’t-Tenzil ve Uyuni’l Ekavi’lfi Vucuhi’t-Te’vil*, Matbaatü’l Kübra, Mısır, H.1318/1319., c. 1, s. 676; Sabuni, *Safvetu’t-Tefasir*, c.1, s. 364.

mazhar olmanın yattığı bu sorumluluğun yerine getirilmesini aynı zamanda sevginin koşulu olarak da görmek mümkündür.

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَتَّخِذُوا آبَاءَكُمْ وَإِخْوَانَكُمْ أَوْلِيَاءَ إِنِ اسْتَحَبُّوا الْكُفْرَ عَلَى الْإِيمَانِ وَمَنْ يَتَوَلَّهُمْ فَوَلَّيْنَاكُمْ هُمُ الظَّالِمُونَ

“Ey iman edenler! Küfrü imana tercih ettikleri takdirde babalarınızı ve kardeşlerinizi (evliya) dost edinmeyiniz, sizden kim onları dost (evliya) edinirse zalimlerden olur.”²⁰³ ayeti de bu koşulun bir göstergesidir. Aslında buradaki koşulun ardında bir ilke ve prensipten ödün vermeme anlayışının olduğu söylenebilir. Kanaatimce burada önemli olan, meseleyi koşula bağlamak değil, ilkeyi ne pahasına olursa olsun korumaktır. Bu da temelleri iman ve salih amele dayalı gerçekçi, sağlıklı sevgi anlayışının koşullu olabileceği yönünde bir çıkarsama yapabileceğimizi ortaya koyar.

Tefsirlerdeki araştırmamıza devamla Bakara Süresi 165. ayetin yorumlarını ele alalım.

“...وَمِنَ النَّاسِ مَنْ يَتَّخِذُ مِنْ دُونِ اللَّهِ أَنْدَاداً يُحِبُّونَهُمْ كَحُبِّ اللَّهِ وَالَّذِينَ آمَنُوا أَشَدُّ حُبًّا”

“...Ama hala Allah’a rakip gördükleri varlıklara inanmayı tercih eden ve onları (yalnızca) Allah’a özgü (olması gereken) bir sevgi ile seven insanlar var, hâlbuki imana ermiş olanlar, Allah’ı başka her şeyden daha çok severler.”²⁰⁴

Mevdudi bu ayetin yorumunu yaparken, Allah’a ortak koşmanın, büyük bir haksızlık olduğunu dile getirmiştir ve bu fikrini şöyle ifade etmiştir: “ O’na ortak koşarlar...” Onlar, Allah’ın belirli nitelik ve güçlerini başkalarına atfetmişlerdir ve bu yüzden O’nun haklarını başka ilâhlara verirler. Örneğin, tüm tabiat güçleri üzerinde kontrolün sadece Allah’ın elinde olmasına, yaratıklarının ihtiyaçlarını karşılama, onların dua ve isteklerini duyma gücüne sadece Allah’ın sahip olmasına, gizli ve açığı sadece O’nun bilmesine rağmen, yine de başkalarını yardıma çağırırlar; Allah’ın sıfat ve güçlerini başkalarına atfederler ve böylece O’na ortak koşmuş olurlar.

²⁰³ Tevbe, 9/23.

²⁰⁴ Esed, *Kur’an Mesajı*, c. 1, s. 45.

Kullarının O'nu Tek Hakim olarak kabul etmeleri, O'nun önünde secde etmeleri, gizli ve açıkça yalnız O'ndan korkmaları, Allah'ın kayıtsız-şartsız hakkıdır. Fakat kullar bu hakların bir kısmını veya hepsini başkalarına verirlerse o zaman O'na ortak koşmuş olurlar. Neyin haram, neyin helâl; neyin pis, neyin temiz olduğunu belirleme hakkı da Allah'a mahsustur.

Kullarının hak ve görevlerini belirleme, onlara belli yasaklar koyma otoritesi de O'nundur. Bu nedenle, bu haklardan bir kısmını kendisine ait kabul eden kimseler şirk koşmuşlardır. Hakim olarak tanınmak sadece O'na lâyıktır. Kulları olarak insanlar, O'nun emirlerini nihâî otorite olarak kabul etmeli ve doğru yola ulaşmak için O'na yönelmelidirler. O halde bu hakları Allah'tan başkasına veren kişi, ortak koşmuş demektir.

Mevdudi kişinin Rabbini nasıl sevmesi gerektiğini de şöyle açıklamıştır: “ Allah'a inanmak, kişinin O'nun isteğini kendi dileğiyle veya başkalarının isteklerine tercih etmesini ve tüm diğer arzuları O'nun yolunda feda edecek kadar O'nu sevmesini gerektirir.”²⁰⁵

İbn Kayyım el-Cevziyye, ”Allah, yakında öyle bir toplum getirecek ki, o onları sever, onlar da O'nu severler” ayetinden dört esasın anlaşılabacağını söyler:

1) Onlar, mü'minlere karşı alçak gönüllüdürler. yani son derece yumuşak, merhametli, şefkatli ve duygusallardır.

2) Kâfirlere karşı onurlu ve şiddetlidirler.

3) Allah yolunda canları, malları, el ve dilleri ile cihad ederler. Bu nokta sevgi davasının gerçeğidir.

4) Allah yolunda olmaları sebebiyle kınayanın kınaması onlara tesir etmez. Bu da muhabbetin sıhhatinin delilidir.²⁰⁶

Müminler, tek Allah'a inandıkları için bütün sevgileri, bizzat Allah'a toplanır. Allah'ın yaratıklarına olan sevgileri de bu başlangıç noktasından dağılır. Yani

²⁰⁵ Ebu'l Ala Mevdudi, Ebu'l A'la, *Tefhimu'l Kur'an*, çev. Muhammed Hankayani, Yusuf Karaca, Nazife Şişman, İsmail Bosnalı, Ali Ünal, Hamdi Aktaş, İnsan Yay., İstanbul, 1996, c. 1, s. 135.

²⁰⁶ İbn Kayyım, *Medâricu's-Sâlikîn*, c. 3, s. 14.

sevdiklerini ancak Allah için, Allah rızası için severler. Kâfirler ve müşrikler ise bir mabudun veya bir putun karşılığında diğer ma'budları ve putları da doğrudan doğruya sevdikleri ve bütün sevgilerini Allah sevgisiyle, Allah rızasıyla ölçmedikleri için sevgileri dağınık ve parçalanmıştır. Şüphe yok ki dağınık ve değişen sevgiler, toplu ve sabit sevgiye göre bir hiç demektir

Elmalılı ise, tefsirinde şöyle der: “ Bu ayet bize gösteriyor ki, ilâhlık manasında “son derece sevgi” bir esastır. Ve ma'bud, en yüksek seviyede sevilen şeydir. Böyle son derece sevilen şeyler, ne olursa olsun, ma'bud edinilmiş olur. Sevginin hükmü ise itaattir. Bunun için mabuda son derece itaat edilir. Her insanın tuttuğu yolda hareket başlangıcı onun mabududur. İnsanlar tarafından böyle sevgiyle ma'bud mertebesi verilerek Allah'a denk tutulan şeyler o kadar çeşitlidir ki, bir taştan, bir maden parçasından, bir ottan, bir ağaçtan tutun da gök cisimlerine, ruhlara, meleklerle kadar çıkar. ”²⁰⁷

Başkanlarını ve büyüklerini, Allah'ı sever gibi sevenler ve onların Allah'ın emrine uymayan emirlerine itaat ederek Allah'a isyan edenler, bunları Allah'a eş ve ortak edinmiş olurlar ki, bütün putperestliğin esası, bu tarz muhabbet beslemektir. Allah'ın birliğine karşı böyle yapan birtakım insanlar vardır. Bunlar, başkanlarını, kendilerine uydukları kimseleri Allah için değil, Allah gibi severler. Hâlbuki mümin olanların Allah'a sevgisi, Allah için sevmesi, her şeyden çok ve o müşriklerin tapındıkları eş ve benzerlere ve hatta varsa Allah'a sevgilerinden daha çok ve daha kuvvetlidir. Çünkü müminler, ancak Allah'a yalvarırlar. Müşrikler ise pek sıkıştıkları ve muhtaç oldukları zaman Allah'ı hatırlarlar, ihtiyaçları kalmayınca da edindikleri eşlere uyarlar.²⁰⁸

Bu ayeti yine veciz bir şekilde yorumlayan Seyyid Kutub'un da haklı olarak şirk eksenli yorumu söz konusudur. Kutub, şirkin değişkenlerine dikkat çekerek Allah'ın adıyla yan yana kullanıldığı ve kalpte Allah sevgisiyle eşdeğer tutulduğu takdirde, taş, ağaç, yıldız, gezegen, melek, şeytan gibi her türlü şeyin, şahsiyetin, sembolün ve itibarın birer şirk unsuru olabileceğini belirtmiştir. İnananların kendileri de dâhil hiçbir şahsiyeti, itibarı, sembolü veya pek çok insanın peşinden koştuğu dünyevi değerleri,

²⁰⁷ Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, Akçağ Yay., Ankara, trs. , c.1, s. 561.

²⁰⁸ Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, c. 1, s. 565-566.

Allah'ı sevdikleri kadar sevmeyeceklerini dile getirirken de şiddetli Allah sevgisinin her açıdan mutlak bir sevgi olabileceğine değinmiştir. Bu izahatın dışında, Allah'la olan bu bağlılığın sevgiyle açıklanmasını, doğru bir tabir olmasının ötesinde son derece güzel bir ifade olduğunu, Allah ile inananlar arasındaki ilişkinin gönül bağlılığı ve manevi cezbeyle dayalı sevgi ilişkisi olduğunu belirtmiştir ve bunları şöyle dile getirmiştir: “ En çok Allah'ı sevmek!.. Her türlü ölçünün ve her türlü sınırlamanın dışında ve üstündeki mutlak bir sevgi... Başkalarının Allah dışındaki şeylere yönelttikleri bütün sevgilerden daha büyük bir sevgi...

Buradaki “ sevgi ” deymi güzel bir deyimdir. Üstelik gerçeği ifade eden yerinde bir deyimdir de. Çünkü gerçek mümin ile Allah arasındaki ilişki sevgi ilişkisidir. Kalp bağı ve manevi çekim ilişkisidir. Muhabbet ve yakınlık ilişkisidir. ”²⁰⁹

Edebi tarzıyla ve yerine göre psikolojik, yerine göre sosyolojik yaklaşımıyla bilinen Kutub'un bu olguyu yeterince tahlil etmemesinin ardında da müfessirin yaşadığı dönemin konjonktürünün etkin olduğu söylenebilir. Siyası baskının egemen olduğu dönemde kendince toplumu en çok ihtiyaç duyduğu dönemlerin üzerinde duran müellif de mazur görülebilir, ancak iman ve onun temel şartı olan sevginin bütün boyutlarıyla ve özellikle de din kardeşliği bağlamında üstlendiği yapıcı rolüyle ele alınması daha doğru olurdu. Belki de bölünme ve gruplaşma gibi sorunlar yaşayan toplumlarda, bu sorunların üstesinden gelmenin en gerçekçi ve kalıcı çözümü, bireylerin birbirlerini sevmeleri olabilir. Çünkü böyle bir anlayışla bir araya gelmek bir vahiy öğretisidir. Tıpkı Al-i İmran süresi 103. Ayette olduğu gibi:

وَأَعْتَصِمُوا بِحَبْلِ اللَّهِ جَمِيعًا وَلَا تَفَرَّقُوا ۚ وَادْكُرُوا نِعْمَتَ اللَّهِ عَلَيْكُمْ إِذْ كُنْتُمْ أَعْدَاءَ فَأَلَّفَ بَيْنَ
فُلُوبِكُمْ فَأَصْبَحْتُمْ بِنِعْمَتِهِ إِخْوَانًا وَكُنْتُمْ عَلَىٰ شَفَا حُفْرَةٍ مِّنَ النَّارِ فَأَنْقَذَكُم مِّنْهَا ۚ كَذَٰلِكَ يُبَيِّنُ اللَّهُ لَكُمْ
آيَاتِهِ لَعَلَّكُمْ تَهْتَدُونَ

“ Hep birlikte Allah'ın ipine sımsıkı tutunun ve birbirinizden kopmayın. Ve Allah'ın size verdiği nimetleri hatırlayın: Siz birbirinize düşman iken kalplerinizi nasıl

²⁰⁹ Seyyid Kutub, *Fî Zilâl-il Kur'an*, çev. Salih Uçan, Vahdettin İnce, Mehmet Yolcu, Dünya Yay., İstanbul, 1989., c.1, s. 235-236.

uzlaştırdı da O'nun lütfu ile kardeş oldunuz ve ateşli bir uçurumun kenarında iken sizi ondan nasıl korudu. Bu şekilde Allah mesajlarını size açıklar ki hidayet bulasınız”²¹⁰

Mevdudi bu ayeti şöyle yorumlar: “ Allah'ın ipi O'nun tarafından belirlenen hayat tarzıdır. O bir “ ip ”tir, çünkü müminlerin Allah'la ilişkilerini sağlam tutar ve aynı zamanda onları birbirlerine bağlayıp, bir toplum halinde birleştirir.

“ Allah'ın ipine hepiniz sımsıkı yapışın ” ifadesi, müslümanların Allah'ın yoluna en büyük önemi vermeleri, dini, tüm ilgilerinin merkezi yapmaları ve onu yaymak için güçlerinin sonuna kadar çabalayıp, ona hizmette işbirliği yapmaları gerektiği anlamına gelir. Bu ipi gevşettikleri ve onun ana prensiplerinden uzaklaştıkları anda bölücülükten şikâyet etmeye başlayacaklar ve daha önceki peygamberlerin kavimleri gibi bölümlere ve alt-bölümlere ayrılacaklardır. Bunun bir sonucu olarak, geçmiş peygamberlerin ümmetleri bu dünyada da, ahirette de rezil olmuşlardır. ”²¹¹

Demek ki bu kardeşlik, birinci temel kural olan takva ve iman kuralından kaynaklanmaktadır. Başka düşünceler başka hedefler veya çeşitli cahiliyye iplerinden birinin etrafında toplanmak olmayıp sadece Allah'ın ipine yani kelâmına, metoduna ve dinine sarılmak esasına dayanmak demektir. Allah'ın ipine sarılmaktan kaynaklanan bu kardeşlik, yüce Allah'ın ilk müslüman cemaate bahsettiği bir nimettir. Yüce Allah, bu ihsanını sevdiği kullarına bahsetmiştir. İşte burada yüce Allah onlara bu nimetini hatırlatarak cahiliyye döneminde nasıl “ düşman ” olduklarını hatırlatıyor. Çünkü Medine’de Evs ve Hazreç’ten bir tek düşman bile kalmamıştı. Bunlar Medine’de yaşayan iki Arap kabilesiydi. Aralarındaki düşmanlığı teşvik edip bu iki kabilenin bağını koparmak isteyen ve düşmanlık ateşini körükleyen yahudiler de onlara komşuluk ediyordu. Bu yüzden Yahudiler, hiçbir zaman yapamadıkları ve hep onunla yaşadıkları özelliklerine uygun bir ortam bulmuşlardı. Ancak İslâm’dan başka hiçbir gücün ve toptan sarıldıkları ve O'nun nimeti sayesinde kardeş oldukları Allah'ın ipinden başkasının bir araya getiremeyeceği, bu kalpleri bir araya getirmek suretiyle yüce Allah, bu iki kabilenin kalplerinin arasını uzlaştırmıştır.

Tarihi kinlerin, kabileci arzuların, şahsi menfaatlerin ve ırkçı bayrakların, yanında çok küçük kaldığı, Allah yolunda kardeşlikten başka hiçbir güç bu kalpleri bir

²¹⁰ Esed, *Kur'an Mesajı*, c. 1, s. 110; Sabuni, *Safvetu't-Tefasir*, c.1, s. 220.

²¹¹ Mevdudi, *Tefhimu'l Kur'an*, c. 1, s. 283.

araya getiremezdi. Ve ancak, büyük ve yüce Allah'ın sancağı altında saflar bir araya gelebilir.

Aynı şekilde O'nun ipine sarılmak (birinci temel esas) ve kalplerinin arasını uzlaştırmak (ikinci temel esas) suretiyle kardeş olmaları sayesinde, düşmek üzere oldukları ateşin kenarında onları kurtarmasından dolayı yüce Allah üzerlerindeki nimetini hatırlatıyor.

Kur'an-ı Kerim duyguların ve bağların kaynağı olan “kalbe” dayanmakta, “aranızı uzlaştırdı” demeyip “kalplerinizi uzlaştırdı” demek suretiyle derin noktalara nüfuz etmektedir. Böylece kalpleri, Allah'ın misakı, ahdi ve eli altında görünümüyle tasvir ediyor. Ayrıca içinde bulundukları durumu resmederek canlı ve beraberinde kalpleri süsleyen hareket halindeki bir sahne şeklinde gözler önüne sermektedir

Ateşten bir uçurumun içine düşme hareketi meydana gelirken kalpler Allah'ın elini görüp O'na tutunarak kurtuluyorlar, uzanıp Allah'ın ipine sarılıyorlar. Tehlike ve dehşetten sonra kurtuluş manzarası... Bu, beraberinde kalpleri ürpertip titreterek sürükleyen canlı ve hareketli bir sahnedir. Neredeyse gözler, bu sahneyi nesillerin gerisinden izleyebilecek gibi oluyor.²¹²

Allah'ın ipine yani Kur'an'a ve İslam'a sarılarak, onun gereklerini yerine getirmek, Müslümanım diyen her insanın önemli bir görevidir. Bu görevlerden biri de, İslam'ın öngördüğü birlik ve beraberlik ruhu içinde hayatı sürdürmektedir. Zira İslami sistem, düstur ve prensipler, insanların düşünce ve fikir ayrılıkları ile vuruşmalarını değil, dost ve kardeş olmalarını emreder. İnsanlar arasında daima var olan düşünce ve fikir ayrılığı, birlik ve beraberlik ruhu içinde ve karşılıklı anlayış sergilemelerine engel değildir. Zira bunun yolu, Kur'an-ı Kerim'in öngördüğü esaslar içerisinde kalarak, bireylerin, karşılıklı sevgi ve saygı bağları ile birbirlerine bağlanmalarından geçer.²¹³

Bu ayet az önce belirttiğimiz yönde aynı dine mensup kişiler arasında yaşanan türden anlaşmazlıkları ve uyumsuzlukları törpüleyecek ve giderecek bir öğretiler. Ve eğer ortada böyle bir sorun varsa bunun nedeni, bu öğretinin insanlar tarafından özümselenmemiş olması olabilir. Oysa bu ayetin gereği yerine getirilmiş olsaydı, baskıya

²¹² Kutub, *Fî Zilâl-il Kur'an*, c. 2, s. 142-143.

²¹³ Gündoğdu, *İslam'da İnsanî İlişkiler ve Ahlâkî Hayat*, s. 36.

karşı yekvücut bir tavır geliştirmek mümkün olabilir ve din kardeşleri birbirini ihbar etmek yerine birbirlerini desteleyip güçlendirebilirlerdi. Çünkü iman, bir uzlaşımıdır. Aynı dinin mensupları olmayanlar veya inanmayanlar arasında ise Kur'an'a göre sevgiye yer yoktur.²¹⁴

Yorumlarda sevginin nasıl ele alındığını incelemeye devamla Maide Süresi 54. Ayete bakalım.

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا مَنْ يَرْتَدَّ مِنْكُمْ عَنْ دِينِهِ فَسَوْفَ يَأْتِي اللَّهَ بِقَوْمٍ يُحِبُّهُمْ وَيُحِبُّونَهُ أَذِلَّةٌ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ أَعِزَّةٌ عَلَى الْكَافِرِينَ يُجَاهِدُونَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَلَا يَخَافُونَ لَوْمَةَ لَائِمٍ ذَلِكَ فَضْلُ اللَّهِ يُؤْتِيهِ مَنْ يَشَاءُ وَاللَّهُ وَاسِعٌ عَلِيمٌ

Siz ey imana ermiş olanlar! Eğer imanınızı kaybederseniz, Allah, zaman içinde [sizin yerinize] O'nun sevdiği ve O'nu seven insanlar geçirecektir. Müminlere karşı alçak gönüllü, hakikati inkar edenlere karşı onurlu; Allah yolunda üstün çaba gösteren ve kendilerini kınayabilecek kimselerin kınamasından korkmayan [insanlar]: Bu, Allah'ın dilediğine bağışladığı lütfudur. Allah (lütfunda) sınırsızdır ve her şeyi bilendir. ”²¹⁵

Ayette gözümüze çarpan en temel özellik düalist bir sevgi anlayışının olmasıdır. Buradan, Allah'ın insan tarafından sevebileceği yönünde bir düşünceye ulaşmak mümkün olabileceği gibi, insanın da Allah tarafından sevebileceği yönünde bir düşünceye ulaşmak da mümkün olabilecektir.

Ayette inananlar arasında dinden dönenler olursa, bunların yerine Allah tarafından sevilen ve Allah'ı seven bir topluluğun getirileceği belirtilmiştir. İnancın sevgiyle örtüştüğü bu durum hakkında yorumlarını gözden geçirecek olursak, Taberî'nin ayetin indiriliş nedeni ve bu dinden dönenlerle, sevilenlerin kimler olabileceği hakkında rivayetler ışığında tarihsel sayılabilecek spekülasyonlarda bulunduğunu ve kıraat farklılıklarına değindiğini,²¹⁶ ayetteki sevgi vurgusu üzerinde hiç durmadığını görmekteyiz. Mu'tezili ekolü benimseyen Zamahşerî ise, meseleye

²¹⁴ Maide5/51, Al-i İmran 3/28.

²¹⁵ Esed, *Kur'an Mesajı*, c. 1, s. 202.

²¹⁶ Taberî, *Tefsir et- Taberî*, c. 6, s. 285–286.

tarihsel yer, zaman ve failler olarak detaylıca yer verse de “يُحِبُّهُمْ وَيُحِبُّونَهُ” hakkında susmadığına tanık olmaktadır. Ona göre insanların Allah’ı sevmesi, O’na itaat etmek, O ‘nun rızasını kazanmak ve O’nun azabını ve cezasını gerektirecek şeyler yapmaktan kaçınmakla olurken, Allah’ın insanları sevmesi ise, onlara itaatlerine karşılık en iyi mükâfatı vermesi ve onları yüceltip övmesi şeklinde olur. Zamahşerî bu konuda kendi fikrini belirttikten sonra, süfiler ve aşk ile sevgi hakkındaki görüşlerini zaman zaman bedduaya varan sözlerle sert bir şekilde eleştirerek, onların bu konudaki bazı iddialarına yer verir.²¹⁷

Alûsî’nin bu konuda yorum yapmaktan bilinçli bir şekilde kaçınarak, Allah’ın irade ettiği yönde şanına yakışır bir tarzda seveceğini belirttiğini görmekteyiz. Ancak insanların Allah’ı sevmesinin nasıl olabileceği hususunda bir açıklama yaparak; O’na gerçek bir meyil göstererek itaatte kusur etmemenin, emirlerini yerine getirip yasaklarından kaçınmanın Allah’ı sevmek anlamına geleceğini ileri sürmüştür. O’na göre bu durum, söz konusu fiilleri -itaat, emir ve yasaklara uyma- Allah’ı severek yapmak olarak da yorumlanabilir.²¹⁸

Seyyid Kutup’un bu ayetle ilgili gayet veciz yorumu ise şöyledir: “ Ayet-i Kerime’nin burada çizdiği seçkin topluluğun bu tablosu, karakteristik özellikleri son derece belirgin, çizgileri de oldukça güçlü bir tablodur. Parlak ve çekici olduğu kadar, kalplere de son derece sempatik gelmektedir.

“..Allah öyle bir grup ortaya çıkaracak ki, Allah onları sevdiği gibi onlar da O’nu severler.”

Tefsirlerde bu sevilenler çeşitli kişi ve gruplara özel kılınmışsa da isabetli değildir. Çünkü hüküm umumdur.²¹⁹

Karşılıklı sevgi ve hoşnutluk, onlarla Rableri arasındaki bağı oluşturmaktadır. İşte bu topluluğu şefkatli Rablerine bağlayan bu akıcı, yumuşak, aydınlık yüce ve tatlı duygudur.

²¹⁷ Zemahşerî, *el-Keşşaf*, c. 1, s. 646–648.

²¹⁸ Alûsî, *Ruhu’l Meanî*, c. 2, s. 325.

²¹⁹ Beydâvî, *Envaru’t-Tenzil ve Esraru’t-Te’vil*, c. 2, s. 304; Nesefî, *Medaricu’t-Tenzil*, c. 2, s. 304; mesela İbn Abbas onların “Yemenliler” olduğunu söyler. Bkz. İbn Abbas, *Tefsiru’l Mikbas*, Çağrı Yay., İstanbul, 1979, c. 2, s. 304.; geniş bilgi için bkz. İbn Aşûr, *Tefsiru’t-Tahrir ve’t-Tenvir*, c. 6, s. 234 vd.

Yüce Allah'ın, kullarından birini sevmesi; O'nu, kendisine vassafettiği biçimde tanıyan, sıfatlarıyla birlikte bilen, bir de bu sıfatların melodisini; duygusunda, benliğinde, bilincinde ve varlığında hissedenden başka hiçbir idrakın değerini ölçmediği bir şeydir. Evet, bu lütfun gerçek değerini, onu bağışlayanın hakikatini bilen takdir edebilir. Kimdir Allah? Bu dehşet verici evrenin yaratıcısı kimdir? Küçük bir bedene sahip olduğu halde koca evrenin bir özeti sayılan insanı kim yaratmıştır? Bu yüceliğe, bu güce ve bu birliğe sahip olan kimdir? Kimdir tek başına egemen olan? Kimdir O ve sevgisinden lütfettiği kul kimdir? Evet, bunları kavrayan kişi; üstün, ulu, daima diri, öncesiz ve sonrasız ilk ve son, açık ve gizli olan Allah'ın yarattığı bu kula bağışladığı nimetin değerini de bilir.

Kulun Rabbini sevmesi de ancak tadına varan birinin algılayabileceği bir nimettir. Yüce Allah'ın kullarından herhangi birine yönelik sevgisi, olağanüstü ve büyük bir olgudur. İnsanı bürüyen bol bir lütf olduğu gibi, yüce Allah'ın kuluna doğru yolu göstermesi, kendini sevdirmesi ve hiçbir sevgide eşi ve benzeri bulunmayan bu güzel ve eşsiz lezzeti tattırması da, olağanüstü ve büyük bir nimet, insanı bürüyen bol bir lütuftur.

Yüce Allah'ın kullarından herhangi birine yönelik sevgisi, ifadenin vassfedemeyeceği bir olay olunca; kullarından birinin O'na yönelik sevgisi de zaman zaman sevenlerin sözlerinde örneklerini görmekle beraber, ifade ve tasvir edebilmesi son derece güç bir olaydır. İşte, gerçek tasavvuf adamlarının yükseldiği kapı burasıdır. Ancak bunlar da, tasavvuf kisvesine bürünen ve uzun tarihlerinden bilinen bu topluluğun içinde son derece azdırlar. Rabia el-Adeviye'nin şu beyitleri hâlâ o eşsiz sevginin gerçek tadını duygularına taşımaktadır.

Sen tatlı ol da, koca hayat acılarla dolsun,

Yeter ki sen hoşnut ol da, isterse tüm yaratıklar dargın olsun.

Seninle aramız iyi olduktan sonra

Âlemler bozuk olsa ne çıkar.

Senin sevgin olduktan sonra, gerisi boştur.

Çünkü toprağın üstünde olan her şey topraktır.

Ulu Allah'tan, kullarından birine ve bu kuldan, nimetleri veren, lütuf sahibi Allah'a yönelik bu sevgi, varlık âlemini bürüyüp koca evrene yayılıyor. Her canlının, her şeyin özüne işliyor. Hava ve gölge gibi varlık âlemini seven, sevilen şu kul da somutlaşan insan varlığını bürüyor adeta.

İşte İslâm düşüncesi, müminle Rabbini, bu harikulade ve sevimli bağla birbirine bağlamaktadır. Bir kereye özgü geçici bir duygu değildir bu. Aksine bu sağlam yapılı düşüncede yer alan bir öz, bir gerçek ve bir ögedir. ”²²⁰

Nisa süresinde Allah'ın Hz. İbrahim'i dost edinmesi konu edilmiştir.²²¹ Daha önce belirttiğimiz gibi dostluk makamı sevginin en yüce mertebesi addedildiğinden, bu ayetin de tefsirine bakmanın konumuza ışık tutacağını düşünmekteyiz. İlk dönem rivayet temsilcilerinden Taberî, bu ayeti yorumlarken, bilinen metodunun dışına çıkarak sadece rivayetler nakletmekle kalmamış az da olsa, gerek kendi gerekse başkalarının yorumuna yer vermiştir. Hz İbrahim Allah'ın Halîl edinmesinin onu velî, yani dost edinmesi anlamına geldiğini belirttikten sonra bu dostluğun mahiyetini sorgulamaya başlamıştır. Bu dostluğun Hz. İbrahim için düşmanlık ve buğz etmek, Allah için dost olmak ve sevmek olduğunu belirtmiştir.²²²

Zamahşerî'nin bu ayet hakkındaki yorumu ise şundan ibarettir. Allah'ın dostun dost indindeki değerine mazhar olabilecek nitelikte özel ve seçilmiş olmaktan mecazdır. Halil, seninle aynı yolda olan, sana eşlik eden demektir. Çünkü “hall” kumdaki yol anlamına gelir ya da senin onun kusurunu örtüğün gibi senin kusurunu örtendir. Başka bir deyişle; senin evine veya evinin, kimsenin girmesine izin vermediğin bölümlerine giren çıkandır. Bu cümle irapta mahalli olmayan itirazi bir cümledir. Faydası ise İbrahim'in ümmetine uyma fikrinin altını çizmesidir. Çünkü Allah'a dost olabilecek yakınlıkta olan bir kimse, hem metoduna hem de ümmetine uyulması hak edilmiştir.²²³

²²⁰ Kutub, *Fî Zilâl-il Kur'an*, c. 3, s. 452-453.

²²¹ Nisa, 4/125.

²²² Taberî, *Tefsir et- Taberî*, c. 5, s. 297; ayrıca bkz. Beydâvî, *Envaru't-Tenzil ve Esraru't-Te'vil*, c. 2, s. 174; Neseî, *Medaricu't-Tenzil*, c. 2, s. 174; İbn Aşûr, *Tefsiru't-Tahrir ve't-Tenvir*, c. 5, s. 210 vd.

²²³ Zemahşerî, *el-Keşşaf*, c. 1, s. 569.

Zemahşerî bunun devamında Taberî’de yukarıda alıntıladığımız rivayetin bir varyantına yer vererek bu ayete ait yorumu noktalamıştır.

Halil kelimesinin de üzerinde duran Alûsî, bunun halle kelimesinin bir türevi olduğunu ve hilal şekliyle ruha manevi bir şekilde nüfuz eden sevgi anlamına geldiğini, sevgisi bu düzeye varan kişiye de Halil denildiğini nakleder. Kelimenin anlamlarına devamla, kusurları görmezden gelmek ve gizlemek, kumdaki yol, haslet veya ahlak, fakirlik gibi anlamlarına yer verir. Daha sonra bu manaları destekleyen rivayetleri alıntılararak neticede kendi yorumunu yapar.²²⁴

Sevginin yaratıldığına dair spekülasyonlarda delil olarak kullanılan bir ayete daha yer vererek bu bölümü sonuçlandırmayı düşünmekteyiz. Söz konusu ayet Meryem suresinin 96. ayetidir.

إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ سَيَجْعَلُ لَهُمُ الرَّحْمَنُ وُدًّا

“Sınırsız rahmet sahibi, imana erişip dürüst ve erdemli davranışlar ortaya koyanları sevgiyle kuşatacaktır.”

Ayette inanıp iyi işler yapanlar arasında Allah’ın bir sevgi yaratacağı açıklanır. Yorumlarda sevginin yaratılıp yaratılmadığı, daha açık bir ifadeyle sevginin Allah’ın mı yoksa insanın mı bir eyle olduğu tartışmasıyla birlikte açıklanmaya çalışılan bu ayette سَيَجْعَلُ kelimesinde istikbal (gelecek) bildiren “sin” harfinin üzerinde durularak bu sevginin ahirette yaratılabileceği yönünde bir görüşe gidilmiştir.²²⁵

Söz konusu ayette inanıp da iyi işler yapanların ilâhi sevgiye erdikleri belirtilirken Allah’ın o kimseleri sevdiği gibi onları başka insanlara da sevdireceği ifade edilmektedir. Allah, başka insanların gönlünde, o iyi insanlara karşı bir sevgi uyandırır. Görenler, ister istemez onları severler. Bu konuda Hz. Peygamber’den de şu hadis nakledilmiştir: *“Allah bir kulu severse Cebrail’e; ‘ben onu sevdim, sen de sev’ diye seslenir. Cebrail de o kulu sever. Sonra Cebrail, gök halkına; ‘Allah, filânı*

²²⁴ Alûsî, *Ruhu’l Meanî*, c. 2, s. 183.

²²⁵ Zemahşerî, *el-Keşşaf*, c. 3, s. 47.

*seviyor,siz de onu seviniz.’’diye seslenir. Sonra yerdeki insanların gönlüne o kimse hakkında bir şey konulur da sevilir ve iyi kişi olarak bilinir’’.*²²⁶

B- ALLAH’IN SEVDİKLERİ

Kur’an-ı Kerim’e baktığımızda, Allah’ın sevdikleri sevmedikleri ayetlerin mahlasında birer manifesto gibi, oldukça etkili bir üslupla açıklanmıştır. Sevilenlerden mi sevilmeyenlerden mi olmak, insanın tercihinin bırakılmıştır. İyi bir müminin ideali Allah’ın sevdiği kulları arasına girebilmek ve bu vasfıyla Allah katında makbul bir dereceye ulaşır, O’nun sevgisine mazhar olmaktadır.

Kur’an-ı Kerim’de Allah’ın, vasıflarını bildirerek övdüğü ve sevgisine mazhar kıldığı insanları, genel olarak şöyle sıralayabiliriz:

1-Muhsinler

H-s-n (حسن) kökünden türeyen bu kelimenin mastarı ihsan, iyilik yapmak, bir şeyi iyi yapmak, bir şeyi güzelleştirmek veya süslemek, bezemektir. Yapılan işin, Allah ‘ı görüyormuşçasına yapılmasını sağlayan ihsan, bu yönüyle otokontrol sistemi sağlamış olur. Bu bilinçle hareket eden kul, rabbinin sevgisini kazanma imkânı bulacaktır. Kur’an’a göre ihsan, bir müslümanın en önemli vasıflarından biridir. Hz. Peygamber bunu gönül temizliği ile ilgili olarak psikolojik bir perspektifle tanımlamaktadır. Cibrîl hadîsindeki “ihsan nedir?” sorusuna cevaben Hz. Peygamber: “Allah’ı görüyormuş gibi ibadet etmendir. Her ne kadar sen onu görmüyorsan da o seni görüyor.” buyurmuştur.²²⁷ Sabuni’ye göre ise Muhsin, peygamberimize tabi olan kimsedir.²²⁸ Kur’an’da Muhsinler sık sık övülmektedir.²²⁹

Kulun Allah’a yönelişinde ulaşacağı derecelerin en üstünü, ihsan derecesidir. “Bizim yolumuzda mücahede edenleri muhakkak ki yollarımıza iletiriz. Şüphesiz ki Allah iyi işler işleyenler (muhsinler) le beraberdir”²³⁰ ayeti buna delil teşkil etmektedir. İhsan, Kur’an’ı Kerim’in bazı ayetlerinde imanla birleşmiş olarak kullanılır. “İnanıp iyi işler yapanlara bundan böyle Allah’a karşı gelmekten korundukları ve inanıp iyi işler

²²⁶ Buhari, *es-Sahih*, İman, 21.

²²⁷ Buhari, *es-Sahih*, İman, 37.

²²⁸ Sabuni, *Safvetu’t-Tefasir*, c.1, s. 88; İbn Aşûr, *Tefsiru’t-Tahrir ve’t-Tenvir*, c. 7, s. 32.

²²⁹ İbn Aşûr, *Tefsiru’t-Tahrir ve’t-Tenvir*, c. 1, s. 675; *Kur’an Yolu*, c. 1, s. 189.

²³⁰ Ankebut, 29/69.

yaptıkları, sonra (yasaklardan) sakınıp (onların yasaklığına) inandıkları ve yine korunup iyilik ettikleri takdirde (haram olunmadan evvel) yediklerinden ötürü bir günah yoktur. Allah Muhsinleri sever.”²³¹ ayeti ile “iman edip doğru dürüst işler işleyenler yok mu ? (iyi bilsinler ki) Biz iyi işler işleyen kimsenin mükafatını zayi etmeyiz”²³² ayetinde ihsan ile iman birleştirilmiştir. Hz. Peygamber miraca çıkarken bir adam gördü ateş çukurunda. Ancak ateş ona değmiyordu. Hz. Peygamber sordu. Cebrail dedi ki, bu Hatemi Tai’dır. Cömertliğinden dolayı ateş ona ulaşmıyor.²³³

Kur-an’ı Kerim’in bir kısım ayetlerinde de ihsanın İslama bitişik olarak geldiğini görüyoruz. “ Kendini, (bütün varlığıyla) Allah’a teslim ederek iyi işler işleyenler rabbinin nezdinde mükafata erer; bunlar hiçbir korkuya uğramazlar hiç de mahzun olmazlar.”²³⁴ Çünkü biricik kurtuluş çaresi tertemiz bir özle Allah’a teslim olmak ve insanlara iyilik etmektir. Yani İslam olmaktır. İslamın manası Allah’a teslim olmaktır. “Kim iyilik ederek varlığını Allah’a teslim ederse, bir insanın sarılabileceği en sağlam kulpa sarılmış olur. İşlerin sonu Allah’ındır”²³⁵ ayetleri, ihsan ile İslamın bitişik geldiğinin misalleridir.

İhsanın takva ile beraber zikredildiğini de görüyoruz.”İyilik edenlere, yaptıkları iyiliğin karşılığıyla ve daha fazlasıyla mükâfat vardır. Onların yüzü kararmaz, yüzlerini zillet kaplamaz, bunlar cennetlikler ve orada daim kalacaklardır.”²³⁶ ayeti bunun misalidir.

Yukarıdaki misallerde de görüldüğü gibi, Kur’an-ı Kerim’in ilgili ayetlerinde ihsan ile murad edilen mana, imanı, İslamı, amelleri, ahlakı ve davranışları içine almaktadır.

Bir kişinin Allah’ı görür gibi ibadet edebilmesi için, onun her türlü nefsanî ve ahlâkî kötülükten gönül dünyasını arıtmış olması lâzımdır. Her yerde olduğu gibi, özellikle ibadet anında kendini bütün benliğiyle Allah’a verebilmesidir. Kişi nefis tezkiyesi ve ahlâkın olgunlaşmasıyla gönül dünyasını artabilir ve kendini hem normal

²³¹ Maide, 5/93.

²³² Kehf, 18/30.

²³³ Bursevî, *Ruhu’l-Beyan*, c. 1, s. 309.

²³⁴ Bakara, 2/112.

²³⁵ Lokman, 31/22.

²³⁶ Yunus, 10/26.

halde hem de ibadet halinde derin bir iç huzuru içinde bulabilir. Zaten Kur'an'da zikir olarak tabir edilen kavram, kişinin Allah'ı hatırlaması, O'nu işinde, düşüncesinde ve her türlü faaliyetinde hatırlamasıdır ki, böyle bir kişinin haksızlık etmesi, bir başkasına zarar vermesi mümkün olamaz. Böyle olunca da gönlü pırıl pırıl bir yapıda olur ve o kişi Allah'ı görür gibi ibadet edebilir. Eğer kişi bunu tam yapamıyorsa, Allah'ın kendisini görmekte olduğunu idrak etmesi, yani ilâhî murakabenin şuurunda olması yeterlidir. Bu bir anlamda “huzurda olma” dır. İşte Kur'an'î anlamda Hz. Peygamberin yerine getirdiği ve her mümin için idealize ettiği ihsan hali budur.

Kur'an'ı Kerim'in muhsinler olarak isimlendirdikleri arasında şu vasıfları taşıyanları görüyoruz: İyilik edenler,²³⁷ takva sahibi olup bollukta ve darlıkta Allah için harcayanlar, öfkelerini yutkunan ve insanları affedenler,²³⁸ iman edip yararlı işler işleyenler, fenalıktan sakınıp inananlar ve iyi işler işlemekte devam edenler, vazifelerine riayet edenler, Allah'a karşı gelmekten ve kötülüklerden korunarak ve başkalarına iyilik edenlerdir.²³⁹ Bu ayete göre Allah'ın kullarını sevmesi ihsan şartına bağlanmıştır.²⁴⁰ Allah iyilik yapanları sevdiğini bildirmiştir.²⁴¹ Bazı tefsirlerde ise bu sevgi ibadetteki müşahedeye bağlıdır.²⁴²

2- Muttakiler

Kelime olarak takva, bir şeyden sakınmak, korkulan şeyden nefsi emin kılmak manalarına gelmektedir. Kur'an'ı Kerim'de ise; nefsi bütün kötülüklerden, bunlara götüren davranışlardan korumaktır, şeklinde anlam bulur. Bu özellikleri taşıyan kişilere de muttaki denilmektedir. Takva ehli denildiği zaman Allah'tan hakkıyla korkan ve mağfiretine vesile olacak ameller işleyenler kastedilir.

Takva kelimesi, Kur'an-ı Kerim'de bazı kere iman manasında kullanılmaktadır. Nitekim “Allah, elçisine ve mü'minlere huzur ve güvenini indirdi. Onlara takva

²³⁷ Bakara, 2/195.

²³⁸ Al-i İmran, 3/134; geniş bilgi için bkz. Ahmed Muhammed el-Merağî, *Tefsiru'l Merağî*, Daru İhyai Turasi'l Arabi, Beyrut, 1974, c. 4, s. 71-72; İbn Abbas, *Tefsiru'l Mikbas*, c. 1, s. 589; Nesefî, *Medaricu't-Tenzil*, c. 1, s. 589.

²³⁹ Maide, 5/93.

²⁴⁰ Sabuni, *Safvetu't-Tefasir*, c.1, s. 127.

²⁴¹ *Kur'an Yolu*, c. 1, s. 302.

²⁴² Bursevî, *Ruhu'l-Beyan*, c. 1, s. 310.

kelimesini bağladı.²⁴³ Allah elçisinin huzurunda seslerini kısıyanlar öyle kimselerdir ki Allah onların kalplerini takva için imtihan etmiştir.”²⁴⁴ ayetlerindeki takva iman manasında kullanılmıştır. Kelimenin bazı ayetlerde tevbe manasına kullanıldığını da görmekteyiz: “ O ülkelerin halkı, inanıp korunsalardı elbette üzerlerine gökten ve yerden bolluklar açardık.”²⁴⁵ ayetinde geçen inandıktan sonra korunma tevbe manasında kullanılmıştır. “ İnsanları uyarın benden başka ilah yoktur; benden korkun.”²⁴⁶ Siz Allah’tan başkasından mı korkuyorsunuz?²⁴⁷ Sizin ümmetiniz tek bir ümmettir. Ben de sizin rabbinizim benden korkun.”²⁴⁸ ayetlerinde geçen takva taat ve itaat manalarındadır. Kur’an-ı Kerim’in bazı ayetlerinde de takvanın masiyeti terk etme manasında kullanıldığı olmuştur. “ Evlere kapılarından girin ve Allah’tan korkun, ”²⁴⁹ ayetinde geçen takva böyledir. “ Kim Allahın işaretlerine saygı gösterirse şüphesiz bu kalplerin takvasındadır.”²⁵⁰ ayetindeki takva ise ihlâs manasında kullanılmıştır.

Kur’an-ı Kerim muttakileri şu vasıflarla tanıtır. Allah’a, ahiret gününe, meleklerle, kitablara ve peygamberlere inanan, Allah rızası için yakınlarla, yetimlere, yoksullara, yolda kalmışlara, dilencilere, boyunduruk altında bulunan köle ve esirlere veren, namazı kılan, zekâtı veren, antlaşma yaptıkları zaman antlaşmaları yerine getiren, sıkıntı, hastalık ve savaş zamanlarında sabreden ve doğru olanlardır.²⁵¹ Doğruyu getiren ve onu doğrulayanlar,²⁵² Kâbe’nin idarecisi olmaya layık olanlar,²⁵³ işlerinde ırmaklar akan meyveleri ve gölgeleri daim olan cennet kendilerine vad olanlarda müttekkilerdir.

254

Kur’an’a göre bir insanın muttaki olabilmesi için, iman edip kendisini şirk, küfür ve nifaktan koruması, Allah ve Rasulünün emrettiklerini yapması, yasaklarından sakınması, günahları terk etmesi, dünya ve ahirette kendisine zarar verecek şeyleri yapmaktan çekinmesi gerekir.

²⁴³ Fetih, 48/26.

²⁴⁴ Hucurat, 49/3.

²⁴⁵ Araf, 7/96.

²⁴⁶ Nahl, 16/2.

²⁴⁷ Nahl, 16/52.

²⁴⁸ Mü’minun, 23/52.

²⁴⁹ Bakara, 2/189.

²⁵⁰ Hacc, 22/32.

²⁵¹ Bakara, 2/177.

²⁵² Zümer, 39/33.

²⁵³ Enfal, 8/34.

²⁵⁴ Ra’d, 13/35.

Allah evreni ve insanı yaratmış daha sonra da bu insanları gruplar, kabileler, milletler, topluluklara bölmüştür. Amaç, bu grupların hem kendi içlerinde hem de grupların birbirleriyle tanışması, kaynaşması, iletişime geçmesidir. Bu grupların da Allah katında temelde hiçbir üstünlükleri yoktur. Ancak, üstünlüğün tek bir ölçüsü vardır; o da takvadır.

*“ Ey insanlar! Bakın, Biz sizi bir erkek ve bir kadından yarattık ve sizi kavimler ve kabileler haline getirdik ki birbirinizi tanıyabilesiniz. Şüphesiz, Allah katında en üstün olanınız, O'na karşı derin bir sorumluluk bilincine sahip olanınızdır. Allah her şeyi bilendir, her şeyden haberdar olandır.”*²⁵⁵ ayetinde bu gerçek dile getirilmektedir.

*“ Allah elbette, Kendisine karşı sorumluluk bilinci taşıyanlarla (takva sahibi olanlarla) beraberdir...”*²⁵⁶ Ayrıca yüce Rabbimiz ‘in takva sahipleriyle beraber olduğu da beyan edilmek suretiyle takva mertebesinin üstünlüğüne dikkat çekilmiştir.

3-Adil Olanlar

Adalet, bir insanın özünde, sözünde, yerinde yapmak, haram ve günahlardan sakınmak, insafli davranma ve hak sahibine hakkını vermektedir. Aklın, güzelliğini kabul ettiği ve zamanın değişmesiyle neshi ve tebdili söz konusu olmayan bir haslettir.

Adalet duygusu değer boyutu olan temel duygulardan biridir ve değer yönüyle bütün hisleri etkiler. Adalet, iyilik yapan kimseye iyilik yapmak, ama kötülük edene haksızlık etmemek demektir. Kötülüğe kötülükle karşılık vermek adalet değildir. Aslında adalet, her şeyden korunması gereken ölçüdür. Eğer kişi, yediği yemekten insanlarla ilişkilerine kadar her mevzuda dengeyi sağlıyorsa, yani en başta kendisine karşı adilse, adaleti bulmuş demektir.²⁵⁷

Adalet, güçlü ile zayıf, iyi ile kötü, mazlum ile zalim arasındaki dengeyi sağlamak bakımından çok önemlidir. Toplumsal barış için yasalarla korunan adalet düzeni, insanın iç dünyasındaki barış için ise, duyguların adaleti önem taşır. Duyguları adil bir biçimde yerinde ve zamanında kullanabilmek; toplumsal adaleti sağlayacak ve dolayısıyla hukuk devletinin oluşumuna ve yaşamsına zemin hazırlayacaktır.

²⁵⁵ Hucurat, 49/13.

²⁵⁶ Nahl, 16/128.

²⁵⁷ Tarhan, *Duyguların Dili*, s. 118.

Evreni ve varlıkları bir denge ve düzenle yaratan ve dengede tutan Allah, “ *Ey insanlar, asla [doğruluk ve haklılık] ölçüsünden şaşmayasınız.* ”²⁵⁸ ayetiyle bu dengeyi korumalarını bu yasayı bozmamalarını, gerek insani ilişkilerinde, gerekse ölçü ve tartılarında buna dikkat etmelerini istemiştir.

Kur'an'ın öngördüğü adalet ve eşitlik, yüzeysel, yapmacık bir şey değil, hem zahiren hem de batınen hüküm süren ve iyi bir toplum kurmaya sevk eden bir inanç ve hakikattir. Kur'an-ı Kerim'de insanların hayrına olan her iyi ve güzel şeyi emir veya tavsiye etmiş olan Allah, çeşitli ayetlerde adaleti de tavsiye etmiştir. Bu ayetlerden bazısında ise adalet emredilmiş bulunmaktadır. Bir ayette şöyle buyrulur: “*Ey iman edenler, Allah için adaletle şahitlik edenler olun. Bir topluluğa karşı duyduğunuz kin, sizi saptırmasın. Adil davranın, takvaya yakışan budur.*”²⁵⁹ Akrabalara meyletmeksizin hak ile şahitlik yapmak, adalet açısından önem taşımaktadır. Bir başka ayette kişinin kendisi aleyhine veya en yakını, en çok sevdiği anne ve babasının, yakın akrabasının aleyhine de olsa adaletten ayrılmaması tavsiye olunmaktadır.²⁶⁰ Toplumlari çökerten en büyük etken adaletsizliktir.²⁶¹

Kur'an-ı Kerim'de ihsandan önce adalet emredilmektedir. “ *Gerçek şu ki, Allah adaleti ve iyilik yapmayı, yakınlarla karşı cömert olmayı emredip utanç verici ve arsızca olanı, akıl ve sağduyuya aykırı olanı ve azgınlığı, taşkınlığı yasaklıyor ve size böyle tekrar tekrar öğüt veriyor ki, böylece [bütün bunları] belki aklınızda tutarsınız.* ”²⁶² Bu ayetle, rabbimizin adaletle verdiği önemi görmekteyiz.

Kur'an-ı Kerim adaletsiz davranışları önlemeyi hedef almıştır. Adil davranma gücünü kendilerinde bulamayıp, bundan endişe edenlerin birden fazla evlenmelerini uygun görmemektedir.²⁶³ Hükümde ve şahitlikte akrabaya karşı da olsa adil davranma esastır.²⁶⁴ Hz. Peygamber'e, Yahudiler arasında hükmederken de insaf ve adalet dairesinde hükmetmesi tavsiye edilmiştir.²⁶⁵ O, hayatı boyunca adaletin en büyük timsali olmuştur. Davut (a.s.) ile ilgili bir ayetten, yeryüzü hükümlerinin insanlar

²⁵⁸ Rahman, 55/8.

²⁵⁹ Maide, 5/8.

²⁶⁰ Nisa, 4/135; bkz. Meraği, *Tefsiru'l Meraği*, c. 5, s. 179.

²⁶¹ Meraği, *Tefsiru'l Meraği*, c. 6, s. 69.

²⁶² Nahl, 16/90.

²⁶³ Nisa, 4/3, 129.

²⁶⁴ En'am, 6/152.

²⁶⁵ Maide, 5/42.

arasında adaletle hükmetmeye bağlandığını, nefislerin arzusuna uyulmaması gerektiğini öğreniyoruz.²⁶⁶ Nihayet, adaletli olanları Allah'ın sevdiğini, Kur'an'ın çeşitli ayetlerinde işaret edildiğini görmekteyiz.²⁶⁷

İnsanın ilk önce kendi nefisine karşı adaletli olması tavsiye edilmektedir. Nefsine zulmedenin, başkasına adil davranması beklenemez.

Kur'an-ı Kerim, Hz. Peygamber'in, insanlar arasında adil davranmakla emrolunduğunu bildirmesini ister.²⁶⁸ Peygamberliğin ilk esasının, insanlar arasında adalet olduğu söylenir. Hakimlerin de nefislerinin arzularına göre, sevgi veya nefrete göre değil, adaletle hareket etmeleri emrolunmuştur.²⁶⁹

4-Mücahitler

*“ Eğer savaşa kuşanıp-çıkamazsanız, O sizi pek acı bir azabla azablandıracak ve yerinize bir başka topluluğu getirip değiştirecektir. Siz O'na hiç bir şeyle zarar veremezsiniz. Allah, her şeye güç yetirendir. ”*²⁷⁰

*“ Hafif ve ağır savaşa kuşanıp çıkın ve Allah yolunda mallarınızla ve canlarınızla cihad edin. Eğer bilerseniz, bu sizin için daha hayırlıdır. ”*²⁷¹

*“ İçinizde olanı en iyi Rabbiniz bilmektedir. Eğer dürüst ve erdemli kimseler iseniz, [hatalarınızı bağışlayacaktır] hem, bilin ki, (günahtan) dönüp Allah'a yönelenler için (gerçek) bağışlayıcı O'dur. ”*²⁷²

*“ Ama sen, yine, onların söyledikleri her şeye sabırla katlan ve güçlü bir iradeye sahip bulunan kulumuz Davud'u hatırla! O, her zaman Bize yönelirdi ”*²⁷³

Allah sevgisini, kökü son derece sağlam, dalları göklere doğru yükselmiş, meyveleri gönüllerde dilde görülen ve diğer organlarda görülen bir ağaca benzeten Gazali, bu ağacın görünürdeki meyvelerinin çok olduğunu belirtmekte ve bunlardan bir

²⁶⁶ Sad, 38/26.

²⁶⁷ Maide, 5/42; Hucurat, 49/9; Mümtetine, 60/8.

²⁶⁸ Şura, 42/15.

²⁶⁹ Nisa, 4/135; Maide, 5/8.

²⁷⁰ Tevbe, 9/39.

²⁷¹ Tevbe, 9/41.

²⁷² İsra, 17/25.

²⁷³ Sad, 38/17.

tanisini de gerektiği zaman sevgili için mücadele olduğu ve keşif yoluyla Allah'a ulaşmayı sevmektir. Bunu şöyle açıklamaktadır: “ ... Sevgi belirtilerinden birisi de, cennete müşahade ve keşif yoluyla gönlün sevdiği kimseye ulaşmayı, O'nu görmeyi arzu etmemesi diye bir şey düşünülemez... Ne zaman ki ölmeden sevdiğine ulaşamayacağına inanırsa, ölümü de sevip ondan kaçmaması gerekir. Çünkü seven bir insan sevgilisine ulaşp onu görmek ve onunla sohbet etme zevkine ermek için, vatanından yola çıkmak kendisine edince Allah yolunda ölüp öldürmeyi ve şehadet mertebesine ulaşmayı sevginin bir belirtisi olarak ; “ doğrusu Allah kendi uğrunda kenetlenmiş binalar gibi saf bağlayarak çarpışanları sever ” diye açıkladı.²⁷⁴

Sevdiğinin yolunda bütün her şeyini vermek sadece sahip olunan mallarla sınırlı değildir. Mü'min kendi varlığını da bu sevgiyle feda eder. Öyle ki mü'min iman ettiği değerlerin hâkim olması uğruna, kendi varlığının yok olmasını göze alır. Buradaki sevgi insandaki en temel güdülerden biri olan yaşama içgüdüsüne baskın gelmektedir. Mü'minler sevginin gücüyle ölümün soğukluğunu tebessümle karşılayabilir.

5- Sabredenler

Kur'an'ı Kerim'de Allah'ın sevdiği insan modelinden bir diğeri ise sabredenlerdir. Bir kimseyi bir şeyden alıkoymak, bir musibetin meydana gelmesi anında ızdırap ve telaşlanmalardan soyutlayabilmek manalarını ifade eder.

Sabredenlerin Allah'ın sevgisine mazhar olmalarının temelinde güçlü iman vardır. Çünkü ancak imanla insan başına gelen ve ilk etapta anlam veremediği ve bazen de hak etmediğini düşündüğü felaketlere karşı koyabilir. Ancak şu da var ki sabır haksızlık karşısında susmak olarak da düşünülmemelidir. Bu olsa olsa acziyet olur ki, sabırla arasındaki nüans genelde göz ardı edilir.

Musa ve Hızır olayının anlatıldığı Kehf suresindeki ayetlere dikkat edersek; bilgi için bir yerlere gitmek gerektiğini, bilgi ve tahsil için, zahmet çekilebileceğini, hoca rütbece düşük de olsa ona sabır ve saygını gerektiğini, bilinmeyen bir konuya düşman kesilmekten ziyade onu araştırıp bir sonuca varılması gerektiğini, yapılan iyiliklerin hemen karşılığının beklenmemesi gerektiğini, insana kötü görünen birçok şeyin aslında iyi olabileceğini dolayısıyla sabrederek sonucun beklenmesini, her bilenin üstünde bir

²⁷⁴ Gazali, *İhya*, c. 4, s. 322.

bilenin bulunduğu gerçeğini ve özellikle sabırla ilgili daha birçok ibretlerin vurgulandığını görürüz.

Allah'ın en güzel isimlerinden biri de sabırdır. Yüce Rabbimiz, sabırla kullarına en güzel şekilde örnek olmaktadır. Bursevî'ye göre bu sabır, günah ve nefsin lezzetlerine karşı olmalıdır.²⁷⁵

Kur'an-ı Kerim, genel hatlarıyla sabır hakkında şu çerçeveyi çizmektedir: Sabretme ve sabırda yarışma,²⁷⁶ sabredenlere karşılığının güzeliyle verileceđi²⁷⁷ sabredenlerin mükâfatlarının iki kat olduğu,²⁷⁸ sabredenlerin ecirlerinin hesapsız ödeneceği,²⁷⁹ Allah'ın sabredenlerle beraber olduğu,²⁸⁰ sabredenlerin peygamber tarafından müjdelenmesinin emredilmesi,²⁸¹ esas iyilik sahiplerinin sıkıntı, hastalık ve savaş zamanlarında sabredenler olduđu²⁸² bildirilmiştir.

Sabır diğer erdemlerin üzerinde geliştiği temel değerdir. Hayatta zorluklara tahammül edenler, mükâfatını alırlar. Bunu başarmak için duygu ve düşünce yönetimini gerçekleştirmek, dolayısıyla da az hata ile yola devam etmek gerekir.

6- Tevekkül Edenler

Tevekkül, birine dayanmak, birini kendisine vekil edinme gibi anlamlara gelir. Tevekkül, insanın kendini ihmal etmesi demek değildir. Tevekkül, insanın görünürdeki sebeplere uyması, fakat kalbini onlara bağlamayıp Allah'a dayanması demektir.

Süleyman Ateş, tevekkülün Allah'a dayanmak, güvenmek, bir işin olmasını ondan beklemek olduğunu belirterek şu açıklamada bulunur: Ayet ve hadislerden çıkan anlama göre dinin emrettiği tevekkül çalışmayı bırakmak değer, işin ve rızkın sebeplerine başvurduktan sonra sonucu Allah'tan beklemektir. Tirmizi' nin anlattığına göre bir adam peygamberimize gelip; “ devemi bağlayayım mı, yoksa Allah'a tevekkül edip serbest mi bırakayım?” diye sormuş. Hz. Peygamber; önce bağla, sonra tevekkül et

²⁷⁵ Bursevî, *Ruhu'l-Beyan*, c. 1, s. 257.

²⁷⁶ Al-i İmran, 3/200.

²⁷⁷ Nahl, 16/96.

²⁷⁸ Kasas, 28/54.

²⁷⁹ Zümer, 39/10.

²⁸⁰ Bakara, 2/153, 249; Enfal, 8/46, 66; sabır konusunda geniş bilgi için bkz. *Kur'an Yolu*, c. 1, s. 239.

²⁸¹ Bakara, 2/155.

²⁸² Bakara, 2/177

buyurmuştur. Peygamberimiz “ siz eğer layıkıyla Allah’a tevekkül etseniz, Allah kuşları beslediği gibi sizi de besler. Kuşlar kursağı boş (yuvalarından) çıkarlar, tok dönerler. ” buyurmuştur. Dikkat edilirse hadiste: ‘kuşlar yuvalarında durup, rızıklarını beklerler .’ denmiyor. ‘rızıklarını aramak üzere çıkarlar. Allah rızık aramakta olan yani rızkın sebeplerine yapışan yaratıklarına verir.’deniyor. Ne kadar ince ve hikmetli bir davranış! Tevekkül, çalışmayı felce uğratan ve İslam ile asla bağdaşmayan tembellik değil, yapılmak istenen işlerde Allah’ın beraberliğine ve yardımına güvenerek güç bulmaktır. Tevekkül, “ Allah Kerim’dir. ” deyip kendini uyuşukluk içine bırakmak değil, sebeplerine yapıştıktan sonra asıl işi yapanın Allah olduğunu düşünerek başarıyı ondan beklemektir.²⁸³

Kur’an’ı Kerim’de tevekkül ile ilgili ayetlere baktığımızda Allah’ın mütevekkil insanları sevdiği ifadesinden önce insanlara karşı, Allah’ın rahmeti sebebiyle yumuşak davranmayı emrettiği, sevgiden yoksun kaba ve katı yürekli olunursa insanların dağılıp gidecekleri belirtildikten sonra, bir iş yapılırken iyice düşünüldükten veya bilene sorup danışıldıktan sonra Allah’a dayanıp o işe başlanmasına tevekkül dendiği ve böyle kişilerin Allah tarafından sevildiği ifade edilmektedir. Bu durum, sevginin önemli sebeplerinden olan güvenme, seven ile sevilen arasındaki gizli ilişki ve yardımın birbiriyle yakından ilgili olduğunun kanıtıdır.

*“İman edip doğru ve yararlı işler yapanları, mesken olarak, altlarından ırmaklar akan cennetteki köşklere koyacağız. Ne güzel, emek sarf edenlere verilen ödül! Sıkıntılara karşı sabırlı olanlara ve yalnız Rablerine güvenenlere!”*²⁸⁴ ayetiyle tevekkül edenlerin mutlu sonlarını görmekteyiz.

Allah evreni dengede tuttuğunu bütün varlıkların bir bir koruyucusu olduğunu ve bu yüzden de dayanılacak tek varlığın O olduğunu belirtmiştir.²⁸⁵

Kur’an’da bazı ayetlerde tevekkül dolu peygamberlerin örnek gösterildiğini görüyoruz.²⁸⁶ Tevekkülün Maide suresi, 23. ayetinde olduğu gibi iman ile; Nahl suresi, 41–42. ayetlerinde ise sabır gibi meziyetlerle birlikte anılması ayrıca da manidardır.

²⁸³ Ateş, *İslam Tasavvufu*, s. 291

²⁸⁴ Ankebut, 29/58-59.

²⁸⁵ En’am, 6/100-102.

²⁸⁶ Hud, 11/56; Mümtahine, 60/4.

7-Temizlenenler ve Tевbe Edenler

“ Allah tevbe edenleri sever, temizlenenleri sever. ”²⁸⁷ ayeti, Allah’ın sevdiği bir başka karakter sahiplerini dile getirmektedir ki, onlar da günahlardan vazgeçip Allah’a yönelen, gönüllerini arındıranlardır. Bedenlerini ve yüreklerini temizleyenlerdir. Tefsirlerde manevi temizlik kadar bedensel ve maddi temizlik de önemlidir.²⁸⁸

Öncelikle temizlenenleri ele alalım. Gazali’nin bu konudaki görüşleri şöyle özetlenebilir: Temizlenme ile ilgili ayetlerin büyük çoğunluğu tarla durumundaki kalpten; yabancı otlara benzeyen, küfür, kin, nefret, haksızlık, haset, vb. kötü karakterlerin çıkarıp temizlenmesinden sonra sevgi tohumunun, canlanma ve yeşerme imkânı bulacağına işaret etmektedir. Görünüştaki temizlik hoş ve sevimli olduğu gibi ruh temizliğine sahip insanların daha da sevimli oldukları bilinen bir gerçektir. Bir bakıma temizlik bütün iyi karakterlerle birlikte gelişen sevgiye ortam hazırlama vasıtasıdır ki, temizlik olmadan diğer iyi meziyetler gibi sevgi de olamaz, gelişme ortamı bulamaz. “ Allah bir insanın göğsünde iki kalp yaratmamıştır. ”²⁸⁹ ayetinde, insanın kalbini, Allah sevgisinden başka her şeyden temizlenmesi ima edilmektedir ki bu, peygamberler ve sadıkların temizliğidir. Kalp temizliği; kalbi, ilahi inançlar ve güzel huylarla süslemektir ki bu da ancak kalbi, bunların karşıtı olan kötü, sevilmeyen huy, bozuk düşünce ve inançlardan temizlemekle gerçekleşebilir.²⁹⁰

Temizlikle ilgili ayetlerin bazıları sadece beden temizliğini içermekle beraber büyük çoğunluğu ruh temizliği anlamına gelen manevi temizliği vurgulamaktadır.

Allah’ın sevdiği diğer bir grup ise tevbe edenlerdir. Tевbe etmek yapılan, kötü bir davranıştan sonra pişman olup geri dönmek, af dilemek ve bir daha aynı hatayı yapmamaktır. Tевbenin sevgi ile ilgisi kanaatimizce kulun Allah katında yanlış olan şeyi sırf O’nun sevgisinden mahrum kalmamak için, bir nevi gözünden düşmemek için özür dilemesidir. Elmalı Hamdi Yazır, tevbe hakkında şöyle der: Tевbe, imana ait makamların ilki, hak yolculuğunun başlangıcı, sevgiliye ulaşma kapısının anahtarıdır. Lügatte, dönmek anlamına gelen tevbe, ıstılahta ise kabahatten, kabahat olduğu için

²⁸⁷ Tевbe, 9/108; Bakara, 2/222.

²⁸⁸ Bkz. *Kur’an Yolu*, c. 1, s. 353-354; Nesefi, *Medaricu’t-Tenzil*, c. 1, s. 334; Beydâvî, *Envaru’t-Tenzil ve Esraru’t-Te’vil*, c. 1, s. 334.

²⁸⁹ Ahzab, 33/4.

²⁹⁰ Gazali, *İhya*, c. 1, s. 334.

pişmanlık duyarak vazgeçmektir. Vicdanında meydana gelen çirkinliğinden dolayı değil de; bedenine, malına veya şerefine zarar verme gibi herhangi bir korku yahut ümit sebebiyle vazgeçmek, tevbe değildir.”²⁹¹ Hamdi Yazır’ın benzetmesine göre günahkâr insan, sevdiğinin kapısını ancak tevbe anahtarıyla açabilir ve sevdiğine ulaşabilir. Demek ki tevbe bir bakıma sevgiyle yönelme, ondan özür dileme demektir. Bu bakımdan tevbenin affetmekle yakın bir ilgisi vardır ki, affetmek; bir kusuru, bir suçu, bir cezayı bağışlamak demektir. Tıpkı özür dileyenin özrünü kabul etmeye benzer.

Kur’an-ı Kerim, müminlerin topyekûn Allah’a tevbe etmelerini, bu sayede korktuklarından emin olup umduklarına nail olacaklarını haber verir.²⁹² Kul olarak insan ne kadar nefesine hâkim olmaya çalışsa ve gayret sarfetse, kusurdan hali olmaz. Bu sebeple müminlere toptan Allah’a tevbe ve istiğfar etmeleri tavsiye olunmuştur.

Kur’an, nasuh bir tevbe ile Allah’a tevbe edilmesini istemektedir.²⁹³ Nasuh tevbe, tevbe edilmezden önce işlenmiş olan günahları yok eden bir daha aynı hataya dönülmemek üzere yapılan doğru ve kesin tevbedir.

C- ALLAH’IN SEVMEDİKLERİ

1-İnkârcılar

Kâfir, Allahın varlığını yadsıyan (gizleyen) demektir. Kök itibarıyla k-f-r (کفر) kökünden türemiştir. Kefere kelimesi “ Bir şeyi örtmek” demektir. İnsanları sakladığı için geceye, tohumu toprağı altında sakladığı için çiftçiye de kâfir denir. İşte son derece üstün bir edebi üslubu da bulunan Kur’an bu yüzden Allah’ın verdiği nimete karşı şükrii gizleyen insana, bu sıfatı vermiştir. Kur’an’da birçok ayet küfür ve nankörlüğün kötülüğünden, sevimsizliğinden bahseder. En büyük günah, Allah’ın varlığını ve birliğini, dinin esaslarını ve peygamberliği inkâr etmektir. “*Fakat kendilerine gerçek gelince; “bu büyüdür, biz onu tanıyamayız” dediler.*”²⁹⁴ ayetinde de, küfür karakterinde, inkar etme ve saklama belirtisi görülmektedir. Allah’ın peygamberlerinin, bu konudaki gayretlerini ifade eden şu örnek ayette de, nankörlük kelimesi geçmektedir. “...Süleyman; tahtı, yanına yerleşmiş görünce dedi ki:”Bu rabbimin lütfundandır.

²⁹¹ Elmalılı, *Hak Dini Kur’an Dili*, c. 4, s.164.

²⁹² Nur, 24/31.

²⁹³ Tahrim, 66/8.

²⁹⁴ Zuhuruf, 43/30.

Kendisine şükür mü edeceğim diye beni sınamak istiyor. Şükreden kendisi için şükretmiş olur. Nankörlük edene gelince, Rabbim zengindir onun şükrüne muhtaç değildir, kerimdir çok ikram sahibidir, yücedir.”²⁹⁵

Allah’ın sevdiği karakterler birbirleriyle yakından ilgili olduğu gibi şeytanın hoşlandığı karakterler de iç içedirler. Mesela bazen küfürle fasıklık bir arada görülür. “ Gerçekten Biz sana apaçık mesajlar indirdik ve onların gerçekliğini yoldan çıkmış olanlardan başkası inkar etmez.”²⁹⁶ Genellikle büyük günah işleyen kimselere²⁹⁷ ve itaat etmeyenlere fasık denmiştir.

“ Allah, nankörlük edip kendisinin yoluna engel olanların işlerini boşa çıkarmıştır. İnanıp iyi işler yapanların, Rableri tarafından Muhammed’e indirilen gerçeğe inananların da günahlarını örtmüş ve hallerini düzeltmiştir. Bu, böyledir: Çünkü inkâr edenler bâtla uymuşlar; inananlar ise Rablerinden gelen hakka uymuşlardır. (Allah da böylece herkesin layığını vermiştir).²⁹⁸ İşte Allah, onların durumlarını, insanlara böyle anlatır.” Bu âyetlerde, Allah’ın, nankörlük edip Allah yoluna engel olanların güzel eylemlerini de boşa çıkaracağı; inanıp güzel işler yapan, Muhammed’e rabbinden gelen hakka inanan kimselerin de kötülüklerinden geçeceği, gönüllerini düzeltereği; inançsızların bâtla; inananların da Rablerinden gelen hakka uyacakları belirtiliyor ve bâtla uyanların durumlarının kötüle-şeceğine, ma’nen düşeceklerine, huzursuzluklar, bunalımlar içine gireceklerine; hakka uyanların da huzurlu, mutlu olacaklarına işaret ediliyor.

2-Fesatçılar

Fesat; bozukluk, karışıklık, kargaşalık anlamına gelir. Fesatla hemen hemen aynı anlamda fitne ve fitnecilik de şeytanın sevdiği meziyetlerdir. Allah’ın fesatçıların karakteri olan bozgunculuğu sevmediği Kur’an’da açıkça zikredilmektedir.

“ İnsanlardan öylesi var ki, bu dünya hayatı hakkındaki görüşleri senin hoşuna gider; dahası, kalbindekilere Allah’ı şahit tutar, üstelik tartışmada son derece ustadır.

²⁹⁵ Neml, 27/40.

²⁹⁶ Bakara, 2/99.

²⁹⁷ *Kur’an Yolu*, c. 1, s. 164; Neseî, *Medaricu’t-Tenzil*, c. 1, s. 165; Beydâvî, *Envaru’t-Tenzil ve Esraru’t-Te’vil*, c. 1, s. 165.

²⁹⁸ Muhammed, 47/1-3.

Ancak hakimiyeti eline alır almaz yeryüzünde fesat çıkarmaya, insanın ürününü ve neslini yok etmeye çalışır. Allah fesadı (bozgunculuğu) sevmez.”²⁹⁹

Taberî, bu ayetlerin Sakifli Ahnes bin Şerik hakkında indiğini belirterek şöyle der: Ahnes, Medine’de bulunan Peygamber, onun bu durumuna hayret etti. Ahnes,”Allah benim doğru olduğumu biliyor, ben Müslüman olmak istiyorum.”dedi. Ayetteki “ *kalbinde olan samimi düşüncelerini söylediğine Allah’ı şahit tutar,* ” bölümü buna işaret eder. Sonra peygamberden ayrıldı. Müslümanların ekinlerini yaktı, hayvanlarını öldürdü. İşte bunun üzerine Allah; “ *dönüp gitti mi veya işbaşına geçti mi yeryüzünde bozgunculuk yapmaya, ekin ve nesli yok etmeye çalışır. Allah da bozguncuları sevmez*” ayetini indirdi.³⁰⁰

Kur’an-ı Kerim genel hatlarıyla fesatlık, bozgunculukla ilgili şu çerçeveyi çizmiştir: Bozguncular ikiyüzlüdürler, teröristler gibi gizlice yakıp yıkmaktadırlar.³⁰¹ Allah ve peygambere karşı savaşılmaktadır.³⁰² Allah inananlarla, bozguncuları bir tutmaz.³⁰³ Bozguncular anlayışsızdırlar.³⁰⁴ Her yolun başında oturarak, insanları Allah’ın yolunda, çevirenler ve hak yolunu eğiltmeye çalışanların sonu da, bozguncular sonu gibi olacaktır.³⁰⁵

Kısa bir karşılaştırma yapmak gerekirse denilebilir ki: Allah’ın sevdiği; iman, adalet, sabır ve benzeri karakterleri taşıyan toplumlarda, sevgi şartları olduğu için dualar kabul olur, toplum istikrarlı, yönetimler güçlü ve sürekli olur. Bu da Allah’ın kullarına yardımının, bir görüntüsüdür. Görülen sıkıntıların, yıkımların, ayrılıkların temelinde ise; toplum çoğunluğunda, Allah sevgisinin karşısı olan, haksızlık, küfür, bozgunculuk, fitne, israf gibi karakterlerin hâkim olması bulunmaktadır.

²⁹⁹ Bakara, 2/204–205.

³⁰⁰ Taberî, *Tefsir et- Taberî*, c. 2, s. 303; Nesefî, *Medaricu’t-Tenzil*, c. 1, s. 165; Beydâvî, *Envaru’t-Tenzil ve Esraru’t-Te’vil*, c. 1, s. 303.

³⁰¹ Bakara, 2/204–206.

³⁰² Maide, 5/33.

³⁰³ Sa’d, 28/38.

³⁰⁴ Bakara, 2/12.

³⁰⁵ A’raf, 7/86.

3-Kibirliiler

Kibirilenmek; başkalarını küçümseyip beğenmeme huyudur. Böbürlenmek; övünmek ve gururlanmak da kibirilenmek demektir. Kur'an'da k-b-r (كـبـر) kökünden türemiş kelimeleri ihtiva eden pek çok ayet bulunmaktadır.

Allah'ın zatının veya mucizelerinin ululuğu da bazen; k-b-r kökünden veya u-l-v (عـلـو) kökünden kelimelerle ifade edilmektedir. Bu konuda şu ayetler örnek olarak verilebilir: "Ey örtüsüne bürünen, kalk uyar, Rabbini tekbir et(Onun büyüklüğünü an)"³⁰⁶

Bazı ayetlerdeki büyük kelimesi karşılaştırmak için geçer. Mesela; Firavun: "Ben size izin vermeden ona (Musa'ya) inandınız ha! O,size büyü öğreten büyüğünüzdür..."³⁰⁷ Burada, Musa'nın sihirbazların büyüğü durumunda olduğunu iddia eden Firavun'un, kendi sihirbazlarını azarlaması söz konusudur. Yine de kelime, büyük anlamı taşımaktadır. Durum ne olursa olsun büyüklük, sadece Allah'a aittir.

" Uluve "(عـلـو)kökünden, yaklaşık olarak 5 ayet böbürlenme anlamını taşıyan " uluvv "(علو) kelimesini içermektedir. " Vicdanları, onların (Musa'ya verilen ayetlerimizin) doğruluğuna kanaat getirdiği halde, sırf haksızlık ve böbürlenme yüzünden onları inkâr ettiler." ³⁰⁸ Bu ayetten anlaşılıyor ki, insanın yaratılışında gerçeklere uyma vardır. Ancak insan, şeytanın kalplere sardığı kibir ve gururdan dolayı bir türlü gerçekleri kabullenmeme yoluna sapmaktadır.

"...Allah, kendini beğenip övünen kimseleri sevmez."³⁰⁹ âyetinde Allah'ın, kendini beğenmiş, övüngen insanları sevmediğini vurgulamaktadır.

" Allah'a yalan uyduranların Kıyamet günü yüzlerinin kapkara kesildiğini görürsün. Kibirlenenler için cehennemde bir yer yok mudur?"³¹⁰

" O halde içinde ebedî kalmak üzere cehennemin kapılarından girin. Kibirlenenlerin yeri ne kötüymüş!"³¹¹ denilmiştir.

³⁰⁶ Müddesir, 74/1-3.

³⁰⁷ Taha 20/71.

³⁰⁸ Neml, 27/14; bkz. M. Zeki Duman, **Beyanu'l-Hakk**, Fecr Yay., Ankara, 2006, c. 1, s. 424.

³⁰⁹ Hadid, 57/23.

³¹⁰ Zümer,39/60.

³¹¹ Zümer,39/76.

“ *Cehennemin kapılarından girin, orada ebedî kalacaksınız. Kibirlenenlerin yeri ne kötüdür!* ”³¹² bu âyetle kibirlilerin cehenneme sokulacakları ve yerlerinin kötü olduğu vurgulanıyor.

“ *Gerçekten Allah,onların gizlediklerini de bilir, açığa vurduklarını da. O, büyüklük taslayanları sevmez.*”³¹³ “*Onun için, içinde sürekli kalmak üzere cehennemin kapılarından girin. Kibirlenenlerin yeri ne kötüdür!*”³¹⁴ Bu âyetlerde de Allah'ın, kibirlileri sevmediği, onlara, sürekli kalmak üzere cehenneme girmelerini emredeceği bildirilmekte ve kibirlilerin yerlerinin orası olduğu vurgulanmaktadır.

4-Haddi Aşanlar ve İsrâf Edenler

Hadd; sınır, hudut, aşama, derece, gerçek değer gibi anlamlara gelir. Haddini aşmak; aşırı gitmek demektir. Bunun karşısı haddini bilmektir ki, değerinin ne olduğunu bilmek anlamına gelir.

“*Ey inananlar, Allah'ın size helal kıldığı güzel ve temiz şeyleri haram etmeyin, sınırı aşmayın. Çünkü Allah sınırı aşanları sevmez.*” ³¹⁵ Ayetinde Allah'ın sınırı aşanları sevmediği açıkça belirtilmektedir.

Allah'ın müsrifleri sevmediği de açıkça belirtilmektedir. “ *Ey âdemoğulları, her mescide gidişinizde, süslü güzel giysilerinizi alın. Yiyin için, fakat israf etmeyin. Çünkü O, israf edenleri sevmez.*” ³¹⁶ İbni Aşur'a göre, haram olduğuna dair herhangi bir delil bulunmadığında, bir şeyin haramlığına hükmetmekten kaçınmaları için din adamları uyarılıyor.³¹⁷

“*Ellerini boynuna bağlamış yapma, tamamen de açma, sonra kınanır hasret içinde kalırsın*”³¹⁸ ayetinde cimrilik kadar savurganlığın da kötü bir meziyet olduğu, bu iki meziyetin ortası olan karakterin normal olduğu vurgulanmaktadır ki, bu durum cimrilik ve savurganlık gibi birçok ahlaki kuralında maksimum ve minimum derecelerinin bulunduğunu ancak bunların normalinin, yani ortasının iyi olduğu da ima edilmektedir.

³¹² Mü'min, 40/76.

³¹³ Nahl, 16/23.

³¹⁴ Nahl, 16/29.

³¹⁵ Maide, 5/87.

³¹⁶ A'raf, 7/31.

³¹⁷ İbn Aşûr, *Tefsiru't-Tahrir ve't-Tenvir*, c. 7, s. 16; *Kur'an Yolu*, c. 2, s. 331.

³¹⁸ İsra, 17/29; Duman, *Beyanu'l-Hakk*, c. 1, s. 469.

İsraf kelimesinde belirtilen sınır aşmak, bilgisiz davranmak ve hata işlemek, istek ve arzularına uyarak kalbinin sabrın karşısı olan aceleci bir hal alması ve böylece elindeki Allah'ın uygun görmediği yerlere veya uygun olmayan kimselere saçıp savurması gibi manaları vardır. Bu durum; temeli acelecilik, kandırma, düzenbazlık olan tüm şeytani karakterlerin, birbiriyle çok yakından ilgili olduklarını göstermektedir.

5-Hainlik Edenler

*“Kendilerine hainlik edenleri savunma. Zira Allah, hainlik yapıp günah işleyen insanı sevmez.”*³¹⁹ Allah hainliği huy haline getirenleri sevmez.³²⁰ *“Eğer kendisiyle andlaşma yapmış bulunduğu bir topluluğun ihanet etmesinden kaygı duymayan için ortada makul sebepler varsa, sen de buna bir karşılık olarak onlarla yaptığın andlaşmayı boz, çünkü, Allah asla hainleri sevmez!”*³²¹

Hainlikte de, antlaşmalara uymamak söz konusu olduğu için, bir bakıma haddi aşmakla yakın bir anlam taşımaktadır. Çünkü insana, dünyada belli bir süre kalacağı belirtilmişti. Allah insanın bellerinden zürriyetlerini alıp *“ben sizin Rabbiniz değil miyim?”* diye onları kendilerine şahit tutmuştu ve onlar da *“evet biz buna şahidiz!”* dediler. Allah da kıyamet günü *“Biz bundan habersizdik!”* demeyesiniz³²² diye uyardık. İşte insanın ezelden yapılan bu “İlahi antlaşmayı” unutmaması da bir vefasızlık, hainlik demektir. Hainlik sevgiyi zehirli bir hançer gibi yaralar.

6- Haksızlık Yapanlar

Kur'an'da haksızlık anlamına gelen “zulüm” kelimesi karanlık, yani ışığın bulunmaması manasına gelmektedir ki bilgisizlik (cehalet) Allah'a ortak koşmak, günah işlemek vb. Allah tarafından sevilmeyen bütün karakterler kendiler karanlık olarak nitelendirilmektedir. Bunların karşısı olan ve Allah tarafından sevilen, iman, adalet, sabır gibi karakterler ise; aydınlık olarak nitelendirilmektedir. *“Allah, inananların dostudur. Onları karanlıklardan aydınlığa çıkarır. Kâfirlerin dostları da Tağut' tur. O da onları aydınlıktan karanlığa çıkarır. Onlar ateş halkıdır. Orada ebedi*

³¹⁹ Nisa, 4/107; bkz. *Kur'an Yolu*, c. 2, s. 139.

³²⁰ Meraği, *Tefsiru'l Meraği*, c. 5, s. 149.

³²¹ Enfal, 8/58.

³²² Bkz. A'raf, 7/172, 23, 25.

*kalacaklardır.”³²³ Ayetinde bu manzara net bir şekilde görülmektedir. Bazen de Kur’an böylesi seilmeyen kötü hareket ve davranışlarla, bunların karşıtı olan davranışları; görmeyen ile gören, gölge ile aydınlık, ölü ile diri misalleriyle şöyle açıklar: “ *Körle, gören bir olmaz. Karanlıklarla aydınlık da bir olmaz. Gölge ile sıcaklık da bir olmaz. Dirilerle ölüler de bir olmaz. Allah dilediğini işittirir. Yoksa sen kabirlerde bulunanlara işittirecek değilsin.* ”³²⁴*

Allah’ın sevdiği ve sevmediği karakterleri, fiil ve davranışları Kur’an’ın ışığında ana hatlarıyla başlıklandırmaya çalıştık. Ortaya çıkan bu başlıkların hepsi ayrı ayrı bir tez konusu olabilecek başlıklardır. Biz konumuzun odağından sapmamak amacıyla bize gerektiği kadar ele aldık.

İyi bir mü’minin ideali, Allah’ın sevdiği kulları arasına girebilmek ve bu vasfıyla Allah katında makbul olan bir dereceye ulaşmaktır.

³²³ Bakara, 2/257.

³²⁴ Fatır, 35/19-22.

SONUÇ

“ Hubb ” kavramı, lügatte, sevmek, bağlanmak, rağbet etmek, meyletmek, istemek ve tercih etmek anlamlarına gelir. Türkçemizde “ sevgi ” kavramıyla ifade edebileceğimiz “ hubb ”; insanı bir şeye veya bir kimseye karşı yakın ilgi ve bağlılık göstermeye yönelten duygudur.

“ Hubb ” kelimesi; birincisi bağlılık ve kararlılık; ikincisi bir şeyin özü veya nüvesi olmak; üçüncüsü ise kısalık, ufak tefeklik olmak üzere, bünyesinde bu üç anlam damarını barındırmaktadır.

“ Hubb ” kelimesinin türevlerinden biri olan istihbab, alâ çekim ekiyle kullanıldığında ise bir şeyi diğerine tercih etme anlamına gelir.

“ Hubb ” ile aynı anlama gelen ve Kur'an-ı Kerim'de geçen, vedede, hull, veleye, elefe, rahame, reefe, şeğafe, ğarame gibi kelimeler olduğu gibi “ hubb ” un zıt anlamları olan buğz, şahane, ğill, kalâ, kerahe, şenee, dağane gibi kelimeler de vardır.

Çalışmamız sonucunda, sevginin ihata edici bir tanımın yapılamadığını ve bu durumunda sevgiyi daha gizemli hale getirdiğini gördük. Sevgi kavramıyla ilgili yapılan tanımlamaların, değerlendirmelerin birleşebileceği ortak nokta, sevginin ilahî aşkın bir yansıması ve aynı zamanda psikolojik anlamda çift yönlü duygusal bir tepki olduğudur.

Kuşkusuz insanda sevmeye yönelik doğal eğilimler bulunmaktadır. Ama gerçek anlamda sevginin ve onun çeşitli nedenlerinin ortaya çıkması, çeşitli yollarının gerçekleşmesi, hayatın normal akış sürecinde olagelmektedir. Böylece sevgi, bireyin hoşlanma duygusu içinde, birine veya birilerine, bir şeylere yönelmesi, onunla olmak istemesi, kendisiyle onun arasında sıcak yakınlığı algılaması, onu kendisini tamamlayan, bütünleyen bir varlık olarak algılaması sonucu gelişmektedir.

Sevgi bilgi ve anlama ile bağlantılıdır. Dolayısıyla bilgi ve anlayışın dereceleri nisbetinde sevginin de dereceleri vardır. Bunlar; alaka, irade, sabâbet, ğaram, vedad, aşk, teteyyüm, teabbud ve hullettir.

Kur'an-ı Kerim'de sevginin işlendiği ayetlere bakıldığında, bu ayetlerin, Kur'an'ın bütünlüğü içerisinde bir hayli etkin bir mahiyet arz eden Allah sevgisi olduğu görülecektir.

Kur'an-ı Kerimde “ hubb ” kavramı Allah'ın dışındaki varlıklara da izafe edilmiştir. Peygamber sevgisi, ebeveyn sevgisi, kardeş sevgisi, akrabalık sevgisi, mal sevgisi, dünya sevgisi, karşı cinsler arası sevgi bu kapsamdadır.

Klasik ve çağdaş tefsirlerde sevgi teması işlendiğinde ayetlere baktığımızda, bu ayetlerin müfessirlerin dikkatini çeken ayetlerden olduğunu söylemek güçtür. Genelde sessiz kaldıkları bu konu hakkında konuştuklarında ise, söz oldukça kısa tutulmuştur.

Kur'an-ı Kerim'de Allah'ın sevdiklerinden ve sevmediklerinden bahsedilmektedir. Birbirinin zıddı olan bu iki grup insan tipinin özelliklerine pek çok ayette yeterince yer verilmiş bulunmaktadır.

Allah'ın sevdikleri arasında şu kimseleri sayabiliriz: Muhsinler, adil olanlar, muttakiler, sabredenler, tevbe edenler ve temizlenenler, Allah'ın yolunda cihad edenler ve tevekkül edenlerdir.

Allah'ın sevmedikleri ise şunlardır: İnkârcılar, zalimler, kendini beğenen ve böbürlenenenler, hainlik yapıp günah işleyenler, yeryüzünde fesatçılık yapanlar, haddi aşanlar, israf edenler, gururlanıp şımaranlar ve büyüklük taslayanlardır.

Kur'an, iyi ve kötü, sevilen ve sevilmeyen örnekleri insanların gözleri önüne sermek suretiyle, sevginin iyiliğin ve sevilenlerin artmasını; sevgisizliğin, kötülüğün ve sevilmeyen fiil ve davranışların azalmasını hedeflemiştir.

Son olarak da şunu söyleyebiliriz ki; insan, sevgi ve nefret eğilimleriyle donatıldığına göre, bize düşen, Kur'an'daki sevgi olgusunu doğru bir şekilde algılayıp bireysel ve sosyal hayatta gereğini yapmaktır.

BİBLİYOGRAFYA

- ABDULBAKİ**, Muhammed Fuad, *el-Mu'cemu'l Mufehres Fi Elfazi'l Kur'an'ı Kerim*, Daru'l-Marife, Beyrut, 2005.
- AKALIN**, Şükrü Haluk ve Diğerleri, *Türkçe Sözlük*, TDK, Ankara, 2005,
- ARSLAN**, Gıyasettin, *İmam Şafii'nin Kur'an Okumaları*, Rağbet Yay., İstanbul, 2004.
- ATEŞ**, Süleyman, *Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri*, Yeni Ufuklar, İstanbul, Trs.
..... *İslam Tasavvufu*, Yeni Ufuklar Neşriyat, İstanbul, Trs.
- ÂLÛSÎ**, Ebu'l Fadl Şahabeddin Es-Seyyid Mahmud, *Ruhu'l Me'ani fi Tefsiri'l Kur'an'il Azim Ves-Seb'il Mesani*, Daru'l Fikr, Beyrut, 1997.
- BEYDÂVÎ**, Abdullah bin Ömer, *Envaru't-Tenzil ve Esraru't-Te'vil*, Çağrı Yay., İstanbul, 1979.
- BİNBAŞIOĞLU**, Cavit, *Gelişim Psikolojisi*, Ankara, 1990.
- BURSEVÎ**, İsmail Hakkı, *Ruhu'l-Beyan*, Daru'l-Fikr, 1330.
- BUSCAGLİA**, Leo, *Sevgi*, Çev. Nejat Ebcioglu, İnkılap Yay., İstanbul, 1995.
- BOZDAĞ**, Muhammed, *Sevgi Zekâsı*, Yakamoz Yay., İstanbul, 2008.
- BUHARİ**, Muhammed B. İsmail, *Sahih*, Daru İhyai Turasi'l-Arabiye, Beyrut, 2001.
- BUSCAGLİA**, Leo, *Sevgi*, Çev. Nejat Ebcioglu, İstanbul, 1995.
- CEVHERİ**, İsmail B. Hammad, *es-Sıhah Tacu'l-Luğa*, (Thk., Muhammed Abdulgafur Atar), Daru'l Kitabi'l Arabiye, Mısır, Trs.
- CÜCELOĞLU**, Doğan, *İnsan ve Davranış* (Psikolojinin Temel Kavramları), Remzi Yay., İstanbul, 1992.
- DUMAN**, M. Zeki, *Beyanu'l-Hakk*, Fecr Yay., Ankara, 2006.
- ESED**, Muhammed, *Kur'an Mesaj'ı*, Çev: Cahit Kaytak, Ahmet ERTÜRK, İşaret Yay., İstanbul, 1999.

- EZHERİ**, Ebi Mansur Muhammed b. Ahmed, *Tezhibu'l-Luga*, (Thk: Harun Abdusselam Muhammed), Muessesetü'l Mısriyyeti'l-Amme, Kahire, 1964/1967.
- FİRUZABADİ**, Mecdü'ddin Muhammed B. Ya'kub, *El-Kamusu'l-Muhit*, Muessesetu'l Risale, Beyrut, 1994.
- FREEDMAN, J. L.**, *Sosyal Psikoloji*, Çev. Ali Dönmez, İmge Yay., İstanbul, 1998.
- FROMM**, Erich , *Sevme Sanatı*, Çev. Işitan Gündüz, Say Yay., İstanbul, 1998.
- GAZALİ**, Ebu Hamit Muhammed B. Muhammed, *İhyau' Ulumi'd-din*, Tercüme: Ahmet Serdaroğlu, Bedir Yay., İstanbul, 1974.
- GÜNDOĞDU**, Mehmet Kemal, *İslam'da İnsanî İlişkiler ve Ahlâkî Hayat*, Nesil Yay., İstanbul, 2003.
- HÂZİN**, Alauddin el-Bağdadi, *Lübabü't-Te'vil fi Meani't-Tenzil*, Çağrı Yay., İstanbul, 1979.
- HEYET**, *Kur'an Yolu Türkçe Meal Ve Tefsir*, DİB Yay., Ankara, 2007.
- İBN ABBAS**, *Tefsiru'l Mikbas*, Çağrı Yay., İstanbul, 1979.
- İBN ARABİ**, *İlâhî Aşk*, Çev. Mahmut Kanık, İnsan Yay., İstanbul, 1998.
- İBN AŞÛR**, Muhammed Tahir, *Tefsiru't-Tahrir ve't-Tenvir*, Daru't-Tunusiyye, Tunus, 1984.
- İBN HAZM**, İlahi Aşk, (Çev: Mahmut Kanık) İnsan Yay., İstanbul, 1985.
- İBN KAYYIM**, El-Cevziyye, *Medâricu's-Sâlikîn*, Matbaatu'l Menar, Mısır, 1331-1332.
- İBN KESİR**, El-Hafız Ebu'l Fida İsmail, *Tefsiru'l Kur'ani'l Azim*, Darul Marife, Beyrut, 1987.
- İBN MANZUR**, Ebu'l-Fadl Cemaluddin Muhammed B. Mükerrerem, *Lisanu'l Arab*, Dar Sader, Beyrut, 2004.
- İSFAHANİ**, Huseyn B. Muhammed Er-Rağıb, *Müfredat Fi Garibi'l-Kur'an*, Daru'l Ma'rife, Beyrut, 2001.

- İSLAMOĞLU**, Mustafa, *Yürek Devleti*, Denge Yay., İstanbul, 1997.
- İZ**, Mahir, *Tasavvuf*, Rahle Yay., İstanbul, 1969.
- JERSILD**, Arthur T. *Gençlik Psikolojisi*, Çev. İbrahim N. Özgür, Gün Matbaası, İstanbul, 1974.
- *Çocuk Psikolojisi*, Çev. Gülseren Günçe, AÜEF., Yay., Ankara, 1974.
- KAZVİNİ**, İbn Faris, *Mu'cem Mekayis El Lüğa*, thk. Harun, Abdüsselam Muhammed, Dar İhya El Kutub El Arabiyye, 1. Baskı, Kahire, H.1366.
- KRECH**, David Richard S. Cruthchfield, *Sosyal Psikoloji*, Çev. Erol Güngör, İnkılap Yay., İstanbul, 1980.
- KURTUBİ**, Ebu Abdillan Muhammed B. Ahmed El-Ensari, *El-Cami li Ahkami'l Kur'an*, Daru'l Kütübil Msriyye, Kahire, 1947.
- KUŞEYRİ**, Abdulkerim, *Kuşeyri Risalesi*, Çev: Ali Arslan, Alperen Yay., Ankara, 2003,
- KUTUP**, Muhammed, *İnsan Psikolojisi Üzerine Etütler*, Çev: Bekir Karlığa, İşaret Yay., İstanbul, 1992.
- KUTUB**, Seyyid, *Fî Zilâl-il Kur'an*, çev: Salih Uçan, Vahdettin İnce, Dünya Yay., İstanbul, 1989.
- MERAĞİ**, Ahmed Muhammed, *Tefsiru'l Merağî*, Daru İhyai Turasi'l Arabi, Beyrut, 1974.
- MEVDUDİ**, Ebu'l A'la, *Tefhimu'l Kur'an*, Terc. Muhammed HANKAYANİ, Yusuf KARACA, Nazife ŞİŞMAN, İsmail BOSNALI, Ali ÜNAL, Hamdi AKTAŞ, İnsan Yay., İstanbul, 1996.
- MUKATİL** b. Süleyman El- Belhi, *el-Eşbah ven-Nezair fî Kur'an'il Kerim*, (Thk. Abdullah Muhammed Şehatih), El Heyetu'l Mısriye, by., 1994.
- NESEFÎ**, Abdullah bin Ahmed Ebu'l Berekat , *Medaricu't-Tenzil*, Çağrı Yay., İstanbul, 1979.

- ORTEGA**, Gasset, Jose, *Sevgi Üzerine*, Çev: Yurdanur Salman, Yapı Kredi Yay., İstanbul, 1996.
- PECK**, M.Scott, Az *Seçilen Yol* (Sevginin, Geleneksel Değerlerin ve Ruhsal Tekâmülün Psikolojisine Yeni Bir Bakış), Çev. Rengin Özer, Akaşa Yay., İstanbul, 1992.
- RAZİ**, Fahrüddin, *Tefsiru'l Kebir (Mefatihü'l Gayb)*, Darul Kutubil İlmiye, Tahran, Trs.
- SABUNİ**, Muhammed Ali , *Safvetu't-Tefasir*, Daru'l Kur'ani'l-Kerim, Beyrut, 1981.
- SERİNSU**, Ahmet Nedim ve Diğerleri, *Dinî Terimler Sözlüğü*, MEB Yay., Ankara, 2009.
- SUYUTİ**, Celaleddin Abdurrahman B. Ebi Bekr, *El-İtkan Fi Ulumi'l Kur'an*, Daru İbn Kesir, Dımeşk, 2002.
- TARHAN**, Nevzat, *Duyguların Dili*, Timaş Yay., İstanbul, 2008.
- *İnanç Psikolojisi*, Timaş Yay., İstanbul, 2009.
- TABERİ**, Muhammed İbn Cerir, *Tefsir Et- Taberî*, Mustafa El-Babi, Mısır, 1954.
- TOPSES**, Gürsen, *Eğitim Sürecinde İnsan ve Psikolojisi*, Arzu Ofset, Ankara, 1992.
- TÜMSEK**, Abdullah, *Gerçek Sevgi*, Fatih Gençlik Vakfı Matbaa İşletmesi, İstanbul, 1984.
- ULUDAĞ**, Süleyman, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, Marifet Yay, İstanbul, 1995.
- YAZIR**, Elmalılı Muhammed Hamdi, *Hak Dini Kur'an Dili*, Akçağ Yay., Ankara, Trs.
- ZEBİDİ**, Es-Seyyid Muhammed Murtaza El-Huseyni, *Tacu'l Arus min Cevahiri'l Kamus*, Daru'l Fikr, Beyrut, 1994.

ZEMAHŞERİ, Ebu'l Kasım Carullah Mahmud B. Ömer, *Esasu'l Belağā*,
Matbaatu'l-Darili'l Kütübi'l-Mısır, Kahire, 1922.

.....**El-Keşşaf an Hakaiki't-Tenzil ve Uyuni'l Ekavi'lfı Vucuhi't-**
Te'vil, Matbaatü'l Kübra, Mısır, H.1318/1319.

ÖZ GEÇMİŞ

Emine Arslan, 1984 yılında Adıyaman’da doğdu. İlköğrenimini Adıyaman İnönü İlk Öğretim Okulu’nda tamamladıktan sonra orta ve lise öğrenimini de Adıyaman İmam Hatip Lisesi’nde tamamladı. Yüksek öğrenimini 2003–2007 yılları arasında Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi’nde tamamladı. Ardından aynı üniversitenin Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Tefsir dalında Lisansüstü Eğitimi’ne başladı. Şu anda özel bir kurumda Din Kültürü Ve Ahlak Bilgisi öğretmenliği yapmaktadır.